

S Z A B Ó I M R E

ERDÉLY ZSIDÓI

1

9

3

8

SZABÓ IMRE: ERDÉLY ZSIDÓI

S Z A B Ó I M R E

ERDÉLY ZSIDÓI

I.

TALMUDISTÁK — CHÁSZIDOK — CIONISTÁK

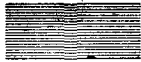
Schwarz M. Morand
mind' közzéje

UPT rend.

hatszove

KADIMA KIADÁS, CLUJ

*A kétszáz aláírott
példány közül:*

szám

MINDEN JOG FENNTARTVA
Copyright 1938 by Szabó Imre, Cluj

E L Ő S Z Ő

E könyvben apró, a „helyszínén fölvetett“ vázlatokban mutatkozik Románia egy részének zsidósága. Ez az embercsoport eddig társadalomismereti szempontból nem igen szerepelt. Származása, vándorlásai, előbb a falvakban való elhelyezkedése, később részvétele a városok termelő és elosztó gazdaságában — mindez megérdemli, hogy a téma szemléltető egységben tárgyalassék.

Az egyes hitközségek történeti és mai testületi életének rajzához a könyv keretét is ad. A keret: a transylván zsidók lelkisége.

E zsidók nagyrészének nevelése, főleg hagyományosan talmudi és chaszidikus. Ezért ismertetjük keresztény tudós tollából a Talmud erkölcsét, mert ez a zsidók között általánosnak mondható és egyaránt áthatja chaszidokat és cionistákat.

A zsidó kultúra évszázadok óta talmudi: a messzi Jemenben úgy alapja a zsidó irányu művelődésnek, mint Európa nyugatán. A Talmud diszciplináját és hagyományait errefelé rabbik irányítják. közöttük egész dinasztiák is: a Lichtensteinok, Panethek, Teitelbaumok.

Ismertetjük továbbá az „Uj zsidók“ romantikus modorában a zsidó miszticizmus két alakját: a pompázó és gyorsan elvirult Sabbatájét és a nemesen egyszerű Bal Semét. Kétségtelen, hogy a „Bescht“ lelkisége és morálja napjainkban is áthatja az erdélyi zsidóság tömegeit. El még a Sabbatáj-csodálat is, de már elfakultan úgy, hogy inkább érdekessége és tanulsága miatt látszott kívánatosnak a róla való megemlékezés.

A cionista szellem ismertetése céljából közöljük Arthur Ruppin Zsidó Szociológiájának értékes és témánkba vágó értekezéseit, a nemzsidó H. O. Boczkowski modern szociológiai megállapításait és Benjámin Klar könyvének egy Bialikot jellemző részletét.

Nagyobb zsidó közületek és városok zsidóinak terjedelmesebb története és mai helyzetének ismertetése a második kötet számára marad.

T A L M U D I S T Á K

Az olvasó Taddäus Zaderecki lengyel professzornak „A Talmud az évszázadok tüzeiben“ című művéből talál alább kivonatot. Zaderecki, korunk egyik legalaposabb keresztény tudósa, aki a történeti hírességű Rohling-Bloch vita során lett figyelmes a Talmudra.

„Amikor némi előismeretekkel fölszerezve — írja a lengyel tudós — az ügy egyes stádiumait analizáltam, fölismertem azt a roppant egyesült ostobaságot és rosszindulatot, amely a „zsidó ügyek szaktudósai“ cég mögött rejlik. Együttal megmutatták számomra a keresztény tudósok — különösen Strack, Wünsche, Delitsch — művei s a zsidó kutatóké is, hogy mi a Talmud, melyen hatalmas munkát igényel a mű lényegének megismerése és uralma. Ugyanakkor fölismertem egyttal a Talmud támadóinak, Niemojewskynak határtalan könnyelműségét és vakmerőségét, valamint Rohling és Paramajfi tudatlanságát és rosszindulatát.“

A Talmud — főbb részeiben — a zsidó törvénykezést öleli fel a régi iskolák vitáival és megállapításaival. Régi módszerek, de értékálló logikai rendszerek szerint dolgoztak a babyloniai és palesztinai tanházak, ahol a Talmud készült. De a hatalmas mű egyttal tükrre is a korabeli viszonyoknak. Tanulmányozása roppant figyelmet, nagy szorgalmat és lelkiismeretet igényel. Hogy a Talmud semmilyen tekintetben nem irányult más népek ellen, azt Zaderecki könyve egyik fejezete élén a következőkben állítja:

„1700-ig az antiszemita világirodalom egyetlen olyan művet nem mutathat fel, amely feladatául tűzte volna ki tudományos szempontból mérlegelni a Talmud problémáját. Ekkor tünt fel Johann Christoph Wagenseil altorfi professzor. Ez a tanár orientalista volt, szokatlan nagy tu-

dással. Konok antiszemita létére is értett hozzá, hogy a Talmuddal szemben megőrizze a tudós nyugalmát. Alaposan kutatta Aboda Zara (a bálványimádásról szóló) traktátusát, amely az ugynevezett „zsidóismerők“ számára mindenkor a megbotránkozás ürügye volt. Ez az antiszemita arra a meggyőződésre jutott, hogy a könyv egyáltalában nem sérti a keresztények vallási érzelmeit, minthogy minden tétele a római istenekre vonatkozott. A tridenti zsinat a könyvnek a Talmudból való törlését rendelte el. Wagenseil ehhez a következő megjegyzést fűzi: „...Hogy enyhén fejezzem ki magam, a tridenti atyák könnyelműségére vall, amikor e könyv fölött hamis gyanúsítások alapján ítélkeztek... Ez a könyv egyedül és kizárólag a pogányok szentségtelen kultuszait tárgyalja és elítéli a minden időkben uralkodó utálatos babonát. Emiatt vannak felsorolva e könyvben a római ünnepek, kalendák és szaturналиák... Merkur és Aphrodite isteneket névszerint említi... de mi közünk nekünk, keresztényeknek mindehhez?“

Ezeket írta Wagenseil „Tela ignea satanæ“ (A sátán lánglövédékei) című művében, amelynek nem volt más célja, minthogy kikutassa a zsidó vallás tévedéseit és ezen az alapon megtérítse a zsidókat a kereszt számára. Wagenseil azonban volt olyan okos, hogy felismerje, hogy e célt nem erőszakoskodással, sem pedig a Talmud elleni támadásokkal lehet elérni, legkevésbé, ha e támadások hazugságokra épültek. Római útján alkalmai volt meghallgatni egy dominikánus szerzetes misszió beszédét a zsinagógában, ahová a zsidók kénytelenek voltak elmenni. Megfigyelte a hallgatókat. Egy részük ásitozott, mások pedig halkán kritikai megjegyzéseket sugtak egymásnak. Megértette, hogy minden missziós buzgalom légitres térben puffog el, ha nem támaszkodik olyasmire, ami a kereszténység és zsidóság lényeges különbségét érinti.“

Mintán Zaderecki könyvében végzett a „zsidóismerők tudósokkal“, a Talmud erkölcsének szánt egy fejezetet, amelynek egyes részeit adjuk alább:

A T A L M U D E T I K Á J A

A Talmud etikája számos évszázad műve. Sokan dolgoztak nagyszerű épületén és az épület egyes téglái gyakran magukon viselik ama napok jegyét, amikor létrejöttek. De ennek az épületnek teljessége, egészen sajátos szépségével egyetemben általános emberit jelent: hatalmas, impozáns és örök értéket.

A Talmud etikáját, amit sokszor piszkoltak és igazságtalanul támadtak, Izrael számára mózesi oszlop volt a szorongatottság és félelem napjaiban. A Talmud etikája ezt a népet arra ösztökélte, hogy terjessze az egyisten hitet a világon és arra tanította, hogy szenvedjen egy ideálért. Ez az erkölcs megacélozta a lelkeket és megvédte a romlástól. Ha igaz az, amit mondani szokás, hogy minden országnak olyan zsidói vannak, mint amelyeneket maga formált, akkor ugyanilyen mértékben igaz az is, hogy ami jó a zsidó karakterben, vagyis az, amit e nép elkeseredett ellenfelei is kénytelenek elismerni, akkor ez a Talmud gyümölcse.

Valahol egy talmud-traktátusban találjuk a rókáról szóló históriát. A róka körülszimatolta a szőlőkertert, mert a gyümölcs illata vonzotta. De a magas fal miatt nem tudott hozzájutni. Ekkor egy egészen kicsiny nyilást talált. De mit használt ez, ha sokkal kövérebb volt, sem hogy ezen az uton bejuthasson. Ravasszsága megoldást talált. Három napon át böjtölt és annyira lesoványodott, hogy ha fáradtságosan is, de be tudott osonni a kertbe, ahol három napig pompásan élt. Annyi szőlőt evett, hogy már meg is unta. Visszament a nyiláshoz, de már hiába igyekezett kifelé, mert a hasa bizony jól megduzzadt. Nem volt mit tenni, mint megint böjtölni. Addig koplalt, amíg úgy lefogyott, hogy sikerült áttörnie magát. Amikor ismét a szabadban volt, megfordult és keserűen sírt.

„Ő szőlőkert, milyen szép is vagy te és milyen izések gyümölcsöid. De ó jaj! Soványan mentem be hozzád és soványan jövök ki!“

Ugyanez áll az életre is, mint ahogy írva vagyon: „Mezitelenül jöttem az anya méhéből és mezitelenül fogok távozni e világból.“

A Talmud etikáját nagyon jól jellemzi az Atyák tanításaiban Akavia: „Ügyelj három dologra és akkor nem jutsz a bün hatalmába. Gondolj arra, honnan jöttél, hová jutsz és ki előtt tartozol felelősséggel és számadással.“

Mert könnyü bünözni. Ám ahhoz, hogy az ember megtisztuljon a büntől, szükség van magasabb hatalmak segítségére. „Aki azért jön — mondja a Talmud (Jóma 38 b.), hogy bepiszkítsa magát, annak kaput nyitnak, de aki meg akar tisztulni, azt az égi hatalmak támogatják.“ „Veszedelemes vállalkozás a törvényt különbözőképpen értelmezni, az egyiket nagyrabecsülni, a másikat pedig leki-csinyíteni. A bün lassan oson az emberi szivbe, urrá válik ott és hatása borzalmas“. „Elinte a rossz ösztöne a pókhálóhoz hasonlít, a végén azonban olyan erős, mint a kötél. Eleinte vándor, később vendég és végül a ház ura.“ Egy másik helyütt olvassuk: „Aki egyetlen bünt követ el, azt a bün ruhaként takarja be, hogy ebben az öltözékben jelenjen meg az ítélet napján.“ „A bünözők a szivük hatalmában vannak; a nemes ember azonban szive fölött gyakorolja hatalmát.“ „A sátán, a rossz ösztön és a halál angyala: egy és ugyanaz“.

Miben nyilatkozik — látható, vagy láthatatlan módon — az ember erkölce, vagy büne? Megnyilatkozik az embernek Istenhez és más emberek iránt való viszonyában. A palesztinai Talmud egyik helyén (Nedarim IX. I.) olvassuk: „Zsidó, aki rossz ösztöneire hallgat, bálványimádó.“ Miért? Erre rabbi Simon, Eleazar fia felel: „Aki haragjában széjjeltépi ruháit, aki dühében összetöri az edényeket, vagy széjjelszórja pénzét, nem lehet más, mint bálványimádó. Mert a rossz ösztön tulajdonsága: ma azt mondja, tedd ezt, holnap tedd azt és végül rád parancsol: erig és imádd a bálványt! És aki rossz ösztöneire hallgat, az bizony megy és imádj. Rabbi Abin mondotta: „Mít jelent ez az ige? „Ne legyen veled idegen isten és ne

imádkozz bálványokhoz“. Ki az idegen isten, aki benne él az emberben? Ki más lehet, mint a rossz ösztön.“

Mindenki ismeri az európai jelszót: imádkozz és dolgozz! A jelige pontosan elhatárolja a két fogalmat egymástól; az egyik Istenre vonatkozik, a másik az emberre. A Biblia és a Talmud idejében, a kis palesztinai földön nem így volt ez és az amoriták és szaboréiták idejében sem Babyloniában. A két fogalom nem különbözött egymástól, éppen ellenkezőleg, synonym jellegük volt és a Talmud egyik legrégebb és legfontosabb jelszavában juttott kifejezésre: dolgozni ugyanaz, mint imádkozni.

Rabbi Chija ben Ami tanítja (Brachoth 8. a.): „Nagyobb az olyan, aki munkájából huz hasznot, mint aki istenfélő. Mert az istenfélőről mondja a zsoltár (112. fejelet 1.): „Üdv a férfiunak, aki fél Istentől.“ Ellenben arról, aki munkájából hasznot huz, a zsoltár ezt mondja: (128. fejelet 2.): „Ha élvezed kezed munkáját, üdv neked és boldog leszel.“ Üdv neked a földön és boldog leszel a tulvilágon.

A munkának ez a roppant nagybecsülése vonul végig az egész Talmudon, az elméletben épügy, mint a gyakorlatban. A talmud egyik legnagyobb mestere, rabbi Meír állítja a munkáról, hogy az egyedüli, ami az embert Istenhez emeli és hasonlónvá teszi őt hozzá. A munka a szabadság látható jele, általa tudja az ember legyőzni a természetet és egyedüli eszköz arra, hogy az állat fölé emelkedhessék. A talmudi iskolák legnagyobb bölcsei, irányítói és tanítói egyuttal mesterséget űztek. Hillel és Akiba famunkások voltak, Jochanan pékmester volt, egy másik hasonló nevű mester szandált készített, rabbi Meir pergamenteket másolt, mások kovácsmesterek voltak, tímárok, molnárok, stb. Tudták a régi időkben, hogy a munka nemcsak ellátja az embert, hanem egyben nemesíti. A hivatás és a foglalkozás megválasztásánál nem ismerték a rendi, vagy osztály büszkeséget. „Huzd le az uccán egy hullott állat bőrét, hogy ezért pénzt kaphass, de ne mondd: én papi származású vagyok, előkelő ember és ez nem talál hozzám.“ (Peszachim 113. a.) Nem csoda, hogy a Talmudot nemes büszkeség hatja át, amikor munkáról van benne szó. A csodálatos szójáték — „malachamelucha“ (kézimunka-királyság) fényes bizonyítéka

ennek, egyben pedig igazolja az ókor kulturájában ezt a zsidó kivételt.

„Aki szolgát, vagy szolgálóleányt alkalmaz — mondja a Talmud (Kidduschin 20 a.) — úgy érintkezzen velük, mint testvérel. Nem ehetsz finom kenyeret akkor, amikor neki durvát adsz; nem ihatsz óbort, amikor eléje új bort teszel; nem feküdhetsz puha párnákon, amikor ő szalmán fekszik.“

Ugyanolyan mértékben, ahogy a munkát áldásnak és boldogságnak tekintették az egész emberiség javára, nagy szerencsétlenségnek tartották a munka hiányát. Rabbi Abba tanítja rabbi Simeon ben Lakis nevében (Sabbat 63 a.): „Jobbat cselekszik az, aki kölcsönt ad valakinek, mintha almizsnát adna. De mindenkit felülmul az, aki a szorult embernek kereseti lehetőséget ad.“

A munkaadó nem maradhat adósa a munkásnak, aki nem tartozik hitelbe dolgozni. A régi Judeában ismeretlen fogalom volt a hetibér utólagos díjazása. A munkást napról-napra ki kellett fizetni. Ám ha a pénz a munka révén bizonyos tekintetben megtisztul, igazságtalan megszerzése által bepiszkolódhatik. A Talmud nem ismeri a pogány uralkodó jelszavát, pecunia non olet. Sőt az ellenkezőjét hirdeti: „PéNZ, amely gaz uton jött létre, kell hogy ismét gazzá változzék.“ (Aboda Zara 17. a.) Egy hetéra pénzét nem volt szabad templomépítési célokra elfogadni, épügy, mint ahogy nem volt szabad tolvajok és rablók pénzét sem szent és nemes célokra fordítani. Az uzsora egyenértékű volt a rablással. A Talmud szerint az ilyen módon szerzett pénz nem hozott szerencsét.“ „Aki a kamatszédés tilalmát megszegi, az tanuságtételre nem alkalmas“, — mondja egyik ősi zsidó jogszokás. (Szanhedrin III. 3.) A széjjelszóródottságban élő talmud-ismerők emiatt Isten büntetésének, szegyennek és nagyfokú boldogtalanságnak tartották, ha valaki nem munkával keresi kenyerét, hanem pénzügyletekből. Erre hatásos bizonyítékot találhatunk Baba Mezia 70 b. a Tossafistáknál.

Nem igaz, hogy a Talmud könnyű életre tanítja a zsidókat, parazita életre, a munka mellőzésére. Ha ma Palesztinában akadémiai műveltségű emberek földmivesek-

nek mennek, ha iparosokká válnak és mint munkások szerzik meg mindennapi kenyerüket, akkor ez nem ritka eset a zsidó történelemben és nem új jelenség. A talmudi fanok fenséges és praktikus alkalmazása ez, bekapcsolódása a bölcsek és a talmudi iskolák vezetőinek tradíciójába, akik szintén egyszerű munkások voltak.

*

A benső nyugtalanság legnagyobb átká az embernek és igyekezni kell megszabadulni tőle. „Inkább egyél hagymát és ülj az árnyékban, — tanítja Peszachim 114 a. — és ne egyél liba és csirkesültet, szivedben nyugtalansággal. Takarékoskodj az étellel és itallal; gondoskodj inkább jó hajlékról.“

Az ember nemcsak önmagáért imádkozzon, hanem köteles imádkozni felabarátja üdvéért is. A Palesztinában élő zsidó tartozott más népek javáért is áldozatot hozni. Imádkoznia kellett, sőt böjtölnie, hogy a pogányok országában ne törjön ki éhínség. Imádkozott a bűnösök megjavulásáért. A talmudban ugyanis Isten után az ember az, aki kell, hogy lekösse érdeklődését. Az emberiséghez való emberi viszony alapja minden talmudi etikának. Minden zsidó kötelessége az embert ugys, mint közösséget, ugys, mint egyedet szeretni. „Egyetlen ember — tanítja Abot d' Rabbi Nathan (Caput 39.) — többet vet a latba, mint az egész teremtés.“ A közösség, amelyben az ember él, különleges jogokkal ruházza föl, de egyben kötelességeket is hárit reá. A Talmud különös lojalitást követel az állammal szemben. „Az állam törvénye mindenkire kötelező“ — mondja több helyütt a Talmud. „A földi birodalom — írja Berachoth 58. a. — képmása a mennyei birodalomnak. „A királyok törvényei feltétlen érvényel birnak a zsidók számára.“ „Az állam részéről követett adókat és vámokat fizetni kell. Aki ezek alól kibujik, rablást követ el,“ — mondja a Talmud nyomán Maimonidesz.

A morális rendelkezések egész sora szabályozza a férfi és nő közötti viszonyt. A férfi, mint erősebb, irányítja a házat és ő felelős a család boldogságáért.

„A férfi — tanítja Sota 17. a. — igyekezzen asszo-

nya jólétét elősegíteni és éljen vele békességben, mert ahol béke honol, ott lakik az Ur, ahonnan a békét szám-
úzik, ott a pokol tüze lángol.“

„A férfi bánjon hitvesével tisztelettel, mert a ház csak ómiatta hoz áldást.“ (Baba Mezia, 59. a.)

Szeresse feleségét, mint saját magát, de legyen hoz-
zá figyelmesebb, mint saját magához. (Szanhedrin 76. b.)

Nem jó a féltékenység gyeplőjét megereszteni. A fél-
tékeny ember uralkodjék önmagán, mert „Ki bosszút áll,
otthonát pusztítja el.“ (Szanhedrin, 102. b.)

Hosszu fejezetei a Talmudnak foglalkoznak a gyerme-
kek nevelésével. A szülők szent kötelessége igazságosnak
lenni velük szemben. „Egy apa soha ne részesítse előny-
ben egyik gyermekét a másikkal szemben. Jákob atyánk
József fiának egy ruhával többet adott, mint a többiek-
nek. Ezért a testvérek megirigyelték és ebből jött ki azu-
tán, hogy elődeink eljutottak Micrájimba.“

Az apa kötelessége, hogy fiát valami mesterségre
előkészítse. Aki ezt nem teszi, az rablónak neveli. Kell,
hogy bizonyos műveltségre is szoktassa. A gyermekeket
nem szabad megzavarni iskoláztatásukban, még akkor
sem, ha a Szentély építéséről van szó (Schabbat 119 b.).
A gyermekek szeressék szüleiket. Ebben a tekintetben a
Talmud egy pogány példájára hivatkozik. Menjetek csak
és nézzetek, hogyan cselekedett egy Dima nevű pogány
az ő apjával. Amikor ez éppen aludt, valaki bejött a ház-
ba, hogy nagy pénzen megvegyen olyasmit, amit a po-
gány ember párnája alá rejtett. A fiu azonban lemondott
a nagy haszonról és nem akarta megzavarni apja álmát.
Ugyanez a fiu aranyos ruhában ült Róma nagyjai között,
amikor anyja hozzálépett és dühösen letépte ruháját, fejé-
re ütött és kiköpött előtte. A fiu mindezt nyugodtan tűr-
te, nem ellenkezett, nehogy megszegyenitse anyját.

A családi élet legfőbb irányítója a béke. „Aki békessé-
get hoz házába, úgy cselekszik, mintha egész Izrael szá-
mára hozta volna a békét.“

A talmud nemi etikája még a beszédben is eltiltja a
kicsapongásokat.

*

Néhány szigoru törvénnyel megkíséreljük fölvázolni a Talmud további erkölcsi világnézetét:

„Ha valaki azt mondja neked: öld meg ezt az embert, mert különben én foglak megölni, akkor engedd inkább, hogy megöljenek, semhogy gyilkossá válj.“ (Szanhedrin 74. a.)

Állj mindig is az üldözöttek mellé, ne pedig az üldözőkhöz.“ (Szanhedrin 49. a.)

„Három dolog elől a függöny sohasem zárul le. Vagyis három dolgot Isten mindig meglát: a csalást, a rablást és a bálványimádást.“ (Baba mezia 59. a.)

„Aki egy gójt megrabol, tartozik visszatéríteni neki a rablott tárgyat. A gójtól való rablás sokkal súlyosabb, mintha zsidótól rabolna, mert ezzel Isten nevét szentségteleníti meg.“ (Toszifta, Baba Kama X. 15.)

„Aki valamit saját használatára kölcsön vesz tulajdonosa tudta nélkül, rablónak tekintetik.“ (Baba mezia 41. a.)

„Rav olyan szigoru volt, hogy szerinte, ha valaki vásárol egy dolgot anélkül, hogy azonnal kifizetné, Isten nem bocsát meg neki.“ (Baba bathra 88. b.)

„Még keményebb a hamis mérleg büntetése, mint a fajtalanságé. Ennél ugyanis a vezeklés jóvát teszi a bünt, a hamis mérlegen keresők számára azonban nincs bűnbocsánat.“ (Baba bathra 88. b.)

„Aki rágalmaz, vagy rágalmakat meghallgat, vagy hamisan tanuskodik felebarátja ellen, megérdemli, hogy kutyák elé dobják.“ (Peszachim 118. a.)

„Ha Dávid király nem hallgatott volna rágalmakra, akkor az ő házának birodalmát nem osztották volna ketté, a zsidók nem imádtak volna bálványokat és nem zavartak volna ki bennünket országunkból.“ (Sabbat 56 b.)

„Sohasem szoktasd magad fogadalmakra, mert ezáltal könnyen esküszegő is lehetsz. (Nedarim 20. a.)

„Aki nem tartja meg ígéretét, olyan, mintha bálványt imádna.“ (Szanhedrin 92. a.)

„Inkább hagyd magad átkozni, semhogy te átkozz másokat.“ (Szanhedrin 48. b.)

„Hármat szeret a szentséges Ur, neve áldassék! Aki nem gerjed gyorsan haragra, aki nem issza le magát és

nem ragaszkodik csökönyösen igazához. Hármat gyűlöl a szentséges Ur, neve áldassék: azt, aki másként beszél, mint ahogy azt szívében gondolja, aki tanubizonyságot tehet valaki mellett és ezt elmulasztja és aki gyalázatos dolgokat lát felebarátjánál és egyedül lép fel tanuként el-lene.“ (Peszachim 113 b.)

„A te igen szavad az legyen igen, a te nem-ed le-
gyen nem! Soha ne legyen ellentétben gondolatod szava-
iddal.“ (Baba mezia 49 a.)

„Megfordíthatod a döglött állatot az uton, de sohase
fordítsd ki szavaidat.“ (Peszachim 113 a.)

„Szoktasd nyelvedet e mondásra: nem tudom. Ne-
hogy hazugnak tartsanak és rád pírítsanak.“ (Berachot
4 a.)

„Akiket bántalmaznak anélkül, hogy ők bántalmaz-
nának, akikre szitkokat hányanak anélkül, hogy vissza-
szidnának, akik Isten iránti szeretetből cselekednek és
szívesen viselik a fájdalmakat — rájuk alkalmazható az
Írás szava (Királyok V. 31.) „Akik szeretik Istent, hason-
litanak az égbolt sugaras napjára.“ (Sabbat 88 b.)

„Inkább dobja magát az ember izzó kemencébe, sem-
hogy felebarátja arcát a szégyentől elsápadni lássa“.
(Berachot 43 a.)

„Ne haragudj és nem fogsz bünözni. Ne igyál bóditó
italt és akkor sem fogsz bünözni; ha pedig utra kelsz,
előbb tanácskozz Alkotóddal és csak azután indulj“.
(Berachot 29. b.)

„Változtasd inkább a szombatot köznappá, de ne
vedd igénybe felebarátaid segítségét“.
(Peszachim 112 a.)

„Amilyen mértékkel méred az embereket, ugyanolyan
mértékkel mérnek majd téged is.“ (Szóta, I. 7.)

„Ha valaki büszke akkor, ha tudós, elhagyja őt a
tudománya, ha próféta, elhagyja őt a próféciája. Ha valaki
dühbe gurul, ha tudós, elhagyja a tudománya, ha prófé-
ta elhagyja próféciája“.
(Peszachim 66. b.)

„Aki megalázza magát, azt az Ur, áldassék neve, fel-
magasztosítja, aki önmagát emeli, azt az Ur, áldassék ne-
ve, megalázza. Aki nagyság után lohol, az elől menekül
a nagyság, de ha valaki menekül a nagyság elől, akkor

ez fut utána. Ha valaki sorsát akarja kierőszakolni, akkor a sors vele erőszakoskodik, ha azonban valaki sorsától vezetteteti magát, azt sorsa is támogatja.“ (Erubin 13. b.).

„Többet ér a bőjt, mint az alamizsna. Miért? Mert ezt pénzzel is teljesítheti az ember, amazt azonban csakis testével.“ (Berachot 32. b.)

„A jó cselekedet jutalma maga a jócselekedet, a rossz cselekedet jutalma viszont a baj.“ (Pirké Aboth IV. 2.)

„Ha két ember veszekedik egymással, akkor az, aki először hagyja abba, bizonyította, hogy ő jobb családból származik és nemesebb erkölcsi vannak. Hősnek nevezhető az, aki ellenségét barátjává tudja átváltoztatni.“ (Aboth d'Rabbi Nathan r. 23.).

„Ne erőszakold barátodat, hogy résztvegyen lakomádon, ha tudod, hogy nem akar nálad enni. Ne törődj egy árucikk árával, ha nincs pénzed és nem akarsz vásárolni.“ (Sövuoth 39. a.)

C H Á S Z I D O K

Aki valaha egy chászid-templomban, vagy a tanulási célokat szolgáló „klauz“ imaházban végignézett egy istentiszteletet s látta fiataloknak és aggoknak átszellemült hajlongásait és görcsös imáit, aki látta őket közös lakomáik alatt, amikor vezetőjük, a caddiknak beszéde és éneke a közösségre borítja az elmélyülés és áhitat hangulatát, aki megfigyelte őket tanulás közben, aki látta prófétákra emlékeztető típusaikat, megdöbbenve kérdi, milyen indítékok és erők játszottak közre, hogy a zsidó nép e csoportja az európai fölvilágosodott kultúra közepette fenn tudott ebben a formában maradni? Mi alakította a történet folyamán külső sajátosságait, gondolkodásukat és viselkedésüket?

Hogy valamelyes történeti háttérrel adjunk a chászidok megismeréséhez, vissza kellene régmúlt időkbe menni, talán az esszeusok önmegtartóztató, gazdasági egyenlőséget gyakorló, lelki és fizikai tisztaságra törekvő szektájához. De ezek a körülöttük zajló néptengerben annyira elszigetelődtek, hogy a velük való összehasonlítás fagyatékos lenne. Közelebb jutunk megismerésükhöz, ha a chászid mozgalmak idejét a Bar Kochba lázadás, utáni korbá helyezzük. Ebben az időben elemi erővel lángol fel a mozgalomnak az az iránya, amely követelte, hogy a zsidóság tartsa meg és építse ki népi sajátosságát.

Bar Kochba a rendes időszámítás 132-ik évében lépett fel Judeában. Megszervezte a zsidó lázadást olyképpen, hogy elhagyatott vidékeken, ahová a római uralom adminisztrációja nem jutott el, földalatti folyosókon, barlangokban és a falvaktól messzeeső pincékben fegyvereket gyűjtött. Portyázó csapataival a római regulárisok nem tudtak megküzdeni és három és fél évig tartó harcok után tudták csak legyőzni őket. A szabadsághar-

cok egyik kimagasló alakja volt rabbi Akiba, akit Hadrian császár a lázadás leveretése után tíz társával együtt a legválogatottabb kínzások közepette öletett meg. A midras szerint Akiba holttestét hívei éjnek idején elszállították a pusztába és minthogy a járőrök figyelő szemei miatt nem tudták elég gyorsan sirba tenni, betolták egy barlangba azzal a szándékkal, hogy a következő éjszaka bezárult. Szimbóluma ez annak, hogy a tudós és a szabadságharc nagy politikusának halálával beláthatatlan időre lezárult a zsidó államiság újjáéledésének reménye.

A zsidó öntudat és méltóság, amit csak a közösségi élet teljes függetlensége nyújthat, a képzelet világába menekült és megszületett nagy eszméivel és áhítatával a zsidó misztikum. Ennek az irányzatnak írásos emlékei között kimagasló helye van a „Zohár“ című könyvnek, „A teremtés könyvének“ és egyéb metafizikai gondolatokat és asztrológiai elképzeléseket felölelő műveknek. De ezekhez csupán a tanult elemek tudnak hozzászólni. A nép egyszerű, küzdelmes gyermekére egyedül a kimagasló ember példája tud hatni. Sabbatájban a férfias szépség, a szónoki és énekes tehetség, Bal Sem Towban az igénytelenség, jóság és emberiesség varázsa fogta meg a lelkeket. A két típusban jelentkezik napjainkban is a chászid-vezér: a rebbe.

A K É T T I P U S

A zsidó realitások irányítója: a törvény; a zsidó misztikum lényege: a messiási hit. Középen áll azzal a hivatással, hogy a törvényt áthassa: a chaszidizmus. A chaszidizmus szelleme alapjában: emberiség és a tér és idő fölött álló igazság. A világ minden részébe széjjel-szórt, szenvedései miatt elmélyülésre kényszerült népben bontakozik ki a jóságnak az a bölcsesége, amit a chászidok meséi takarnak. És csak az évszázados zaklatottság tudja a szabadság vágyát akkora elementáris erővel ki-robbantani, ahogy az Sabbatáj idejében történt.

Életünket a kultúra-előtti társadalmakban, vagy akár a modern korban a törvény logikája és érzelmi világunk rejtelmes ösztönei sajátos módon befolyásolják. E két tendencia a magunk, a természet és a társas élet fejlődése során örökké egyensúlyra törekszik. Áthatja egymást, valahányszor társadalmi életünkben aránylagos nyugalom jelentkezik és elhajlik egymástól, amikor valamilyen — leginkább gazdasági — oknál fogva a társadalom a feltagozódás felé irányul.

Szellemiségünk és érzésvilágunk régebbi irodalmi kincstárában, a Talmudban a halacha és agada jelzi e két irányzatot. A halacha, mint törvény, a maga szigorával és realitásával hat, míg az agada a maga vidám, vagy komor ünnepiségével. Az ész és szív kettőssége ez.

*

Mellözöttségében, egészségtelen rétegződésében, főleg hazátlanságában a zsidó nép hosszú évszázadok során várta a felszabadítót. Koronként felbukkant Palesztina földjén, vagy Arábiában, a törökök között, vagy Lengyelországban egy-egy férfi az ő hangzatos, de alig realizálható ígéreteivel.

A messiási hit és vágyódás erejével, próféták jóslásai-
val, rejtelmes tanokat hirdető könyvek tételeivel takti-
káltak. Ilyesmivel akartak országot hódítani. E csodavá-
rás világában megtörténhetett, hogy a zsidók százezrei
rohantak a zászló alá, amelyet egy szefárd szmirnai ke-
reskedő fejedelmi tartású rajongó fia, Sabbatáj Cvi bon-
tott ki a spanyol kiűzetést követő néhány generáció után.

A spanyol zsidó tudatában a messiás erőteljes, bölcs,
szép és pompázó: királyi. A nép hitt bennük és tőlük
várt javulást bajaiban. Végleges felszabadulást azonban a
„Dávid király ágyékából származott felkent“ föllépésétől
reméltek.

Illusztrálja ezt a Sabbatáj életéről szóló népkönyvek
néhány adata.

Hivei reggeli imájukba beleszótték az áldást: „Áldás-
sal urunk, áldással királyunk, áldással segítünk, Messiás
aki vagy, Jákob istenének felkentje, magasztosodjék fé-
nyed és terjedjen uralmad.“

Királyi gyűrűt viselt Sabbatáj. Kövébe ki volt vájva
a hétfejű sárkány, annak jeléül, annak hódító útján eljut
majd Afrikába, a rohanó mesebeli Szambation folyam
partjáig, itt feleségül veszi Mózes mesterünk tizenhárom
éves leányát, Rebekát, aki fölött megállott az idő, hogy
fiatalon férjhez mehessen Sabbatájhoz. A messiás át-
megy a folyón, találkozik a tiz törzs fiaival. Ezek olyan
bátrak és erősek, hogy az oroszánt is megülik. Ő pedig
legyőzi a hétfejű, csavaros sárkányt (nachas akalaton).
Különbeket cselekszik, mint maga Mózes. Izmirben egy
csecsemő, amikor meglátta, otthagya anyja emlőit és el-
kezdett beszélni: Sabbatáj a mi királyunk — mondotta
— megváltónk, felszabadítónk. Aztán megint visszata-
padt anyja keblére.

Különb Mózesnél. Ezért nem szabad ellene semmit
sem mondani. Mózes csak Micrájim királya előtt művelt
csodákat, de ő a világ minden hatalmása előtt fog tenni.
Meg fogja mutatni a széjjelszórt zsidó népnek a csodát
és a várható megváltást. A kalandos uton Lengyelor-
szágból hozzáérkezett felesége, Sára úgy viselkedett,
mint egy lengyel uralkodó asszonya. Leborult férje előtt.

királyi urának szólitotta. Sabbatáj pedig kincseket érő ékszereket ajándékozott neki.

Hét szépséges fiatal fiu olvasott fel Sabbatáj előtt. a Tórából és hét szép fiatal, érintetlen lányt rendelt maga mellé. Megígérte nekik, hogy az „alsó világból való távozása után“ a felső világban is őt fogják kiszolgálni. Gallipoliban, ahol fogságát töltötte, királyi pompa vette körül.

Legjobban ez bősztette fel a szultánt. Amikor végigolvasta a várparancsnok jelentését, levelet irt a nagyvezirnek.

„Nem értem a dolgot. Sabbatájról a hivei azt állítják, hogy szent ember. Ám a szent nem él pompában, hanem egyszerű szobában igénytelenül, sokat böjtöl, tanul és gondolkodik. De ez az ember ugylátszik konspirál ellenem, fogadja a világ minden részéből a zsidókat, hogy hadakat gyűjtsön és fellázítsa őket. Megelőzőm egyszerűen azzal, hogy kiirtom őt és hiveit. Vagyonukat pedig lefoglalom.“

A szultán meggondolta. Ártatlanul megtévesztett embereket nem szabad büntetni — mondotta azután. Csak az izmiri zsidókat hányatom kardélre, Sabbatáj fejére pedig izzó koronát teszek, testéből husángokat vágakok. Ha meghalt, elégetik. Porát négy vasedénybe tétetem és kiaggatom Konstantinápoly kapuin. Hogy elrettentő példaul álljon és jövő generációk ne bizakodjanak benne.

A szultán közölte ezt a szándékát a pasákkal, a kalifákkal és a tisztekkel. Jelentés jött, hogy Sabbatájnak 79 prófétája van. Ezeket is — ugymond a szultán — ki kell irtani Sabbatáj születésnapján.

Erre nem került sor. Jellemző, hogy a népkönyv szerzője szerint a szultán főleg a „Messiás“ fényüzésén botránkozott meg és jellemző, hogy aki a zsidó tömegek előtt leleplezte, Nehemia Kohen, Lengyelországból jött, a legtöbbet szenvedő zsidó tömegek országából. Ezek nem a fejedelmi előkelőséget keresték a „megváltóban“, hanem a számárháton baktató egyszerű jóságot.

*

Sabbatáj után másfél évszázaddal megjelent Bal Sem

Tov. Szürke ember, a derüs szeretet meghitt emberségével. Sabbatájnál általánosabb, közvetlenebb, állandóbb értékeket akart: benső felszabadulást. Mentésülést a kicsinyesség, a pártoskodás, a góg és pedantéria alól. Talmudi szórszálhasogatás helyett világos egyszerűséget, hosszú szertartásos ima helyett átérzést és áhitatot. Bal Sem és hűséges követőinek tanításai a zsidó lélek legszebb virágai.

Bal Sem — így mondta el egyik hive — valamikor egy kisvárosban tartózkodott. Reggeli imája előtt szokása szerint pipáját szívta és kinézett az ablakon. Egy férfit látott, aki kezében imaszerekkel olyan egyszerűen és méltóságosan ment, mintha az egek kapujába igyekezne. Bal Sem megkérdezte háziurától, ki ez az ember. Harisnyakötő — mondotta ez — aki télen és nyáron a kötelező időben templomba megy és akkor is imádkozik, ha nincs ott a nyilvános imához szükséges tiz ember.

Bal Sem utána küldött, de a házigazdája lebeszélte:

— A bolondos ember nem fogja utját megszakítani, ha maga a császár is hívná.

Bal Sem erre visszaszólította küldöncét és csak később, ima után küldött utána azzal, hogy az ember hozzon négy pár harisnyát. Nemsokára ott állott előtte az ember. Megmutatta becsületesen kidolgozott, jó anyagból készült munkáját.

— Mit kérsz egy párért?

— Másfél forintot.

— De megelégedsz egy forinttal is?

— Ha megelégednék, akkor ezt az árat mondtam volna.

Bal Sem kifizette a kívánt összeget és tovább kérdősködött.

— Mivel foglalkozol?

— Addig dolgozom, amig negyven, vagy ötven pár harisnyám van együtt. Akkor belehajítom őket egy forró vízzel telt üstbe, majd kiviszem és addig préselem, amig készek.

— Hogyan árusítod őket?

— Nem hagyom el házamat és műhelyemet, hanem a kereskedők eljönnek hozzám és megveszik. Ők hozzák a

jó gyapjút is, amit számomra vásároltak rendes, tisztességes áron. Csak az ön tiszteletére, rebbe, jöttem ki a házamból.

— Ha reggelenként felkelsz, mit csinálsz, mielőtt imádkoznál?

— Mi más csinálhatnék, mint harisnyákat.

— Hogy állsz zsoltárok dolgában?

— Azokat a zsoltárokat, amiket betéve tudok, munkaközben mondom el.

Amikor a harisnyakötő eltávozott, Bal Sem így szólt az emberekhez:

— Láttátok? Hallottátok a beszédét? Nos, ha láttátok, tudjátok meg, hogy alapköve ő a szentélynek, amelyet fel fogunk állítani, ha majd elérkezett a megváltás napja.

*

Egyszerűség vonul végig Bal Sem tanítványainak mondásain és élményein is. Egyszerűség és jószívűség, vidámság és igénytelenség. Mindez a gálut fájdalmaiktól kompenzálja: Az egyszerű ember a chaszidizmusban felmagasztosul.

Rabbi Jákob Jizchakhoz eljött néhány chaszid Lublinba. A kocsis, aki hozta őket, cédulára írott kérést adott át nekik, hogy adják át a caddiknak. A lublini, amikor meglátta a kocsis írását, felkiáltott:

— Micsoda vakító fény árad ennek az embernek a nevéből!

A chaszidok csodálkoztak. Egyszerű, tudatlan ember a kocsis, soha nem láttak valami különös jót tőle.

— Hiába — mondotta a rabbi. — A lelke úgy ragyog felém, mint a legszebb napsütés.

A chaszidok eltávoztak, hogy megkeressék a kocsis, aki azonban nem volt a szállásán. Uccáról-uccára mentek, hogy megkeressék. Az uton találkoztak egy vidám menettel, énekesekkel és zenészekkel, mögöttük tapsoló, ugráló emberek, középen a kocsis, aki vidámságban mindnyájukon túltett.

— Miért teszed ezt? — kérdezték tőle?

— Amikor a rebbehez mentetek, arra gondoltam

— felelte — miért csak ti örüljétek, én is örülni akarok. Végigkószáltam a városon, amíg az egyik házból zeneszót hallottam. Beléptem. Itt tudtam meg, hogy két árva gyermek üli lakodalmát. Kis idő múlva nagy veszekedés támadt, mert a menyasszonynak annyi pénze sem volt, hogy taliszt vehessen a vőlegénynek. Ott tartottak, hogy összetépjék a házassági szerződést. Szivem el kezdett dobogni, nagy forróság öntött el, nem tudtam elviselni a leány szégyenét és kivettem a pénztárcámat. Ami benne volt, abból pontosan telt egy taliszra. Ezért vagyok olyan vidám.

A chaszidok most már megértették, hogy a caddik miért látott akkora fényt kisugározni az egyszerű kocsis nevéből.

*

A caddik nemcsak a mások egyszerűségét és jóságát dicsőítette, hanem saját példájával is hatni és tanítani igyekezett. Álljon itt a lublininak az esete a büszke éleselméjű városi rabbival, Ezriel Hurwitz-al.

Hurwitz rabbi nehezen bírta el a nagy rajongást, amivel a caddikot híveinek ezrei körülvették. Egy napon a tudós magához kérte és így szól hozzá:

— Ön mindenfelé azt állítja magáról, hogy nem caddik. Nemi értem tehát, miért nem oszlatja fel a hívei táborát?

— Mit tehetek — válaszolt Rabbi Jakob Jizchak —, ha utánam futnak, ha örülnek annak, amit mondok és ha követelik, hogy tanítsam őket.

— A jövő szombaton hirdesse ki előttük nyilvánosan, hogy önben nincs semmi különös és kimagasló és nem érdemli meg a rajongást és ragaszkodást! — követelte Hurwitz tisztelendő ur.

A caddik így cselekedett. A következő szombaton megkérte az egybegyülteket, hogy a jövőben ne tiszteljék meg látogatásukkal, inkább vonuljanak vissza tőle. Ez a fölhívás azonban a hívők lelkét még jobban áttüzesítette a caddik iránt. Most már még inkább ragaszkodtak hozzá.

Ezriel Hurwitz rabbi ismét magához kérte a caddikot és így szólott hozzá:

— Ajánlom, hogy legközelebb mondja nekik ezt: Hi-
veim, én egyike vagyok a kiválasztottaknak. Caddik va-
gyok! Akkor bizonyosan háttal fognak önnek fordítani.

— Én ugyan nem vagyok caddik, — válaszolt meg-
döbbenve rabbi Jákob Jizchak — de hazug sem vagyok!
Hogy is mondhatnék nekik ilyen valótlan-
ságot?

Ekkor a város rabbija abba-
hagyta a további akció-
ját. Később azonban ismét magához kérte a lublíni cad-
dikot.

— Érthetetlen — szólt hozzá, — hogy annyian sere-
lenek maga köré. Én sokkal nagyobb vagyok a tudo-
mányban és hozzám mégsem jönnek olyan tömegekben.

— Magam is csodálkozom — szólt a caddik —, hogy
ilyen jelentéktelen emberhez többen jönnek meghallgatni
isten szavát, ahelyett, hogy önt keressék fel, akinek a
tudománya hegyeket mozdit ki helyükből. A dolog bizo-
nyára úgy áll, hogy hozzám azért jönnek, mert én azon
csodálkozom, hogy ilyen tömegesen keresnek föl és talán
azért nem mennek önhöz, mert ön afölött csodálkozik,
amiért nem keresik fel.

Az anekdóta nem füzi tovább a beszélgetést. A tal-
muftudós nyilván belátta a szerény és igénytelen caddik
igazát.

*

Az emberszeretet megindító esete, ami a Stretinből
való rabbi Ábrahámmal történt.

A caddikhoz beállított egy tudós, de szükmarku férfi.

— Azt beszélük — mondotta a vendég —, hogy ön
titkos gyógyszereket ad az embereknek, amik talán hasz-
nálnak. Nekem is szükségem lenne egy gyógyszerre. Szer-
etném, ha annak segítségével istenfélő lehetnék.

— Az istenfélelem számára — felelte rabbi Ábrahám
— nincs gyógyszerem. De ahhoz, hogy istent szeresd, ad-
hatnék valamit.

— Nagyon akarnám, — kiáltotta a másik — ide vele
gyorsan!

— A gyógyszer — felelte nyugodtan a caddik — nem
egyéb, mint az emberek iránti szeretet. Ha szeretnéd az
embereket, bizonyára megtalálnád istent is.

A sassowi caddik egy időben azért utazgatott az országban, hogy pénzt gyűjtsön az ártatlanul fogvatartottak kiszabadítására. Sehogysem sikerült megszereznie a szükséges összeget és már megbánta, hogy annyi időt fecsérelt. Egész idő alatt nem tanult és imáit sem végezte azzal az áhitattal és lelkesültséggel, ahogy azt az Irás a jámbortól megköveteli. Elhatározta tehát, hogy otthon fog maradni.

Ugyanakkor megtudta, hogy egy zsidó, aki ruhát loptott, de tetten érték, a börtönbe került, ahol alaposan elverték. A caddik eljárt a bírónál és kieszközölte a tolvaj szabadlábra helyezését. Amikor kijött vele a börtönből, szemrehányást tett neki:

— Látod, a verés használt. Ha majd a fájdalmakra fogsz gondolni, bizonyára óvakodni fogsz attól, hogy ilyesmit megismételj.

— Dehogy is! — mondotta a tolvaj. Ami egyszer nem sikerült, az másodszor még sikerülhet!

Ha így áll a dolog, — mondotta magában a caddik — akkor tanultam tőle. Egyszer nem sikerül, de másodszor vagy harmadszor sikerülhet.

Azután ismét utra kelt, hogy gyűjtsön a foglyok kiszabadítására.

*

Rabbi Chaim, a krosznói caddik, aki tanítványa volt Bal Semnek, egy napon tanítványaival együtt végignézte egy kötéláncos produkcióját. Annyira elmerült a művész csodálatában, hogy valaki megkérdezte tőle, miért nézi annyi érdeklődéssel ezt a látványosságot.

— Azt nézem, — felelte — hogy ez az ember életét teszi kockára, magam sem tudom miért. Mert bizonyos, hogy amíg a kötélén jár, nem gondolhat arra, hogy most száz forintot keres. Ha gondolna rá, bizonyára lebukna.

Hasonló a primyslani rabbi Meir anekdotája.

A rebbehez eljött egy korcsmáros, aki panaszkodott, hogy a szomszédságában üzletet nyitott valaki.

— Láttál már, — kérdezte a rabbi — lovat, amely a folvóból iszik? A ló lábaival mindig valami láthatatlan felé rug. Miért? Mert saját képét látja a vízben és azt hiszi, hogy egy másik ló el akarja inni előle a vizet. És azt

is hiszi, hogy a másik feléje rug. Ugyanez a te eseted. Te is így félsz magadtól és ezért támadod a másikat. Hiszen a szomszédod senki más, mint te. Ember, akit Isten azért küldött erre a világra, hogy dolgozzon és élvezzen.

Az emberszeretet határaitól Jákob Jizehak, a lublini caddik tanítványa, mondotta:

„A Talmud azt állítja, hogy azért hívják héberben a gólyát chaszidának, ami jámbort jelent, mert ez a madár fiókáit rendkívül szereti. Miért sorozza a Biblia mégis a tisztátalan madarak közé? Nyilván azért, mert csak az övéi iránt tanusít szeretetet.“

*

Rabbi Wolf, a zbarazi caddik három esete:

Valamelyik szombat harmadik lakomáján a caddik asztala körül halk beszélgetés közepette ültek a chaszidok, nehogy a caddikot zavarják gondolkodásában. A caddik házában szokás volt, hogy bárki bármikor bejöhetett és leülhetett asztalához. Most is bejött egy férfi és leült a többiek közé. Pár perc múlva kihuzott zsebéből egy retket, lehámozta, nagy darabokat szelt belőle és csámcsogva enni kezdett. Szomszédai felháborodtak.

— Falánk ember! — fedték halkán, nehogy a caddik meghallja — hogy mered ezzel a csapszéki tempóval megzavarni a szent lakomát!

A caddik észrevette, miről van szó.

— Nagyon szeretnék egy jó falat retket — mondotta. Nincs közöttetek valaki, aki megszerzi?

Az ember, boldogan afölött, hogy a rabbi kisegítette szegyenéből, egy egész marék retek-szelettel sietett megkínálni reb Wolfot.

Egy este a rabbi házába tolvajok surrantak be és emeltek minden elemelhető. A caddik hálószobájából mindent látott, de nem zavarta őket. Amikor készek voltak, a többi edénnyel együtt egy korsót is magukkal vittek, amelyből az esti órákban egy beteg ivott. Reb Wolf a tolvajok után futott:

— Jó emberek — mondotta, amikor elérte őket —, amit nálam találtatok, fogadjátok ajándékuul. Szívesen adom, mert bizonyára szükségtek van rá. De ezzel a kor-

sóval óvatosak legyetek. Beteg ivott belőle, lehellete még hozzátapad és könnyen ragályos bajt kaphattok.

Azóta minden este lefekvés előtt kijelentette:

— Minden tulajdonomat szabad prédává teszem.

Ezzel a kijelentésével el akarta háritani a tolvajok fejről a bünt.

A rabbi senkiben nem talált kivetni valót és minden embert becsületesnek tartott.

Egyszer két perlekedő azt kívánta a rabbitól, hogy a bűnöst próbálja megtéríteni:

— Az én szememben — mondotta — mind a kettőnek igaza van. És ki lehet olyan vakmerő, hogy odalépjen két igazságos ember közé?!

*

A gyermekek és állatok szeretetének két példája:

A sassowi rebbe valamelyik engesztelő nap előtt elkésett a templomból. A község türelmetlenül várta, az idő mult, ő azonban nem jött.

Az egyik asszony a templomban így gondolkozott:

— Bizonyára van még elég idő, hiszen a rebbe sincs még itt. Siettem a templomba, pedig a gyermekem egyedül van otthon. Aludt, amikor elmentem, talán azóta föl ébredt.

Az asszony hazafutott, de mielőtt belépett volna a lakásba, az ajtónál hallgatózott. Csend volt. Halkan lenyomta a kilincset, bedugta a fejét és ime mit látott? A rebbe állott a szoba közepén ölében a gyermekkel. Akkor jött a lakásba, amikor meghallotta a gyermek sirását. Éppen a templomba igyekezett, de előbb benézett ide, eljátszogatott a gyermekkel és addig énekelt neki, amig elszenderült.

*

A rebbe egy alkalommal, amikor pénzt gyűjtött foglyok kiváltására, megszállott valahol. Szokása szerint végigjárta a szállás szobáit és egy nagy kalitkában madarakat pillantott meg. Látta, hogyan szeretnének kirepülni a világba és élvezni a nagy szabadságot. A lelke megtelt könnyörülettel és így szólt magában:

„Lejárod a lábaidat, hogy kiments foglyokat. Van-e vajjon szebb cselekedet, mint ezeket a madárkákat kimenteni börtönükből.

Kinyitotta a kalitkát és a madarak kirepültek. Amikor a szállásadó hazajött, nagy dühbe gurult és megkérdezte a házbeliektől, ki követte el a szörnyüséget.

— Egy ember kószált errefelé — mondották — aki mintha futóbolond lenne. Bizonyára ő követte el a komiszszágot.

A szállásadó rárivalt a rebbere:

— Őrült, hogy merted elrabolni madaraimat! Hogy mertél megfosztani annyi pénztől, amit fizettem értetük?

Erre a rebbe:

— Hányszor mondtad a zsoltárok szavait: „Ő pedig megkönyörül minden teremtményén.“

A durva embert azonban nem hatotta meg a zsoltári idézet, hanem addig verte a rabbit, amíg belefáradt. Aztán kidobta őt az ajtón.

A rabbi vidáman és boldogan folytatta utját.

S A B B A T Á J É L E T E

Mr. Lerwick cége megbízásából Smyrnában járt és embert keresett, aki elsősorban és mindenek fölött legyen becsületes. Nem baj, ha a rábizott javakra nem ad óvadékot, elég, ha Mr. Lerwick garantáló szavakat hall róla valamelyik tekintélyes helybeli kereskedőtől. Olyant keresett, akit tiszteljenek, akár a családja miatt, akár azért, mert sok áldozattal neveli gyermekeit. Nagyobb garancia ez, mint sok pénz. Ilyen ember érzelmi kötelékkel van bekapcsolva a város polgáraihoz és tudnak róla a szultán megbízottjai.

Nem kellett sokat keresnie az angol urnak, mert mindenki, akinél ilyen irányban érdeklődött, Mardocháj Cövit nevezte meg, nem gazdag, bár jómódú, eszes és megbízható zsidót, akitől uj és bőséges jövedelmet senki nem sajnál, mert tudták felőle, hogy mindezt jótékony célokra fordítja. Ajánlották nem is egészen ő maga, mint inkább fia, Sabbatáj miatt, akit csodáltak a városban.

Mi volt rajta csodálni való?

A lány és mégis erőteljes hangja, ahogy kabbalisztikus dalokat énekelt, a büszke és mégis természetes tartása, amilyent csak velencei urakon lehetett tapasztalni, de legfőképp mély, fekete szemei, amik jóságot árasztottak és egyben fanatikus elszántságot. Magával sodorta a lelkeket, amit ritkán lehetett tapasztalni Izráelben. Nem olyan ez a nép, hogy szó nélkül adja oda hívőnek magát. Lelke alján kritikus ember a zsidó, mesterét és caddik-ját nagyon is ellenőrzi. Minden cselekvését, elveit és ér-zéseit számon kéri tőle. Sabbatájat azonban meggondolás és bírálat nélkül szerették és csodálták.

Csodálták emlékezőképességét, amely megdöbbenett öreg bölcseket, szerették életmódja miatt, amelyhez toghatót elmúlt idők szentjeinél is alig olvastak. Voltak he-

tek, hogy néhány fügénél többet nem evett és pár korty vizet ivott, a szombati lakomákat kivéve, amikor menynevei élvezetek mellett zsidó kötelesség testi örömöknek is hódolni. Jicchak Lurja Askenázi, a szent férfiú, dalaival hódolt Sabbatáj a szombatnak:

*Készítsétek a lakomát szombat reggelre,
s tiszteljétek a szent Öreget,
hogy nagy szentség fénye boruljon a házra.
Gyöngyöző bor vidítsa a sziveket,
koszorúzzák drága titkok az asztalt,
hall, titkos szavak
sűrűsödjenek egekké.
Napfény szikrázzon át rajtuk.*

Szombat, az más! Vidám dal és áhitatos tisztaság, szépség és fenséges költészet az elemei. De a köznapokat is szombati hangulattal kell nemesíteni. Hangulattal, amelynek semmi köze az anyagiassághoz. Böjttel csinálhatjuk ezt, imával, Tórával és a szent Zohár olvasásával.

Mr. Lerwick megismerkedett az ifjuval, aki akkor csak pár éve, hogy tul volt a férfivé avatás napjain, de kész ember volt: gondokkal, küzdelmekkel, reményekkel. Az angol a maga érdes modorán megjegyezte előtte:

— Nem fél, hogy ez az életmód aláássa az egészségét? És akkor hiába minden! A megváltó Messiás, aki miatt gyötri magát, már csak beteges roncsot fog itt találni. Pedig én azt olvastam, hogy a Messiás előfutárja is erőteljes, sokra képes férfiú leszén.

Az ifju Sabbatáj az idegenre emelte átható, fekete szemeit.

— A megváltó Messiás? Hiszen az én magam leszek! Ezért nem is fog engem betegség legyűrni, bármennyit is böjtölök. Böjtjeim arra valók, hogy testemből távozzanak a betegség ördögei. Miért adott az Ur énekhangot nekem, miért szónokló képességet, miért ruházott fel olyan tehetséggel, amivel megközelíthetem Öt, miért fotta körém az értelem koszoruját, ha nem azért, hogy Izrael megváltását egykor általam hajtassa végre.

Annai szándékolatlan egyszerűséggel mondta ezeket,

annyi Istenbe vetett bizalommal, hogy az üzletes angol is megejtette, aki hitt az ifju messiási küldetésében.

Amikor Mr. Lerwick visszament az ifju apjához, Mardocháj Zöwihez és megkötötte vele a szerződést, belevette, hogy tartozik komoly és megbízható görögről, vagy örményről gondoskodni, ha a messiási idők elszólitanak a városból. Zsidóra nem ruházhatja rá az angol raktárait és hajóit, mert aki azután még itt marad, az nem lesz teljes értékű zsidó. Tartozik ügyelni arra is, nehogy az Izrael földjére vonuló zsidók magukkal vigyék diszes szőnyegeiket. Angol arannyal meg kell ezeket váltani, mert nagy lesz az értékük a világ hatalmasai előtt. Fejedelmek büszkesége lesz az olyan szőnyeg, amelyet a Messiás léptei alá teritettek. Míndezeket és egyéb biztosítékokat is bevettek az üzleti szerződésbe.

Mivelhogy mindketten, a zsidó és angol, egyképpen hitt a Messiás közeli eljövételében.

Azokban az időkben vette kezdetét a nagy vajudás, amit a zsidók kabbalista könyvek terminológiájával „chevlé Mesiách“-nak neveztek. A török uraiom bizonyos szakában ugyan nem volt bántódásuk, sőt nyugalmas jó-módban volt részük, kevés adót fizettek, kereskedtek, ipart üztek és csak a tulságosan meggazdagodottaktól zsákmányolta vissza a török a vagyont, de csak háboru vagy egyéb katasztrófa idején. Nem ugy persze, hogy a szultán emberei megnyomorították volna őket. Jól tudták ők, hogy aki vagyonra tesz szert, annak olyan képességei vannak, amiket később is igénybe lehet venni.

Am, ha a szultánnak a baksison felül nem is fizettek adót, annál többet kellett áldozniok a maguk közösségére. Ez a közösség sokszor tulterjedt azokon, akik között éltek. Nemcsak a maguk szegényeit, árváit és esetteit látták el, nemcsak irástudókat segítettek könyveik kiadásához, hanem összeszedték a pénzt ártatlanul bebörtönzött testvéreik kiszabadítására, menekülőket támogatták és ha valahol Európa nyugatán, vagy keletén baj volt a zsidókkal, a török zsidók tudták legjobban, mit jelent a testvéri kötelesség.

Sabbatáj apja is nagyon jól tudta ezt. Keresetéhez soha mindaddig hozzá nem nyúlt, amig félre nem tette an-

nak tizedét. „Maaszer“ ez, amit a régiak adtak gabonájukból, borukból, jószágukból közcélokra. Félretette és amikor tekintélyes összegre gyűlt fel, átadta a kahalnak, hogy osztaná széjjel olyan célokra, amik a közösségre tartoznak. Sokszor akkorára rugott, hogy ki lehetett fizetni belőle hónapok költségvetését.

Mardocháj azonban csak azóta mutathatta szívének jobbik felét, amióta a velencei köztársaság és a szultán hadiállapotba került egymással. Akkor ugyanis az angolok Szalonikiból áttették raktáraikat és átrendelték hajóikat a távolabbi és biztosabb Smyrnába. Zsidóikat már nem hozhatták ide, mert nem jöttek. Aki polgár megtelepedett és nyugalomban élt a bűbajos Szaloniki városában, nem vágyott meggazdagodni idegenben. Inkább ott-honában várta be a rossz idők jobbrafordulását.

*

Olykor bizony mostoha sorsuk is volt a török zsidóknak. Az ottomán birodalom fegyveres ereje és despotáinak kiméletlensége nem tudta egyre prepotensebb gránicsár hadával, háremjeinek intrikáival, ravasz diplomáciájával megszilárdítani a hatalmas államot. Sztambul hatalma egyre törékenyebbé vált, meg kellett osztaniok a szultánoknak ezt a hatalmat a provinciák szatrapáival, akik maguk is apró szultánoknak képzeltek magukat és erőszakoskodásban és a lakosság kizsákmányolásában éltek ki gőgjüket. III. Murád szultán, aki a 16-ik század végén uralkodott, első volt a szultánok között, aki főleg a zsidók pénzére áhitozott. Egy napon rossz kedvében — írja az udvarában akreditált velencei követ — vérrel akarta megtorolni azt, hogy Konstantinápoly uccáin a zsidó asszonyok tulságos pompával öltözködtek. Tuszokat szedett és hatalmas váltságdíjat követelt értettük. Ha nem kapta meg napok alatt a kívánt összeget, akkor kimélet nélkül felakasztatja őket — adta ki parancsban.

A zsidók ilyen rövid terminus alatt semmilyen körülmények között sem tudták volna a pénzt előteremteni. Ilyenképpen az a veszedelem fenyegette őket, hogy nemcsak a tuszokat ölik meg, hanem vérfürdőt rendeznek Konstantinápoly zsidói között is. Szerencsére abban az

időben még élt Salomo Aschkenázi, a zsidó diplomata, aki a nagyvezir segítségével megtudta akadályozni a katasztrófát. A szultán anyját környékezte meg, azután a janicsár gárda parancsnokát. Ezt sok pénzzel rábirta, hogy beszéljen a szultánnal, vegye rá parancsának viszszaadására, mert különben a janicsárok megtagadják az engedelmséget és a zsidó lakosság ellen nem fognak semmit sem cselekedni. A janicsárok és a zsidók között ugyanis elég kedvező volt a viszony. Amikor táborba szállottak, elsősorban zsidók teremtették elő számukra nemcsak a lovakat és ruházati cikkeket, de sok esetben a hadianyagot is. Ettől a fenyegetéstől ijedt meg legjobban a szultán.

Az anyai kérelem soha nem tudott úgy hatni rá, mint most a haderő parancsnoka.

A szultán meglegedett azzal, hogy a zsidókat eltiltotta a selyemruhák és a turbán viselésétől. Azontul a zsidók már nem vették fejükre a díszes keleti főveget, hanem csak olyan kalapban járhattak, mint a keresztények. Ekkor a zsidók ráeszméltek, hogy a régi időkben Spanyolországban is a fényűzés volt egyik oka annak, hogy elidegenedett tőlük nemcsak a spanyol nemesség, hanem főleg a baráti érzelmű polgári és paraszti lakosság is.

Murad uralkodása után III. Mehmed sem változtatott sokat azon a szellemen, amit zsarnoki elődje honosított meg. A zsidók már kénytelenek voltak intrikákkal, diplomata fogásokkal, közbenjárókkal, tisztviselők megvesztegetésével, leginkább azonban a háremhölgyekhez való kapcsolataikkal elintézni ügyeiket és elhárítani a veszedelmeket. Sokszor fonákjára is fordult a dolog. Sok veszedelmet rejtegetett magában a hárem különös világa!

Eszter Kiera példája mutatta ezt legszembeötlőbben. Ügyes, szép és rendkívül eszes asszony volt. Ékszereket, brokátot és drága velencei szövetet közvetített a hárembe. A szép özvegy III. Murad első asszonyának barátságát nyerte meg, amiről sokan tudtak Konstantinápolyban. Nem egyszer udvari tisztviselők éppugy, mint kül-

földi diplomaták vették igénybe a zsidó asszony szolgálatait.

Am abban az arányban, ahogy növekedett befolyása és gazdagsága, ellenségei keletkeztek, főleg azoknak a táborából, akik visszaszorultak Eszter Kiera befolyása következtében.

Ez is egyik jelensége volt ama idők vérengző atmoszférájának. A török birodalom összeomlás előtt állott. Európa nyugati országai szövetséget kötöttek a moldvai, a havasalföldi fejedelmekkel, Magyarországgal és egyre-másra bontották fel a szövetségi hűséget. A szomszédos Perzsia is nagy fegyveres támadásra készült. A szultánok trónusa megingott. sok esetben játéka lett a katonai despotáknak, főleg olyankor, amikor a zsold körül voltak bajok. A szultánok ilyenkor igénybe vették a zsidók esztét és pénzét, de az egyre feltornyosuló veszedelmek ellen ők sem tehettek sokat.

*

Sokat szenvedtek a palesztinai zsidók az akkori török uralom alatt. A török helytartó szuverén ura volt az országnak: ura, zsarnoka és rablója. Jeruzsálem és Szafed akkor két centrum volt az országban, amelynek zsidói azokból a kegyes adományokból éltek, amiket széjjelrodottságban élő testvéreik küldtek az országba.

1625-ben Ibn Paruch pasa a damaszkuszi főkormányzótól megvásárolta a jeruzsálemi kerületi főnökséget. Ez a tisztviselő a legkiméletlenebb eszközökkel igyekezett visszaszerezni a sápot, amit az állásért fizetett. Börtönbe vetette, megkínóztatta a rabbikat és előljárókat, hogy ilyen módon sajtoljon ki belőlük pénzt. A kevés jómódú sietve elhagyta a két várost és most már a külföldi adományokból élő szegények a pasa kénye-kedvére voltak bízva. Damaszkuszban az elmenekült zsidók jelentést tettek Ibn Paruch embertelenségéről. A kormányzó kádit küldött az ügyek kivizsgálására, de a kádi a megvesztegetett pasa embere volt, akit szintén meg lehetett vesztegetni. A zsidók nem tehettek egyebet, minthogy fizették a váltságdíjakat. Nagy szegénységükben kölcsönöket kértek muzulmán földijeiktől, amiket jelentős kamattal

kellett visszafizetniök. Velencei és néhány más olasz város zsidói segítették őket nagy bajukban.

Egy Lombardiából Palesztinában járt zsidó memoarjaiból tudjuk, hogy akkor körülbelül kétezer zsidó lakott Jeruzsálemben, főleg szefárdok. A város többi lakosai arabok, török tisztviselők és keresztények voltak. A zsidók a fővezért kivéve, olyan viseletben jártak, mint a muzulmánok és keresztények; az asszonyok, tekintet nélkül vallásukra, lefátyolozottan jártak az uccákon. A muzulmánt csak az különböztette meg a más vallásuaktól, hogy turbánt viselt. A zsidó lakosság tömege sokat járt a Szentfalhoz és a templomokba, ahol reggeltől késő estig váltakoztak az imádkozó csoportok.

Jesája Horowitz volt a kisszámu askenázok rabbija, a híres „Scheloh“, akit Ibn Paruch pasa egy alkalommal börtönbe vetett és csak nagy váltságdíj ellenében engedte ki. A rabbi később elhagyta az országot.

Ujhold napját minden hónapban böjttel és imával ünnepelték, akárcsak jom kippurt. A szefárdok, akik a zsidó közösség irányítói és intézői voltak, minden éjjel fölváltva bűnbánó imákat énekeltek, a chacham pedig olykor estétől hajnalig tartó prédikációt tartott. A kohániták naponta elmondották az ő áldóimáikat, amiket a diaszporában csak egyes ünnepnapokon szoktak. Minden csütörtökön, istentisztelet után, a hívők leültek a földre és sirámokat énekeltek Jeruzsálem elpusztulása fölött. Ami idő az istentiszteleteken kívül maradt, azt a Szentírás és a talmud tanulmányozásával töltötték. Egy harmadik zsidó közösség is élt akkor Palesztina fővárosában: a karaiták községe. A Biblia szavához ragaszkodtak és a talmudi hagyományokat elvetették. Nem tartottak kapcsolatot sem a szefárdokkal, sem az askenázokkal. A maguk külön életét élték; keveset imádkoztak és főleg dolgoztak, mindenki, még a pap is, valami ipart üzött.

Szafedben nem élt annyi zsidó, de jóval több templomuk volt: huszonegy, azonkívül 18 jesiva és számos gyermek iskola, talmud tóra. A város zsidóit hol a druzok betörése, hol a pestis tizedelte meg. Sokat kellett ugyan elszervezniök a török adótisztektől: a község mégis fejlődhetett, mert Damaszkusz zsidói erősen támogat-

ták őket. A zsidók nagyrésze
kész áruikat Damaszkuszban
kereskedő városban tudták értékesíteni.

*

Ilyen volt a helyzet a Szentföldön, amikor Szmyrnában megindult a „nagy erjedés.“

A szmyrnai szombatok híresek voltak.

Délig zsolttáros imák éneklésével és prédikációk hallgatásával telt az idő. Délebedkor Jisrael ben Mose Nadzsarának, a neves énekes rabbinak a dalait énekelték, ugyanazokkal a dallamokkal, ahogy azokat a költő komponálta. A „harmadik lakomán“ körtáncot lejtve Chaim al Scheich és Jicchak Lurja énekeit dalolták a szent emberét, aki tizenöt éves korában házasodott, hét évig csak a kabbala tanulmányozásának élt, újabb hét évét a Nilus mellett töltötte egy sátorban, hogy a maga remeteségében figyelhesse a nagy természetet. Új társadalmi rendet akart alkotni. Férfikora elején, amikor harminchat éves lett, Szafedbe ment, ahol kihirdette a kabbalista bölcsék előtt, hogy előfutárja a Messiásnak. Ő ama Mosiach ben Jozséf és reá vár a feladat, hogy a zsidó néppel megismertesse az új rendet.

Néhány évig tanított csak Szafedban és hirtelen halt meg, pestisben. A nemzedék, amelyben élt, méltatlannak mutatkozott a Messiásra. Valamelyik pénteken szokása szerint kint sétált a város határában, néhány tanítványával és hívőjével, amikor hirtelen fejéhez kapott:

— Látomásom van — szólt elmélyülten, majd ujjongva — látom közeledni Jeruzsálem felé a Dávid ágyékából származott Messiást! Gyertek velem, fogadjuk őt illő hódolattal!

A tanítványok csodálkoztak és lelkesedtek, de amikor újból felszólította őket, hogy jöjjenek, mindegyikük más-más kifogással élt. Legalább annyi időt kértek, hogy értesíthessék családjukat.

A mester összecsapta kezeit:

— Ime lett volna alkalom, hogy bebizonyítsátok, mennyire hisztek a Messiásban és most apró családi vonzalmak megzavarják lelketeket! Ti sem vagytok érdeme-

sek most a Messiásra, holott a mai nemzedék legjobbjai közé tartoztak. Mít higgyek a többi, elanyagiasodott emberről? Látom, ez a nemzedék még nem érett a megváltásra!

Csak néhány órát élt még ezután.

Jicchak Lurja az új társadalmi rend tervezetét nem hagyta örökül tanítványaira, csak sejtelmes, égi himnuszokat, gyönyörű dalokat jegyeztek fel tőle, amikben benne volt a misztikus, szent embernek lényege. Hűséges tanítványa Chaim Vidal megírta róla, hogy Simon ben Jochai, a nagy tanaita óta senki olyan csodákat nem vitt véghez, mint ez a férfit. Értett a madarak, a fák és a füvek nyelvén s elleste az angyalok beszédét. Meghallgatta az emberekbe szállott jó és rossz lelkek könyörgéseit. Láta az emberi lelkeket abban a pillanatban, amikor elhagyták porhüvelyüket és ha pénteki napokon kiment a temetőbe, világosan megfigyelte, ahogy a halottak lelkei fellendülnek a Paradicsomba. Jósolni tudott az arc redőiből és a kezek vonalaiból. Ha ránézett az ember homlokára, meglátta annak gondolatait és álmoképeit.

Dalaiban megszólalt az örök és soha nem pihenő természet, Isten fensége és az emberi lélek nyugtalansága. Ezeket a dalokat énekelték hivei a leáldozó nap félhomályában a szombatesti lakomán vagy hallgatták a templom valamelyik bölcsét, aki csodákat mesélt elmúlt idők nagy szentjeiről. Kimutatták a betűk számértékéből, hogy az Örökkévaló neve egyenlő az igével: „Legyen világosság!” Benne van az Úr nevében az isteni kisugárzás, az alkotás és formálás világa, benne a lélek tulajdonságai, megnyilatkozásai: az erő, a kegyelem, a pompa, az örökkévalóság, a szépség és a lét indoka.

Beszéltek még rabbi Akibáról, aki örökké arra szomjuhozott, hogy meghallhasson Isten szent nevéért. Sokat beszéltek a harmadik lakomán rabbi Eliezer ben Durdiáról, aki fejét térde közé tette és addig zokogott bűnei miatt, amíg sirás közben kilehelte lelkét.

A szmyrnai szombatokra Mordecháj Cövi fia, Sabbatáj, a kabbalista dalmok bensőséges fényt árasztott. Sudár testére atlasz ruhát öltött, széles, zöldszinű selyem övvel. Prémkucsmát tett fejére a szombat tiszteletére és

hiveivel kivonult a város határába, az ég alá, a tenger mellé. Eleinte hullámok enyhe morajlása kísérte énekét, majd a tömeg is vele dalolt. Az ének behallatszott a városba és a törökök is velük dudoltak.

Köznapjai is híresek voltak Sabbatájnak. Aszkéta életet folytatott. Sokat böjtölt, naponta többször fürdött a tengerben, bensőségesen imádkozott és nem egyszer extázisba esett, amikor azt hirdette magáról, hogy ő fogja végrehajtani a messiási művet. Senki úgy nem tudta a palesztinai honvágyat kifejezni sem beszédben, sem dalban, sem írásban, mint Sabbatáj.

Eljött az ideje, amikor zsidó szokás és hagyomány szerint az ifjunak menyasszonyt kellett választania. Közvetítők különböző leányokat ajánlottak, míg a család megállapodott Mirjam Fonsecaban, egy Olaszországból ideszármazott familia leányában, aki távoli rokona is volt, szép és szemérmes, sudár termetű, nyílt homlokka, csendes és merengő. Mindenki úgy hitte, hogy egymáshoz illenek. Az apa gazdag volt és tekintélyes.

Sabbatáj feleségül vette Mirjamot, de nem élt férjji jogaival és rövid idő múlva elvált a tizenhat éves asszonytól. Szmjerna rabbija, Jozsef Iskapa, akinek Sabbatáj egykor méltó tanítványa volt, rábeszélte, hogy kösön frigyet egy másik asszonnyal, nehogy meddön muljanak fiatalságának évei. Elvett tehát egy másik lányt, akihez azonban éppugy nem tudott vonzódni, mint az elsőhöz. Pár hét és neki is elküldte a válólevelet.

Hivei között élt Sabbatáj egy nagy család fejeként. Köznapokon tanult, böjttel sanyargatta magát, hogy sietesse a „göulét“, a zsidó megváltást, amire nagy szükség volt akkoriban.

*

Lengyelországban tört ki a zsidó katasztrófa. Bogdan Chmelnitzkij kozák-kapitány lázadása vérbeborította az egész országot. A kozák kapitány, akit Csigirinben a lengyel kormányhivatalnokok megfosztottak földjétől, családját bántalmazták és őt is lefoglák, fellázította saját fajtáját, azután mindazok a népek és törzsek csatlakoztak hozzá, amelyek a lengyel földesurak elnyomását sinylették. Minthogy a zsidók nagyrésze birtokokon, mint

bérlők és kezelők, korcsmárosok és terményközvetítők a lengyel urak szolgálatában állottak, elsősorban ellenük robbant ki a felszabadult gyűlölet. A parasztok és jobbak égték a vágytól, hogy megtorolják az ingyenes robotot, a sok igazságtalan adót, földjeik elkobzását, marháik elhajtását. Az ukrán paraszt gyűlölte a lengyel urat, kizsákmányolása és talán katolikus vallása miatt, de még jobban gyűlölte a bérlőt, akiben nemcsak a „pán“ helyettesítőjét látta, hanem ezenfelül a „pogányt“. A vallások, nemzetiségek és osztálykülönbségek összezapásában a zsidók kerültek a legtragikusabb helyzetbe.

Az ukránok, akik a földjeikre betörő tatárok miatt fegyveres védelemre voltak utalva, katonai szervezetüket és fegyvereiket ezuttal felhasználták a lengyelek és zsidók ellen. A kozákok pedig hetmannjaik parancsnoksága alatt valóságos háborus köztársaságban tömörültek és alávetették magukat a lázadó Chmelnitzkij parancsnokságának. A felkelés Lubynban és Lochwizaban kezdődött a katolikus és zsidó templomok felgyújtásával, a katolikus papok és kétszáz zsidó meggyilkolásával. Az első lázadást még elfojtotta a lengyel hadsereg, de a gyűlölet tüze mindenfelé fellángolt és 1648 áprilisában már kemény csapást mértek Potocky és Kalinowsky lengyel generálisok csapataira, ami újra felélesztette és pedig immár nagy arányokban a lázadást. Bandákba tömörülve járták be a felkelők a falvakat. A földbirtokosok udvarházait, a papokat, a zsidó bérlőket és jószágigazgatókat rendre leölték, majd a városokba törtek, raboltak és fosztogattak. Csak azokat kimélték az első időkben, akik spontán elhatározással tértek át a görög keleti vallásra. A keresztes hadjáratok rémségei korabeli zsidó krónikások hite szerint — eltörpültek e borzalmak mellett.

Íme amit Nathan Hannover ír a rémségekről:

„A kozákok lehúzzák egveseknek a bőrét, hogy odahajtsák a kutváknak. Másokat tórszurásokkal sebeznek meg, de nem adják meg a kegyelmezdőfést, hanem kihajítják őket az uccára, hogy kinjaik meghosszabbodjanak. Voltak, akiket elevenen eltemettek. Senkit nem kíméltek. A csecsemőt sem, akit anyja kebeléhez szoritott. Ugy tépték széjjel az apró embereket, mint ahogy hala-

kat szokás. Várandos asszonynak karddal nyitották fel a hasát, kitepték a magzatot és az anya arcába csapták. Másoknak élő macskát varrtak a testükbe s levágták karjukat, hogy ne tudjanak segíteni magukon. Sok esetben felnyársalták a csecsemőket, megsütötték és oda nyujtották a kinokban fetregő anyának. Sokszor tömegesen a folyóba hajigálták a holttesteket, hogy azokon át juthassanak a tulsó oldalra. Így a kozákok. A tatárok azonban a zsidó férfiakat foglyul ejtették, a nőkkel erőszakoskodtak, a fiatalokat és szépeket pedig hazájukba vitték rabszolganóknak, sok esetben azért, hogy feleségül vehessék.“

A zsidóknak az a tömege, amely Ukrajnában élt, a tatárokkal találta szemben magát. Tömegesen menekültek a kozákok elől a tatár táborba, mert azt remélték, hogy Törökországba viszik őket, ahol a Velencében, Hamburgban, Amszterdamban és Livornóban összegyűjtött zsidópénzen kifogják őket váltani.

*

Sabbatáj apja előljárója volt és első adományozója annak az alkalmi együletnek, amely a török alattvaló tatároktól kiváltotta a zsidó foglyokat, munkához segítette a menekülteket, öregeknek nyugalmat, betegeknek ápolást közvetített.

Isten már a betegség előtt gondoskodik gyógyszerrel — tartja a zsidó közmondás. — Mardocháj Cövi, Sabbatáj apja, abban az időben váratlanul nagy keresethez jutott és ilyen módon különösebb gondok nélkül tudta teljesíteni emberbaráti kötelességeit. Zsidó fölfogással úgy vélekedett, hogy vezeklés, ima és jótett — tósuva, tófila, cödaka — el tudja háritani a káros isteni végzést.

Fia Sabbatáj más véleményen volt. A három kegyes ténykedés eltörpül a világrengető időkben a másik három kötelesség: a becsület, a bölcsesség és a gyakorlati okosság — keszer, chochma, daasz — mellett, amit kabbalisták ajánlanak veszedelem idején.

Sabbatáj, hogy Izrael feje fölött elháruljanak az újabb veszedelmek, a zsidó becsületet követelte. Azonfeül az elméleti és az alkalmazott okosságot.

Keszer koronát jelent: a legfőbb társadalmi büszkeséget. Ezt kell magára öltenie annak, aki — chochma — bölcsességgel és — daasz — végrehajtó okossággal akar uralkodni és vezetni.

Valamelyik napon, amikor egy hajó szokatlanul sok hontalant hozott, Sabbatáj megjelent a segélyegylet gyűlésén. Új ajánlattal jött. Egyelőre takarékoskodjanak az adományokkal, ehelyett hajtsanak fel minél nagyobb pénzeket egy újfajta hatalmas célra. Fegyvert kell vásárolni a zsidó ifjuság számára és kell szerződtetni zsoldosokat. A zsoldosok mostmár olcsók, minthogy megkötötték Münsterben a békét és vége a harminc éves öldöklésnek Európa nyugatán.

— Ki ellen hadakozzanak? — kérdezték a megdöbent notabilitások. Lengyelország távol van, az ukrán lázadók erősek, nincs annyi pénze Törökország és Itália zsidóinak, hogy akár hajókat is bérelhessenek. És ha már eljutnának a tatár partokig, ott úgy összelőhetik őket, ahogy éppen akarják.

Olyan érv volt, amit nem lehetett parirozni. De nem lehetett török földön a toborzás igaz szándékát sem elárulni, hogy tudniillik Sabbatáj a szultán uralma alatt levő Palesztinába akarta vinni seregét. El akarta zavarni onnan a nagy és kis zsványokat, akik a szultán nevében, hallatlan önkénnyel sanyargatták az ország népét. Egyszerűen zsidó uralmat akart. A szultánnal később egyezett volna meg. Csak apjának és a Talmudban meszerének, Jozsef Iskapa rabbinak árulta el őszinte szándékát.

— Ha akarod, hogy a lengyel zsidók után a török zsidók is megsemmisüljenek, akkor megteheted — figyelmeztette a bölcs rabbi, aki a lármás feltűnést is ellenezte, amit Sabbatái csinált dalos felvonulásaival.

Sabbatáj egyelőre várta a dolgok kiejedését. Nincs más ut, gondolta, minthogy maga mellé szólítsa a zsidó világot. Egyre sűrűbben rendezte felvonulásait a városban, amelyhez nemcsak a lengyelországi boldogtalanok csődültek, hanem elzarándokoltak messze földről jómódúak is, hogy lássák őt és hallják és együtt énekelhesselek vele.

Minél többen sereglettek köréje, annál jobban izmosodott az ifju vezér önbizalma. „Vagy mindenki bünös, vagy mindenki tiszta!“, — mondotta —, egy midrásbéli idézettel. Jöjjön egyetlen táborba minden zsidó, az ő táborába, amely a tisztáké. Rabbi Joszéf Iskapa nagy kétségbeesésére egyre nagyobb tömegek sodródtak a felvonulásokhoz.

Ilyen felvonulásokon kint a szabadban Sabbatáj vizsgákat — böchinat — szokott volt tartani.

Egy alkalommal különös ember állott eléje, Menachem Gold, aki Kiewben lakott, roppant gazdagságot halmozott fel és a pénzen tanházat, bet hamidrást rendezett be. Száz kiválasztott szegény ifju tanulhatott itt minden gondtól függetlenül.

Az adakozó Menachem Gold esténkint azzal feküdt le, hogy másnap megjöhet a messiás. Akkor — az volt a szándéka — magával viszi a jesivát, hogy Palesztinában ujjaélessze az ifjakkal a diaszporában elkopott, de soha el nem avult szellemi életet.

A „messiási vajudasok“ fájdalmi eljutottak Kiewbe. Egy éjszaka, nagy félelmek közepette (már a közelben jártak a kozákok előőrsei és védelem sehol!) megint azzal a reménységgel feküdt le, hogy holnap szedelőzködhetnek, mert hallani fogják a megváltás harsonáit. Éjfél után azonban a várostól távoleső kertés házába a réműlet sikolyai hallatszottak és részegek rekedt, diadalordításai.

Amikor hajnalodott, felkelt, bement a városba és a látványtól megtébolyodott. Szerzte a templom körül véreben fagyva hevert a száz ifju. Velük egy halomban, vagy körülöttük, megcsonkitott öregek, a jesiva mesterei és asszonyok, gyermekek.

Menachem Gold is eljutott Szmyrnába és odaállott Sabbatáj elé. Üveges, kimeredt szemekkel szólt:

— Jól tudtam, hogy irtózatossz fájdalmak fogják megelőzni jöttödet, Mosiach ben Joszéf! De mondd, miért engedted kiirtani azokat, akik vissza szereztek volna a Tóra fényét Erec Jiszraelben?

Efesuskló, borus fájdalommal válaszolt Sabbatáj:

— A régi áldozati ritus megszűnik odaát. A te száz ifjad volt az utolsó áldozat.

— De miért? — és Menáchem eszelősen az égre düllesztette szemeit. Miért csináltad ezt Uristen velünk? Hiszen Ábrahám ösatyánkat is csak próbára tetted? Miért vetted a fiatalokat áldozatul magadhoz?

Az égiek helyett Sabbatáj felelt:

— Uglátszik, ezek kedvesebbek voltak előtte.

— De miért mindnyájukat? — sikoltotta a boldogtalan. Miért nem csak egyet, csak kettőt, vagy hármat?

De a következő pillanatban lehullottak a karjai és magába esetten, töprengve kérdezte:

— Hiszen, ha csupán egyet vett volna el az Ur, ez is annyi, mintha mindnyájukat magához kérte volna. Egyik sem volt érdemtelenebb a másiknál. Mindegyik egy egész külön világ volt, a tiszta lelkiismeret, a jóság, az isteni értelem világa.

Felnézett az égre és csendes-szemrehányóan mondotta:

— Nem hiszem, hogy az Ur műve volt. Az ördög csinálta, aki még mindig uralkodik a földön.

Elháritó mozdulatot tett, hogy elhagyja a zshivajos tábor, amely Sabbatáját körülvette. A mester visszatartotta.

— Lásd, mi történik. Vannak, akik törékeny csónakba ülnek és azt hiszik, az Ur ezen is átsegíti őket a palesztinai partokra. Vannak, akiket elfog a honvág és belévetik magukat a tengerbe és biznak a csodában, hogy hullámok taraján jutnak el Erec Jiszraelbe! Sok csodát várnak, de én csak az egyet. Azt, hogy az egész világ egykor vagy a bünösök, vagy a tiszták táborából fog állani.

Sabbatáj aztán utjára engedte Menachem Goldot, a tömeg felé fordult és prédikált:

— A sátán — prédikált éneklő hangján Sabbatáj — megjelent a világ ura előtt. Minden világok uralkodója — könyörgött a sátán. A fényt szent trónusod alatt ki emberfia számára rejtegeted? Annak — válaszolt az Ur — aki majd megsemmisíti gőgödöt. Mutasd meg őt uram,

kérlelte a sátán, és a Mindenható megmutatta neki a Messiást.

— Te voltál! — kiáltották eszelős lelkendezéssel valamennyien.

Sabbatáj ügyet sem vetett rájuk, csendet intett és tovább beszélt.

— A sátán meglátta a messiást és földre borult. Bizonyára ő az — mondotta — aki le fogja győzni a világ hatalmasait, közöttük engemet is.

— Győzd le őket! — ordított a tömeg.

— A világ népei pedig nagy rajongással kérdezik, ki ő, akinek kezébe esünk? Mi a neve és mi az ő érdeme? Az Ur, áldassék szent neve, kinyilatkoztatta: Efraim ő, az üdv messiása, aki magasra emeli nemzetét, Joszéf fia, aki megvilágítja Izrael látását, megsegíti népét és nem lesz nép és nem lesz nemzet, amely neki ellentálljon. Reszketnek és menekülnek előle az ellenfelek. A folyók is megállanak a tenger előtt.

Menáchem Gold akkor már messze járt, mert hallotta Sabbatáj énekes, lelkes prédikációját. Megállott a parton egy sziklatömb előtt és hallgatta a morajlást, míg aztán elfogta egy különös honvágy: átjutni hullámok taraján a Szentföldre, vagy eljutni fel a százak lelkéhez az Ur színe elé és hozzá intézni ugyanazokat a kérdéseket, mint amiket intézett földi helytartójához, Sabbatájhoz.

Felkuszott a sziklára és bevetette magát a tengerbe.

Sabbatáj ugyanakkor himnuszt énekelt, saját szerzeményét, amely a zsoltár szavaival kezdődik:

„Nem meghalni, hanem élni akarok, hogy elmondhassam Isten csodatetteit.“

Valaki a tömegből a dal elhangzása után felkiáltott Sabbatájhoz:

— Ez az év a megváltás esztendeje, úgy vagyon ez írva a Zohárban is. A világ teremtésének 5408 évében nagy megrendülések után jön a Messiás. És ki más lehet ő, mint te! Nyilatkozz meg!

És Sabbatáj megnyilatkozott. Áhitatos, feszült csend közepette, két kezét égnek emelve mondotta a zsidó hitvallás igéjét — Sómá Jiszrael. Utána kimondta isten ne-

vét betű szerint, ahogy azt a tradíciók értelmében csupán egyszer egy esztendőben ejthette ki a főpap, jomkippurkor a jeruzsálemi szentélyben.

*

Isten nevének ilyen kinyilatkozása bármennyire is megrendítette a tömeget, a józan szmyrnai zsidó polgárok megbotránkoztak. Sabbatáját Joszéf Iskapa rabbi maga elé idézte.

A „messiás“ nem jelent meg a rabbi előtt, hanem üzenetet küldött:

„Amit Jeruzsálem főpapja megcselekedhetett, azt nyugodtan megteheti az a férfiú, akit az Ur Jeruzsálem visszaállítására rendelt“ — volt az üzenet.

Szmyrna rabbija összehívta a zsidó birák öt tagu tanácsát, a „besz dint“ és hosszú, heves vitát provokált a kérdésről: joga volt-e Sabbatájnak ajkára venni az Ur teljes nevét, amit a főpapság megszűnése óta senkinek nem volt szabad megtennie. Sokáig habozott a tanács. Három tagja úgy vélekedett, hogy előbb ki kellene vizsgálni, ez a Sabbatáj méltó-e a régi főpapokhoz. Joszéf Iskapa erre elvitázhatatlanul kimutatta régi könyvekből, hogy nem az érdem számít ebben a vonatkozásban, hanem a ténylegesen betöltött hivatali méltóság.

Ennélfogva meg kellett hozni Sabbatáj ellen a „chéremet“, a kiközösítő átkot, amit már a következő szombaton „muszaf“ istentisztelet után kihirdettek a templomban, amely nem tudta befogadni a rengeteg kíváncsi embert. A zsinagóga előtti téren a zsidókon kívül a mohamedánok ezrei és sok keresztény hallgatta a félelmetes szavakat:

„Átok kísérje minden léptedet, méltatlan fia Mardocháj Cövinek, akit ezennel kilökönk a magunk közösségéből. Ne legyen kéz, amely bajodban segítséget nyújt, ne legyen ajak, amely vigaszos szavakkal reményt támaszt benned, ne legyen hajlék, amely befogad. Siváran és kietlenül bolyongj a földön, gyülölködő szemek tüzeben, amíg elpusztulsz.“

A tömeg, amely napokkal előbb hajlandó volt meghalni Sabbatájért, most kész volt arra, hogy végrehajtsa

a „chérem“ másik részét és tegnapi bálványát leköpje a templomudvarban. De ez nem adatott nekik, mert Sabbatáj az éjszaka leple alatt áthajózott Konstantinápolyba.

Ugy tervezte, hogy a Szentföldre fog utazni, Szafedbe, a kabbalisták akkori szent székhelyére. De amikor kiszállt Konstantinápolyban és látta a lengyelországi menekülteket nyomorukban és kétségbeesésükben, elhatározta, hogy előbb itt fog segíteni. Gyakorlati megoldásokon gondolkozott: hogyan lehetne e hazátlanokat egyensúlyba hozni. Kiközösítésének híre akkor még nem jutott el ide és nevének még volt varázsa. A gyorsan összegyűjtött pénzt ő maga osztotta széjjel a menekülők között. Balatban és Chaskőjben, a zsidók boszporusi szigetén pedig folytatta, amit Szmyrnában elhagyott. Megint énekes felvonulásokat rendezett, amelyeken zsidók és mohamedánok ezrei kísérték.

Akkor még nem volt politikai, hanem csak emberbaráti jellege Sabbatáj fellépésének. A felvonulások után rendszerint egy hatásos dalt énekelt, majd kórusban az egész közönség. Azután, szegény és gazdag egyaránt, szívesen adott a gyűjtőknek annyit, hogy a menekült zsidók fentartása belátható időre biztosítva volt.

Konstantinápolyban Sabbatáj egy Ábrahám Jachini nevű prédikátorban barátira és hasznos támogatóra talált, aki néhány templomban tanított és prédikált. Jachini a Szentírást a Zohár szellemében, kabbalista módon magyarázta. Abban az üldözéstől átítatott atmoszférában a lelkek a misztikumba menekültek. Ábrahám Jachini régi és ritka héber kéziratokat is másolt, amiket gyűjtőknek eladott. Különösen jó vevője volt a holland konzul. Jachini nem tekintette sem lelkiismereti, sem szívügyének, hogy pontos legyen a másolásban. Gyakran költészettel helyettesítette azt, amit nem talált érdekesnek a régi írásokban. Nem csinált nagy ügyet abból sem, ha egy-egy szerzeményét, mint régi kéziratot adott el. Erős, buja és sokszor erotikumba hajló fantáziája erősen képtelen dolgokat termelt. De az akkori hangulatban nemcsak, hogy elnézték neki ezt, hanem szószerint vették és hitték költői és fantasztikus kitalálásait. Ilven kitalált dolog lehetett a „megnyilatkozás“ is, amelyet

Sabbatájnak mutatott. A régi kéziratban, amit nyilván ő maga gyártott, ügyes hamisítási módszerekkel, ezek állottak:

„Én, Ábrahám, sziklák és barlangok lakója voltam negyven esztendeig, hogy az egyiptomi folyamban élő szörnyeteg titkát kiderítsem. Leszármazottja vagyok Sémnek és Arpachsadnak, Sélának és Évernek, Pelegnek és Reunak, Szörugnak és Nachornak és Terachnak. Apámmal végigvándoroltam számos országot, de a káldeusok földjéről idemenekültem, miután apám letelepedett Kanáán országának kapujában, Cháranban. Megengedtetett belátnom idők végtelenjébe és megtudtam, hogy a világ teremtésétől számított 5396 (1626) évben születni fog Mardocháj Cövinek egy fia, akit Sabbatájnak fognak hívni, aki legyőzi majd a szörnyeteget, a roppant tekerődő sárkányt. Ő lesz az Ur igaz felkentje, akinek birodalma örökké tart. Kivüle Izraelnek nem léssen megváltója. Porba fog hullani előtte a sárkányba testesült gonoszság és ő fogja megvívni Izrael harcait.“

Sabbatáj hitt az „ősi“ írásban. Még többet bőjtölt, még többet tanult és egyre kevesebbet énekelt. Most már teljes bizonyossággal bizott saját elhivatottságában. Nem maradt Konstantinápolyban, Szalonikibe utazott, a törökországi kabbalisták régi székhelyére, az „ábrahámi pergamenttel“ a zsebében és új életet kezdett. Sokkal nagyobb pompát fejtett ki, mint valaha és egy szombaton olyan cselekedetre ragadtatta el magát, ami miatt kiátkozták Szmyrnában.

Hiveivel nagy körmenetet rendezett és a „harmadik lakoma“ alkalmával egy kabbalista prédikáció után kivette a frigyszekrényből az egyik tórát, magasra emelte, majd magához szoritotta és kinyilatkoztatta, hogy esküvőjét tartja Isten leányával, a szent Tórával.

A következők ugyanazok lettek, mint otthonában: „chérembe tették“ és el kellett menekülnie Szalonikiből.

Hosszu kalandozások után Sabbatáj végre eljutott Palesztinába. Ő ugyan azt hitte, hogy csupán Szafedben fog visszhangra találni, de az akkori Jeruzsálem is misztikus hangulatban élt és itt is otthonosan érezte magát.

Órák hosszat időzött az ősök sirjai mellett, könnyeket ontott fölöttük és elragadó hangon énekelte a panaszos dalokat, amelyekkel itt is hatalmas tábort szerzett. Sokat foglalkozott a gyermekekkel, édességeket osztott széjjel közöttük és ezzel megnyerte az anyák szívét.

Látta a jeruzsálemi zsidók nagy inségét, velük érzett és segíteni akart rajtuk. Itt tapasztalta először a török pasa garázdálkodását. Látta, amint zsidó férfiakat, előjárókat és papokat ütlegelve és szidalmazva kísérnek végig az uccán. Sabbatáj segíteni akart, de ezt nem tehetette, csak külföldről. A közeli Egyiptomba utazott, hogy gyűjtsön a jeruzsálemi zsidók javára. Így került Kairóba, ahol egy nagy hive élt, Rafael Joszéf Chelebi, az egyiptomi zsidóság hivatalosan elismert képviselője.

Chelebi gazdag, tekintélyes és befolyásos ur létére át volt hatva cioni érzésektől. Nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy Sabbatáját vendégül láthatja házában és mint a török helytartó kincstárnoka, maga járt Sabbatájjal háziól-házra, hogy adományokat gyűjtsön a jeruzsálemi inségeseknek. Jeruzsálem népe is hitt immár Sabbatáj küldetésében. Szállóigévé vált e mondás: Küldöttként indult és felkentként tért vissza. (Halach saliach, u'ba masiach.)

Palesztina zsidósága rajongott Sabbatájért. Ábrahám Cuenqui kabbalista, aki Sabbatáját abban az időben Hebronban látta, így ír róla:

„Nagy tisztelettel néztem az emberre, aki mint egy libánoni cédrus olyan előkelő és nemes tartású. Friss, barna, fekete körszakállal övezett arca szépségben sugárzott. Fejedelmi öltözékében és erőtől duzzadó külsejével a fenség benyomását keltette. Amikor a zsinagógában, majd az ősök sirján imádkozott, nem tudtam levenni róla szemeimet.“

*

Történt még a Chmelnitzkij vérengzés idejében, hogy Nemirow városában egy hat éves zsidó leányka, akinek szüleit és testvéreit kipusztították, meg tudott menekülni az öldöklések elől. A várostól néhány mértföldnyire fekvő kolostor előtt azonban apácák elfogták, kitérítették és szolgálai munkára fogták. A gyermek, Sá-

ra szépséges leánnyá serdült s nem tudta elfelejteni a pogrom élményeit. A zárdában átélt bánásmód nem is nagyon volt alkalmas a feledésre. Rosszul öltöztették, soványan kosztoltatták, a szentelt falak között bántó szavakkal alázták, nem egyszer megverték.

Egy csufos ütlegetés után, éjnek idején egy szál ingben megszökött a zárdából. Tizenhat éves volt akkor.

Elment a zsidó temetőbe, levetette magát egy sirhantra, amelyről azt hitte, hogy apja pihen alatta. De hogy pihent, bizonyára lázadozik az égieknél, hogy családja milyen tragikus sorsra jutott. Nem pihenhet, amig gyermekének itt nincs nyugalma. A lány sirt és sikoltott és merev hallgatásba esett.

Sárát a város zsidó jámborai fedezték fel, amikor a délutáni órákban kijöttek a sirhalmokhoz imádkozni, ami Chmelnitzkij óta sok városban állandó szokássá vált.

Felöltöztették, elmenekítették a városból, nehogy újabb bajok okozója legyen. A leány Amszterdamba került egyik fivéréhez, aki visszatérítette a zsidó hitre.

De nem volt sokáig maradása.

Hollandiából megszökött és Németországon át kalandos uton eljutott Livornóba. A sok szomorú élménytől hisztériássá vált leány sokat hallott e városban Sabbatájáról, a „messiásról“ és csökönysen a fejébe vette, hogy ő lesz a messiás felesége, minthogy arra mindenképpen érdemes. Ő — így hiesztelte — egy egész generációért szenvedett ugyanakkor, amikor a zsidók csak imádkoztak.

Sárának a buszbeszéde éppolyan meggyőző volt, mint Sabbatájnak az éneke.

Sabbatáj értesült erről és alaposan érdeklődni kezdett a leány iránt, követeket küldött Livornóba, azzal a megbizatással, hogy nézzék meg a nőt, azután mondják meg, méltó-e arra, hogy Kairóba hozzák, mint a „messiás“ menyasszonyát. Sabbatáj füléhez eljutottak ugyan a leány tévelygései, őt azonban ez nem feszélyezte. Vajjon — kérdezte — Hosea próféta nem vett el egy parázna nőt? Sőt maga az Ur is felszólította őt erre: „Eregy, végy el feleségül magadnak egy nyilvánvaló paráznát és

nevelj fiaikat ettől az asszonytól. Mert a föld is paráznakodott, ahelyett, hogy követné az Ur parancsát.“

A krónikások szerint a nagy lakodalomra, amely Chelebi házában zajlott le, tizenhétezer idegen jött a világ minden részéből, dus ajándékokkal. Az ajándékok egy részét Sabbatáj elküldte Kairóból a jeruzsálemi inaságoknak, akik szilárdan hitték, hogy ő a Messiás és ezt a hirt terjesztették az egész világ zsidósága között.

Amikor Sabbatáj fiatal feleségével visszament Palesztinába, Gazában, Náthán Askenázi, egy lelkes kabbalista csatlakozott hozzá, aki sokat böjtölt, tanulta a misztikusokat és hitt Sabbatáj küldetésében. A huszonkét éves Náthán „megnyilatkozásokat“ küldött széjjel különböző nagyobb községeknek, amiket azzal kezdett, hogy a sövuot ünnep virrasztó éjszakáján égi hangokat hallott.

„Mától kezdve, egy éven belül, — így szólt az égi hang — vagy néhány hónappal később megnyílik a messiás birodalma. Tudjátok meg, hogy messiásunk Izmir (Smyrna) városában jött világra, neve: Sabbatáj Cövi. Nemsokára látni fogjátok birodalmát. Le fogja a török szultán fejéről emelni a koronát és felteszi saját fejére, mire a törökök uralkodója, mint egy kanánita szolga fog mögötte ballagni, mert az övé, Sabbatájé, a hatalom. A mi messiásunk ezután el fog tűnni Izrael szemei elől és senki nem fogja megmondani, él-e még, vagy halott, Ő azonban a Szambatjon folyó tulsó partjára fog vonulni, oda, ahová halandó még nem tette a lábát, mert a folyó köznapokon irtó gyorsasággal rohan, köveket hajít magából és csak szombatoként pihen... Innen a mi messiásunk Mózes mesterünkkel és minden elveszett zsidókkal lóháton Jeruzsálembe fog vonulni... Ekkor az Ur aranyból és drágakövekből készült templomot fog leengedni, amelynek fényében csillogni fog az egész város... Ezután bekövetkezik a nagy esemény: a világ összes halottjai ki fognak szállni sirjaikból.“

Náthán, nyilván Sabbatáj sugalmazására, kísérő levelet irt a „megnyilatkozáshoz“ Chelebinek, a gazdag kairói mecenásnak és közölte, hogy az eddigi nagy kabbalisták között Ari és Chaim Vitál azért nem kaptak

megbizást Istentől a messiási elhivatottságra, mert kortársaik még nem érettek meg a megváltásra. Sabbatáj azonban akkor jelent meg, amikor „az idők beteljesültek és a sechina (az isteni dicsőség) hazatér a számki- vetettségéből a zsidók országába.“

Sabbatáj maga annyi önsanyargatást végzett, annyi kinban és megaláztatásban volt része, hogy szenvedéseivel megváltotta büneitől a zsidó népet. Tizennyolc éven át bőjtölt, vándorolt, imádkozott és türte a gonoszság támadásait — fejezte be a levél.

A levél a józanabb rétegeket gondolkodóba ejtette, sokan megriadtak. Hiszen ez nyilvánvaló felségsértés volt a szultánnal szemben, ami újabb katasztrófát boríthatott a zsidó nép fejére. Ahol még aránylag jó dolguk volt, Törökországban, itt is kiüthet a katasztrófa! A jeruzsálemi rabbik, élükön Jakob Chages, kétségbe voltak este a fiatal kabbalista körlevele miatt. Haladéktalanul felszólították Sabbatáját, hogy távozzon és ne adjon alkalmat arra, hogy újabb cheremet hirdessenek a fejére.

*

Sabbatáj hosszú vándorlásai után ekkor elhatározta, hogy visszatér szülővárosába, Szmyrnába, ahol már bizonyára elfelejtették az évek során az átkot, amely miatt távoznia kellett.

Jól számított. Szmyrna zsidói elfelejtették a „cheremet“, de visszaemlékeztek a lelkes napokra, amikor Sabbatáj énekes felvonulásokat rendezett és büszkék voltak a város szülöttjére, aki közben meghódította a világ zsidó népének nagyrészét. 1665 őszén érkezett Szmyrnába, ahol óriási lelkesedéssel fogadták. Amikor roshasana napján megjelent a templomban és a sofár hangja megszólalt, a hívők egy részéből kitört a lelkesedés.

— Éljen királyunk, a Messiás!

A tömeg együtt éljenzett, noha a papok és a hitközségi előljárók jó része nem helyeselte ezt a tüntetést. De nem tudtak semmit sem csinálni a kispolgárok, a hála- szok, a kézművesek és kiskereskedők ellen, akik Sabbatáj köré csoportosultak. Ezek teljes meggyőződéssel készülöttek a jeruzsálemi felvonulásra. Férfiak és nők, if-

jak és öregek éjjel-nappal imádkoztak, böjtöltek, jéghideg vízben fürödtek. Mások a rajongók közül, akik azt hitték, hogy immár a „kegyelem birtokában vannak“, kicsapongó ujjongásukban énekeltek, ettek, ittak és dicsérték a messiási királyt.

Sabbatáj is velük együtt rajongott. És mindnyájan kiejtették ajkukon a Mindenható teljes héber nevét, ami miatt Sabbatájt régebben kiűzték a városból.

Chanuka napjaiban nyílt összetűzésre került a sor tömeg és előljárók között. Az egyik templomban Sabbatáj hívei „Dávid király házának felkentje“ tiszteletére nagy ünnepséget rendeztek, ami ellen az előljárók tiltakoztak. Az egyik előljárót, Chaim Penját, emiatt majdnem agyonütötték. Minthogy két leánya is a rajongók között volt, csak ezek segítségével tudott menekülni. Egyik rabbi, Áron Lapapa (Áron Iskapa már nem volt az élők sorában) „cheremmel“ fenyegette meg Sabbatájt, mire a tömeg elzavarta. Egy másik rabbi, Chaim Benveniste, teljesen a „messiás“ mellé állott.

A török hatóságok vezetői egyelőre a háttérből várták a fejleményeket. Közben hírek is jöttek, amelyek szerint Szalonikiben és Konstantinápolyban egyre nagyobb méreteket öltött a messiási mozgalom. Itt is az emberek elhanyagolták köznapi munkájukat, hogy teljesen a bűnbánás gyakorlásának éljenek, mert azt hitték, az ilyen életmód elősegitheti a megváltást.

Szalonikiben különösen mélyrehatónak mutatkozott a mozgalom. Itt az alig serdülő gyermekeket összeházasították a kabbalista tanok szellemében, mivelhogy a messiási időkben arra kell igyekezni, hogy Izrael népe minél szaporább legyen.

Ebben az időben Sámuel Primo, egy Jeruzsálemből Szmyrnába érkezett tudós csatlakozott Sabbatájhoz, kitűnő héber stilisztá, aki megható és lelkesítő leveleket írt a „Messiás“ nevében Európa, Ázsia és Északafrika zsidó községeihez. Titkára, majd „kancellárja“ lett a „zsidók királyának“, rendeleteket bocsátott ki és új imaszövegeket íratott, amiket siettek fölvenni a rituálékba.

Ujra fellángolt a messiási hit. Lassankint behódoltak olyan tudósok is, akik világos eszükéről és tiszta logiká-

jukról voltak híresek. Hittek a „Messiásban“, aki a megváltás csodáit lesz hivatva előidézni, még olyan művelt és befolyásos férfiak is, mint Manuel Isak Texeira, a svéd királyi udvar bankárja és Krisztina királyné orvosa: Baruch de Castro.

Spinoza értesült az eseményekről és ő is hitt. Nem ugyan Sabbatáj csodatevéseiben, hanem a zsidó népnek otthonra vágyódásából fakadt energiáiban. Egy nép, amely föld nélkül, tisztára az elvesztett hazára való emlékezése révén tudott nagy részében fennmaradni — irta egyik barátjának — most megtalálja vezérét, aki a nép-akaratot reprezentálja.

Egyetlen tiltakozó hang jelentkezett a nagy mámorban: Jakob Sasportasé. Sasportas valamikor Algirban rabbi volt és alaposan ismerte a keleti zsidók lélektanát. Tudta, hogy milyen könnyen hisz a zsidó tömeg azoknak, akik életmódjukkal és külsejükkel fel tudják ébreszteni miszticizmusra hajló lelkületüket. Sasportas Hamburgban élt akkor, mint a szefárd zsidók rabbija. Később Amszterdamba került, ahol szomoruan tapasztalta a tébolyt, mi erőt vett a zsidó tömegeken. Bátor, harcos természet volt Sasportas, aki nem egyszer a sabbatianusok gyülekezetében nyíltan követelte, hogy a zsidók hagyjanak fel a haszontalan rajongással. Nem egyszer, hogy ép bőrrel menekülhessen, kénytelen volt elszöknie e gyülekezetekből. Mihelyt azonban kis nyugalomra tett szert, leveleket irt a keleti és nyugati országokban élő hitközségek rabbijainak, esdve kérve őket, hogy világosítsák fel a népet. Kétségbeesetten kellett látnia, hogy válaszaikban a rabbik közül kevesen adtak igazat neki. Legtöbbje dicsőítette a „Messiást.“

Sabbatáj Cövi és a környezete azonban kiaknázta a zsidó tömegek mámorát. Egyszerűen kikiáltotta magát a szmyrnai zsinagógában a Dávid király ágyékából származó messiásnak.

„Én a Dávid királytól származó Messiás vagyok, sorban a második, a felkent, aki Izrael gyermekeit hazavezérli. Aki engem megelőzött, a József ágyékából származó mosiách, egyszerű zsidó volt, Chaim ben Hillel, akinek fejére Ukrajnában feltették a mártíromság koronáját.“

A „megnyilatkozásban“ mindenki hitt. Nemcsak azok, akik a templomban voltak, hanem akik messzi földön hírét vették a Messiás megjelenésének. Hamburgban, Amszterdamban, Velencében, Livornóban és Londonban ugyan kevés zsidó élt abban az időben, de a keresztények is hittek Sabbatájban. A puritánok szerint ugyanis 1666 volt az év, amikor — az ő proféciájuk szerint — megkezdődik az „ezer éves“ birodalom. Fogadások történtek magas összegekben, hogy Sabbatáj legfeljebb két év múlva, mint Jeruzsálem királya fog bevonulni a Szentföldre. Avignon gettójának lakói elhatározták, hogy kivétel nélkül mindnyájan Palesztinába fognak zarándokolni. Lengyelországban katolikus és görögkeleti teológusok foglalkoztak a messiási mozgalommal.

Goljatowsky kiewi teológiai tanár leírásából tudjuk, hogy a zsidók hite szerint a messiás egy felhőn lovagolva jön majd érettük és úgy viszi őket Jeruzsálembe. Emiatt sokan napokon át böjtöltek, gyermekeiket is éhez-tették és a legnagyobb hidegben is alámerültek a folyókban.

*

Sabbatáj 1666 tavaszán komoly tanácskozást folytattott barátaival. A tömegek mindenfelől ugyanis türelmetlenül követelték a nagy zarándoklást. Sokan pénzzé tették ingóságukat, kiléptek szolgálatukból, a kereskedők eladták keresztényeknek, vagy mohamedánoknak üzleteiket. Az önkinzás és a hazajutás reményének extázisa lobogott egyaránt az embereken.

Ebben a hangulatban telt a tanácskozás.

A Jeruzsálemből jött Sámuel Primo, immár titkára, kancellárja és tanácsadója a „felkent királynak“ (pár héttel azelőtt egyik „rendeletében“ megszüntette a Szentély pusztulása fölötti gyászböjtöket) indítványozta, hogy már a legközelebbi napokban fejedelmi pompával, brokátban és biborban, fényes kísérettel át kell hajózni Konstantinápolyba és tárgyalni kell a szultánnal Palesztina átadása céljából.

A tengeren vihar dult és nem lehetett csak februárban utra kelni. De addig is ujat kellett produkálni. Sab-

batáj tehát felosztott barátai és hívei között néhány nagyobb országot. Huszonhat tartományt adományozott ilyen módon. Az egyik fejedelemség egy szmyrnai koldusra jutott, akitől gazdag zsidók nagy pénzen meg akarták vásárolni a méltóságát, de a koldus nem adta. Keveselte a pénzt.

Közeledett az elutazás napja.

— Mít fogunk igérni a szultánnak Erec Jiszraelért? — kérdezte Sabbatáj.

— Adjuk neki a világ zsidóinak hűségét — mondta Primo. A mai időben, amikor a török birodalom olyan rosszul áll, ez a hűség felér akár egy hadsereggel.

Valaki a tanácskozók közül Primo felé fordulva, csodálkozva jegyezte meg:

— Hiszen arról volt szó, hogy a „Messiás“ leveszi a szultán koronáját és a saját fejére helyezi.

— Ez a nagy tény be fog ugyan következni — válaszolta Sámuel Primo méltóságteljesen — de csak, ha majd a népek látni fogják, hogy kard és erőszak nélkül is lehet uralkodni: szellemmel és emberséggel. Akkor minden korona át fog szállni Mosiách ben Dávid fejére.

Igy „felkészülve“ aztán elhatározták, hogy Mr. Lericwick cégének egyik hajóján átutaznak a szultán fővárosába.

Amilyen lelkesen fogadta a tömeg a messiási elhatározást, olyan kétségbeesetten gondolt a zsidók józan, de kisszámú rétege e lépés következményeire. A szultán udvarában pontosan informálva vannak a dolgokról és Sabbatáj mozgalmát nem tekinthetik másnak, mint ha zaárlásnak, amiért az egész zsidóság lakolni fog!

Konstantinápoly zsidó községének vezetői tehát, mielőtt a hajó kikötött volna, eljártak Achmed Köprili nagyvezirnél és jelentették, hogy a közeli napokban egy férfi jön a városba, aki magát a zsidók megváltójának vallja. A vezir azonnal intézkedett. Amikor a hajó Szmyrnából befutott a Dardanellák partjára, rendőrség fogadta Sabbatáját. Biztonságba helyezték és néhány nap múlva a nagyvezir elé kísérték.

— Mi járatban vagy itt? — kérdezte szigorúan a szultán első embere.

— Zsidó tudós vagyok — felelt Sabbatáj — és azért jöttem, hogy gyűjtsek Palesztina szegényeinek.

Megnyerő alázattal mondotta e szavakat; a vezir inkább hitt neki, mint a feljelentőknek. Azonban nem engedte útjára, hanem lezáratta olyan börtönbe, amelyet meghódított fejedelmeknek tartottak fenn. A tömeg tudomást szerzett a zsidó vezér hollétéről és tömegesen zarándokoltak a börtön elé. Sabbatáj emiatt Konstantinápolyból a szomszédos Gallipoli félszigeten lévő Abydos várába vitték át, abban a hitben, hogy a lárma el fog ülni és a foglyot csendben vissza fogják szállítani Szmyrnába.

A tömeg ide is elzarándokolt. Mindenki úgy érezte, hogy csoda történt. Ha Sabbatáj hazaáruló és mégsem fejezték le, akkor minden bizonnyal a mennyei hatalmak keze van a dologban. Gallipoli zarándokhellyé változott, a vár kapitányának nagy meglepődésére, aki a baksisokból kitűnően megszédte magát és megengedte, hogy Sabbatáj felesége, Sára, valamint titkára: Primo és néhány barátja állandóan körülötte legyen a vár legszebb és leglakályosabb termeiben. Sabbatáj, aki rengeteg pénzt és ajándékot kapott, külön nagy terebben, biborszéken „trónolt” a fogadó órák idején. A külső pompa is hatott a népre és immár nemcsak Konstantinápolyból, hanem a világ minden részéből zarándoklókkel teli hajók jöttek Gallipoliba, hogy lássák a „zsidók királyát”.

(Ugvanebben a Gallipoliban a világháború során harcoltak. Jozsef Trumpeldorral az élén, azok az ifjak, akik később Palesztinában, mint a zsidó légió tagjai nyomultak Jeruzsálem elfoglalására.)

Ujból fellobogott a messiási beteljesülés mámore. Számos zsinagógában szombatoként imába foglalták Sabbatáj Cövi nevét és könyörögtek Istenhez jólétéért: „Urunk, aki megsegíted a koronás királyokat és aki hatalmat adsz a fejedelmeknek, áld meg urunkat és királyunkat, az igazságos Sabbatáj Cövit, Jákob istenének felkentjét és áraszd reá dicsőséged fényét.”

Sámuel Primo, minthogy az európai zsidóság legtekintélyesebbjei is meghódoltak a messiási király előtt, újabb rendeletekkel eltörölte az összes bójtnapokat, ame-

lyek a Szentély elpusztításának emlékére vonatkoztak: így a Tamuz 17-iki és az Av 9-iki emléknapi böjtjeit. Sőt követelte, hogy Av 9-ét ujjongva ünnepeljék, zsoltárok éneklése és a lakomák közepette.

*

Ezekben a hetekben történt a váratlan nagy fordulat.

Lengyelországból két tudós érkezett Gallipoliba, a „Messiáshoz“: Josaja és Loeb-Herz. Egyik a hirneves Dávid Halevi leMBERGI rabbinak, a „Turé Zahab“ című talmudi törvényt magyarázó mű szerzőjének fia, a másik a krakkói Joel Sirkes nagynevű tudós unokája volt.

Sabbatáj szívesen fogadta a tiszteletteljes hódolatot. A két misszionárius az ukrájnai zsidó vérengzésekről akart jelentést tenni, Sabbatáj azonban kijelentette, hogy ez fölösleges, ő már alaposan informálva van a dolgokról.

— Tudjátok-e, miért vagyok én biborban és miért vörösszinű az én tórám köpenye? Mert a prófétával mondom én is, hogy ütött a bosszu órája és eljött a megváltás esztendeje.

Megvizasztalta vendégeit, előadást tartott nekik a kabbala szellemében és bűbájos hangján misztikus himnuszokat és zsoltárokat énekelt. Amikor a Jeruzsálem pusztulása fölötti sirámok egy versét — „Ó, Isten, gondolj reánk irtó sorsunkban“ — énekelt, sirva fakadt. Ugy zokogott, hogy a két lengyel küldött is vele együtt könnyezett.

Amikor végre megnyugodott, a zsoltárnak ezt a versét idézte: „Nem meghalni, hanem élni fogok. De az „él-ni“ szót (echje) megváltoztatta „achajé“ szóra, ami felélesztést jelent. Ebben az esetben azt, hogy életre fogja kelteni a halottakat.

Bucsuzáskor levelet adott az emisszáriusoknak Lemberg nagyhirű rabbija számára, amelyben többek között ezeket írta: „Nem tart sokáig és meg fogom torolni a bűnöket, amiket ellenetek elkövettek és megvizasztalak benneteket, mint anya gyermekét“. A hosszú aláírás így hangzott: „Dávid, Jisáj fia, Jákob istenének a földi királyok fölé helyezett felkentje, Izrael messiása, Sabbatáj Cövi.“

A két lengyelországi küldött Németországon át igyekezett haza. Utközben mindenütt megmutatták a „zsidó király“ levelét, ami erősen fokozta a hívők bizakodását a rövidesen eljövendő megváltásba. Sabbatáj az emiszáriu-sokkal üzenetet küldött a Lengyelországban élő Nehemia Kohen-nek, a híres kabbalistának, hogy minél előbb látogassa meg.

Kohen azonnal utra kelt, Gallipoliba sietett, ahol Sabbatáj nagy tisztelettel fogadta. Kohen és Sabbatáj között kabbalisztikus vita kezdődött, amely három napon át tartott. Nehemia Kohent főleg az érdekelte, hogy Sabbatáj miért nevezi magát a Dávid házából származó Messiásnak, holott eddig még nem jelent meg a József házából származó Messiás, aki a hagyomány szerint előbb nagy harcokat fog vívni Gog és Magog hordáival, akiknek előbb el kell esniök Jeruzsálem kapui előtt, hogy ezzel utja egyengettessék a Dávid király ágyékából származó Messiásnak. Sabbatáj, mint ahogy azt nem egyszer kifejtette, a lengyelországi kabbalistának is előadta, hogy a Józseftől származott Messiás már meghalt, nem ugyan Jeruzsálem kapui előtt, hanem a lengyel pogromok során.

Nehemiát ez a magyarázat nem elégítette ki. A zsidó irodalom kitűnő ismerője midrasokból és a Zohár könyvéből kimutatta, hogy Sabbatáj már sajátos életmódjával sem fedti azokat az igényeket, amiket a hagyomány támaszt a Messiással szemben. A harmadik napon már olyan szenvedélyessé vált a vita, hogy Nehemia kurtán és világosan kijelentette, hogy Sabbatáj hamis Messiás, népbolondító, aki a Tóra szigorú törvényei szerint halált érdemel.

Ez a kijelentés nagy megdöbbenést keltett Sabbatáj környezetében, főleg, mert tartani kellett a lengyelországi kabbalista denúciálásától, ami irtózatot csapás lett volna Sabbatájra és a mozgalomra. A „zsidó király“ környezetében állítólag olyan hangok is hallatszottak, hogy jobb lenne eltenni láb alól a kellemetlen idegent.

Nehemia, aki ezekről még Gallipoliban tudomást szerzett, a vár előtt lebzselő mohamedánok felé tartott,

ledobta fekete sapkáját és az Izlámhoz való áttérés dokumentálására turbánt tett a fejére. Követelte, hogy vigyék azonnal Drinápolyba a szultán elé. Nechemát elvitték ugyan a városból, de nem engedték a szultán elé, hanem a város katonái parancsnokához kísérték. Itt hosszasan előadta, hogy Sabbatáj Cövi semmiképpen sem lehet a zsidók messiása. Szemfényvesztő és csaló, aki forrongást idézhet elő anélkül, hogy más célja lenne, mint a saját nagyravágyásának kielégülése.

Ez a feljelentés gyorsan eljutott IV. Mehmed szultán füleibe, aki utasítást adott, hogy Sabbatájt haláldektalanul vigyék Drinápolyba.

Konstantinápoly zsidói között megoszlottak a vélemények. Egy részük azt hitte, hogy immár elkövetkezett a nagy messiási tény, amikor a „zsidók királya“ le fogja venni a szultán fejéről a koronát, míg mások irtózáttal arra gondoltak, hogy a szultán levéteti Sabbatáj fejét. 1666. szeptember 14-én, Sabbatájt áthozták Drinápolyba, ahol előzőleg a szultán a legfelsőbb egyházi méltóságokkal, a muftikkal koronatanácsot tartott a kérdés fölött, hogy miként intézzék el a „Messiást“. Elhatározták, hogy nem lenne tanácsos Sabbatájt kivégeztetni, mert mártírhálála bizonyára lázadást és olyan szekta alakulását hozná létre, mint amilyen a Krisztus mártíromságát követte. Vanni, a szultánhoz legközelebb álló egyházi tanácsadó javaslatára elhatározták, tehát, hogy Sabbatájt meg fogják téríteni az Izlam számára. Ezzel egyelőre a mohamedán vallás nyerne, másrészt megfosztanak a Messiást hiveitől. A szultán zsidó származású, mohamedán hitre áttért orvosát, Guidont, bizták meg ennek a tervnek végrehajtásával.

Guidon meglátogatta Sabbatájt és megmagvarázta neki, mi vár reá, ha nem tesz eleget a szultán kívánságának. Heteken át tartó kínzások után ölnék meg őt és számos olyan hívét, akik a közelében tartózkodtak, közöttük Sárát, a feleségét. Az orvos bizalmasan meemondotta neki azt is, hogy az áttérés lehet színlelés. Ha tovább akarja megtartani a zsidó vallás parancsait, senki abban nem fogja őt zavarni.

Az orvos érvei hatottak, mert a gondolkodási idő le-

telte után Sabbatáj habozás nélkül kijelentette, hogy hajlandó a szultán kívánságát teljesíteni.

— Ugy érzem — mondotta Guidonnak — hogy meg kell tennem ezt a lépést a török zsidóság sorsa miatt. De hiszek abban, hogy a Mindenhatónak vannak még szándékai a zsidókkal. És ezeket csak általam fogja végrehajtatni.

Az orvos tudomásul vette e szavakat és jelentette a szultánnak, hogy Sabbatáj kész religiót cserélni. Másnap megjelent a szultán előtt.

Alig lépte át a terem ajtaját, amikor a küszöbön ledobta sapkáját és fejére tette az udvari szolga által feléje nyújtott turbánt. Így, a mohamedán vallási viselettel a fején lépett a szultán elé, aki közölte vele, hogy új nevet kapott — Mehmed effendi — és udvari méltóságot: udvari terembiztos lett.

*

Másnap már szabadon járhatott Drinápolyban, ahol akkor kevés zsidó lakott. Barátai közül néhányan követék példáját. Fivérének e néhány szóval jelentette Szmyrnába a nagy eseményt:

„Ne törődjeteK velem és mondd meg ugyanezt hiveimnek is: az Ur végzése szerint izmaelita lettem... Ő szolt és ezert lett ez így. Ő parancsolta, tehát megtörtént. Elul 24-én az isteni végzés szerint való ujjászületésemnek 9-ik napján.“

Sabbatáj fatalista maradt. A tömegben azonban sokáig hullámzott a reménykedő hivek és a kritikusok közötti ellentét. A csodavárók egyre csökkenő tábora összezugorodott, a Gazából származó fanatikus Náthán a velencei rabbik előtt innepélyesen visszavonta Sabbatájra vonatkozó „proféciás“ tanait.

„Téves és egyáltalán be nem bizonyítható volt — írta — amit magamról hirdettem, hogy, mint Ezekiel próféta, én is láttam a mennyei szekeret. Éppolyan téves és egyáltalában be nem bizonyítható, hogy Sabbatáj volt a Messiás.“

*

Sabbatáj hitehagyása a benne bizó néptömegeket nem tudta elég gyorsan kijózanítani. Még mindig remél-

ték, hogy eljön rövidesen annak az ideje, amikor a „Messiás“-nak ez a lépése is tisztázódni fog. Sokan egyszerűen nem hitték a hírt, hogy elhagyta atyái istenét. Voltak, akik azt mondták, hogy ami Drinápolyban történt, annak bizonyára mélyebb jelentősége van, mert hiszen Sabbatáj a szultánnal való találkozása után nemcsak, hogy élve maradt, hanem udvari tisztséget is kapott, ami nem lehet egyéb, mint a hatalomhoz vezető lépcsőnek első foka. Mózzsal is így volt, neki is a Fáráo házában kellett nevelkednie, mert csak így tudta a felszabadítás nagy tényét megcsinálni. Turbánt viselt? Nem tesz semmit: De ezt nem, mint mohamedán viseli, hanem mint török előkelőség.

A legfantasztikusabb hírek járták be a világot. Livornóban például azt beszélték, hogy a Sabbatáj fejére helyezett turbánban fejedelmi korona volt elrejtve. A szultán ezért adta neki a koronát, hogy egyuttal egy nagy hadsereg élére álljon, amely Lengyelországba fog felvonulni, hogy megtorolja a zsidó martirok kiontott véréért. Mások viszont azt állították, hogy a „Messiás“ egyáltalában nem tért át a mohamedán hitre. Aki ezt megcselekedte, az csak árnyéka volt, míg ő maga felszállt az égbe, hogy nemsokára lejöjjön és teljes dicsfényében mutatkozzék a népnek. Kevésbé fantasztikus volt a hír, amely szerint Sabbatáj kitérése után is meglátogatta egykori hittestvéreinek gyülekezeteit, figyelmeztetve őket, hogy ne hagyják magukat megtéveszteni a hitehagyás ténye által. Ilyen módon sikerült még fenntartani a Messiásban való hitet jónéhány hónapig a nép között. A következő „tiseo böav“ böjtnapján a zsidóság nagyrésze még mindig vidáman ünnepelt és remélte a közeli megváltást.

Közben azonban az ellenzék egyre erősbödött, Jákob Sasportas immár fokozott energiával dolgozott s felvilágosította Törökország és Európa országainak rabbijait az új eseményekről, Sabbatáj hitehagyását úgy állította oda, mint természetes következményét e férfi eddigi álnok magatartásának.

Sabbatáj Drinápolyban egy ideig Wanní mufti társaságában élt, aki igyekezett őt beavatni az izlám mé-

lyebb rejtelseibe. Sabbatáját azonban nem nagyon értékelték ezek a dolgok, mindig zsidó környezet után vágyott és azzal az ürüggyel, hogy meg akarja őket hódítani az izlám számára, meglátogatta nyilvánosan is zsinagógáikat, ahol terjesztette a messiási hitet. Hívei között számosan voltak olyanok, akik példáját követték és szinlegesen áttértek a mohamedán vallásra, fejükre téve a turbánt. Azt hitték, hogy a „Messiás“ a hitehagyással mártír lett és mártíromsága az egész zsidó népet megváltja bűneitől.

Később Sabbatáj szabadságot kapott és elhagyhatta Drinápolyt. Konstantinápolyba utazott, ahol újra nagy tömegek vették körül. Mint egykor Szmírnában, most is a városon kívül rendezte gyűléseit és a Fekete tenger partján vonult fel énekszóval. Mindaddig csinálta azt, amíg a nagyvezír (valószínűleg zsidó notabilitások tanácsára) teljesen elszigetelte Sabbatáját környezetétől. Dulcignóba deportálta, egy albán városba.

Egy alkaommal, amikor Sabbatáj elgondolkozva sértált a tengerparton, vitorlás kötött ki. Mr. Lerwick szállott ki belőle.

Az angolt a kíváncsiság hozta ide, látni akarta a „zsidók királyát“ a száműzetésben. A hidegvérű kalmár megrendült, amikor szembe került Sabbatájjal, akinek nyírott szakállá már rösen megfihéredett és a sok bőjtől és virrasztástól áttetsző arca megfakult. Hosszu ráncok húzódtak végig arcán, a varázslatos két szeme, amely egykor bizalmat és bátoritást tüzelt, szomoruan pislogott.

— Ismer? — kérdezte az angol.

— Ismerem. A memoriám nem vezett el, a bizalmam sem, — szólt nagyon halkán a „Messiás.“

— Nincs emberek között. Ez bizonyára sorvasztja az életét.

Sabbatáj meghökkent. Most olyan igazságot tudott meg, ami után száműzetése minden órájában kutatott. Megtudta, miért nem jött hang a torkából, miért nem tólt szó az ajkára, amikor perlekedni akart az Urral és miért nem tudta kezét az ég felé emelni. Hiányzott neki a tömeg, a harc, hiányzott a siker. Hiányzott a balsiker

is, amely tartozéka az életnek, mert megacélozza az akaratot és új energiákat kovácsol az élet számára.

Vajjon — kérdezte lefojtott izgalommal, szinte kérelőn — bejuthatok még emberek közé?

— Ha akarja, átviszem hajómon Szmyrnába.

Néhány pillanatig habozott.

— De mit hirdessek? — kérdezte bizonytalanul, leborgasztott fejjel. Erec Jiszraelt? Már nem tehetem! Mohamedet? Kevesen követik példámat. Hiszen én magam sem vagyok mohamedán. Magamra maradtam.

Elgondolkozott.

— A hiba az volt, hogy nem az igazság hirdetésével kellett volna megcsinálni, hanem az igazság kiharcolásával!

Kezét nyujtotta az angol felé, nem szólt többet, megfordult és folytatta sétáját.

Mr. Lerwick visszarendelte a hajót. A fedélzetről nézte a kék hullámzást, amely könnyedén himbálta a vitorlás járművet. Az élet játékára gondolt, amely felemel és lehajít és az isteni akaratra, amelynek végzése kifürkészhetetlen.

Két évig élt Dulcignóban a szomoru, megtört „Messiás“. A városban nem éltek zsidók és nem volt, aki az alig ötven éves ember halálos ágyán elmondhassa a zsidó hitvallást, amely az Isten egységét hirdeti. A város török notabilitásai eljöttek hozzá és megkérdezték, mi az utolsó kívánsága. Sabbatáj felemelte szikkadt kezét és nagyon halkán arra kérte a körülállókat, hogy ne muzulmán temetőbe temessék, hanem vigyék testét a tenger partjára, hogy halottaiban is hallhassa a hullámok moráját, dalainak legszebb kísérlőjét.

Jomkippur napján kísérték őt utolsó útjára.

*

Halála után Szalonikiben szekta keletkezett. Alapítója Sabbatáj második felesége volt Szaloniki chachamjának, Jozséf Filosofnak leánya. Az özvegy el tudta hitetni a hívőkkel, hogy öccsébe, Jákob Queridóba beleszállott a „Messiás“ lelke és ő lesz hivatva folytatni a nagy mű előkészítését. Minthogy a szektát a török hatóságok

üldözték, a hivek egyszerűen áttértek az izlámra. Körülbelül négyszázan lehettek. Jákob elzarándokolt velük Mekkába. Visszajövet meghalt Alexandriában.

A vezetés átszállott kicsiny Berachja fiára, akinek környezete az új szekta alapelveit is kidolgozta. Az alapelvek szerint a szektáriusok — „maaminok“ — hívők. Mig a többi zsidók, akik nem akartak tudni róluk, „kofforim“-tagadók.

A mohamedánok maguk nem rokonszenveztek a szektával, mert nem hittek tagjainak őszinteségében. Ő — „dön-méknek“ — hitehagyottaknak nevezték őket. A spanyol nyelven megfogalmazott szektárius elvek a következő főbb kötelezettségeket állítják fel:

1. Hinni kell a Teremtőben, aki minden élőnek ura és irányítója.

2. Hinni kell a Messiásban, Sabbatáj Cövi királyban, aki Dávid ivadéka.

3. Tilos Istennek és az ő Messiásának a nevével visszaélni.

4. Mindenki kötelessége terjeszteni a messiásról szóló hitet.

5. Minden kiszlev hónap 16-án összejöveteleket kell tartani és ki kell cserélni a messiási hitről szóló titkokat.

6. Senkit, aki hitetlenségről tanubizonyságot tesz, nem szabad bevezetni a szektába.

7. Naponta énekelni kell misztikus zsoltárokat.

8. A törökök szokásait szigorúan be kell tartani, nehogy gyanakodjanak.

9. A muzulmánokkal nem szabad összeházasodni és nem szabad hozzájuk bizalommal közeledni.

10. A gyermekeket Ábrahám frigyébe fel kell venni.

A szektáriusok minden esztendőben Sabbatáj születésének, az Ábrahám frigyébe való felvételének és messiási megnyilatkozásának évfordulóján összejöveteleket tartanak. Az idők során a szekta három részre oszlott

Az utóbbi években körülbelül tizezer volt számuk. Leginkább Konstantinápolyban és Szalonikiben éltek. Innen a görög-török kicserélési akció folyamán visszerültek Kisázsiaiba. Csodálatos módon tartanak össze a jótékonykodás gyakorlásában. Nincs egyetlen ember

közöttük, aki alamizsnára szorulna. Zsidó nevüket megtartották, mert hitük szerint, haláluk után „odafent” héber nevükön hívják Sabbatáj elé. Ötven-hatvan éven át a spanyol nyelvet használták, de a török hatóságok ezt rossz néven vették tőlük és azóta a rituáléjukban a török nyelv dominál.

Van egy „megilájuk”, amelyben Chaszan pasa esete van elmondva. 1772-ben ez a pasa kiakarta irtani a „dönmékét”, de éppen amikor az idevonatkozó fermánt aláírta, megütötte a guta. Ez az eset természetesen csak megerősítette őket hitükben.

Ha egymás között peres esetek merülnek fel, azt mindig saját bíróságuk döntésére bizzák. Az ítéleteket rabbi Simon ben Jochaj, a Zohár szerzőjének nevében hozzák.

B A L S E M T O V

Csontos, cserzettképi öregember, turbánnal a fején megállott Leizer háza előtt. Égetett bodzaillat áradt ki a házból, pálinkát főztek az udvarban, a ház ura kijött, öregember, nyírott, fehér szakállal, magas homlokán széles barázdák.

— Valami üzleted van, Farched? — kérdezte a zsidó, aki ingben volt, imamellényben és feltürt ingujjakkal.

Farched gondolkozott. Török ember nem siet a szóval.

— Nincs üzletem — szólt végül, báva szeméit forgatva. Nem járok már Kamenecebe. Amióta ők az urak, nem érdekes.

— Bezzeg, amíg ti voltatok, más világ járta. Te legalább gyűjtöttél annyit, hogy megélhatsz. De engem a kevésből is kiforgattak, amit egy életen keresztül szereztem. Azonfelül fogságban is éltem hosszú évekig.

— Nem vidám dolog élni a mai világban — állapította meg Farched bölcsen, hosszas és elmélyült gondolkodás után. Minek élni? Mindig háború. És ha nincs háború, akkor adószedő van és ha nincs adószedő, akkor a kozák.

Megint gondolkozott.

— Sokszor kíváncszom át a tulvilágra. Az igazhitűnek fény és nyugalom a jutalma odaát.

— Miért nem kívánczol inkább a másik hazádba, Törökországba? — kérdezte Leizer.

A kérdés lendületbe hozta a török embert. Már nem gondolkozott.

— Törökországba? Átvihetem a házamat, amit a nagyapám épített, elvihetem a kertet, a száz rózsafával, a szép gyümölcsöst, a rózsaföldemet, a legelőmet? Egész vilá-

gomat? Nem, Leizer, inkább leteszem a turbánt és keresztviz alá hajtom a fejemet.

Megint elmélázott.

— Te is megtehetnéd Leizer — szólt aztán vontatva. Sok mindenek vége lenne. Tedd meg! Menjünk együtt a paphoz!

Leizer visszament az udvarba, hogy az üst alatt megélessze a tüzet. Pár pillanat múlva visszajött. Nevetett.

— Elmehetünk együtt hozzá. De én azért mennék, hogy megmondjam neki, amire annyit gondolok, hogy a klérus ne feledje a keresztény vallásalapító származását és tanításait. Mert, amit mostanában csinálnak vérvádjaikkal, minden, csak éppen nem az, amit Jézus és apostolai akartak.

Farched fejét csóválta.

— Amit a dominikánusok csinálnak veletek, arra már igazán fegyverrel kéne válaszolni.

Most Leizer volt az, aki gondolkozott.

— Nekünk messiás kell. Nem fegyveres fölszabadító.

— De amíg nem jött el a Messiás?

— Addig imával és vidám reménységgel föl kell készülnünk a jövetelére.

— Tudod-e — kérdezte hosszabb hallgatás után Farched, — tudod, miért üldöznek olyan szabadon titeket?

— Mert az Ur bűneink miatt szenvedésre ítélt — sóhajtott Leizer.

— Nem! — és széles gesztussal válaszolt a török — dehogy is azért! Hanem, mert nincs hazátok. Az a Sabbatáj, akire most átkot szórtok, hazát akart szerezni nektek. Nem tudta megszerezni. Mit csinált? Fölvette a turbánt. Ábrahám isteni fölkenntje egyszerű hive lett Mohamednek. Én is úgy fogok cselekedni, de megfordítva. A turbánt fölcserélem a süveggel.

— Mi lesz akkor a tulvilági fénnel és nyugalommal odaát?

— Föläldozom! — felelt a török nyugodtan és egykedvűen. — Föläldozom a gyerekeim és a kertem és a földem miatt. Allah meg fog bocsátani.

Ezen a ponton már az öregember minden mondani-valója kiszikkadt. Homlokához emelte kezét és bucsuzott.

Leizer visszament, tovább dolgozott, amíg asszonya kijött az udvarra és átvette a munkát, hogy közben férje bent a házban morzsolhassa az esti imát.

Az asszony áldott állapotának utolsó heteiben volt, férje tehát meggyorsította az imát, nehogy az asszony megerőltesse magát a tűz körül.

*

A gyermek megszületett és a nyolcadik napon fölveték Ábrahám ősi frigyébe. Tizen jelentek meg a ceremónián, pontosan amennyi e szertartáskor kötelező. Okopy városában kevés zsidó élt és a kevesek nagyrésze köznapokon a falvakba széledt el, hogy megkeresse, amire a családnak szüksége volt.

Borus nap volt. A „mohel“ az elvégzett műtét után elmondotta az áldásokat, kihirdette a gyermek nevét — Izrael ben Eliezer — és hangosan recitálta. „Ez a kicsike egykoron pedig nagy lesz.“

A felhők széjjeloszlottak és az aranyos őszi nap sugarai ráestek az öregedő asszonyra és a lihegő csecsemőre.

A vendégek az asztal köré ültek, megették a lakomát és ittak a gyermek egészségére. Ilyenkor a Tóra szavaival illik szórakozni, de nem lévén közöttük sem pap, sem írástudó (a móhel hazaigyekezett Kamenecebe, ahol hasonló operáció várta), Leizer a tatárok között töltött fogságának eseményeit adta elő. Elmondotta, hogyan kedvelte meg szorgalma és jótanácsai miatt a fejedelem, akinek vitás ügyeit intézte s udvarában a bíró és faktor szerepét töltötte be. Szívesen hallgatták, mindenesetre szívesebben, mint az erkölcsi buzdításokat a rabbi ajkáról. Amikor pedig a fejedelem leányával való esetét monddta el, valósággal csüngtek az ajkán.

„Egyszer már úgy volt, hogy a fejedelem megbízásából katonai tanácsokat adtam a fővezérnek. Kidolgoztam egy bekerítési tervet, amit megmutattak a nagyurnak. A fejedelem magához kéretett.

— Eddigi munkáddal meg vagyok elégedve — szolt. Ha a harcászatban is ilyen sikereid lesznek, meglepetés-

re számíthatsz. De ha nem sikerül és a lovasaimat elfogják, akkor is számíthatsz meglepetésre.

— Aki fogságban van, mindig meglepetésre számít, mondtam a fejedelemnek. Nagyuram, legyen meggyőződve, a terveket tiszta szándékkal készítem.

A terv sikerült. Amikor a győztes lovasok nagy zsákmánnyal hazatértek, a fejedelem nem habozott a meglepetéssel. Kinevezte tanácsadójának és hozzáadta egyik leányát. Leizer azonban ujjal nem nyult a fejedelem lányához, hanem elárulta neki titkát, hogy otthon felesége várja. A fiatal asszony erre lemondott minden házassági kötelekről és jó szívvvel hazabocsátotta.

Utközben egyik éjszaka megjelent az álmában Eliahu próféta és jutalmat ígért állhatatosságáért. „Fiad fog születni — mondotta, — aki „megvilágosítja“ Izrael szeméit.“

— A gyermek ime itt van — fejezte be az apa reszkető hangon. Vajjon megérem-e, amíg az ígélet beteljesül? Öregek vagyunk és megtörték.

— Az Ur kegyei kiszámíthatatlanok — jegyezte meg valaki az asztal mellett.

— Megelégednék néhány esztendővel, míg a maga lábán fog járni. Aztán?... Hiszen itt vagytok ti, a kahal emberei. Nem hagyjátok őt elpusztulni.

— Isten őrizz! — hangzott a tiltkozás mindnyájuk ajkáról.

Imádkoztak, hálát adva a Teremtőnek a mindennapi életért. Aztán lassan hazaszéledtek.

*

A gyermek, Izrael ben Eliezer még csak hat éves volt, de már olvasta a Bibliát és a hároméveseket héber betűvetésre tanította, amikor apja ágynak dőlt. Anyja már régebben elhunyt, évekkel ezelőtt. Nehány szomszéd jött a házba imakönyvekkel, hogy a haldokló feje fölött elmondja a vezető imát. Izrael apja az ágyhoz hívta kicsiny fiát, csontos markába vette a gyermek finom kezét és halkán szólt:

— A próféta megjósolta nekem, hogy Izrael népének világítója leszel egykoron. Benned fog élni az én lángom

is gyermekem. Minden nap gondolj arra, hogy Isten veled van és semmitől ne félj.

Eleresztette a gyermek kezét és nehéz, szaggatott lélegzet szállott a melléről. A körülálló zsidók tudták, hogy most már a bucsuimát kell mondaniok:

„Menj és legyen az Ur melletted! Az Örökkévaló veled van és magához emeli. Világosítsd feléd az Ur és árasztza rád kegyeit. Jobbodon Michael, balodon Gábiel, előtted Raphael, mögötted Uriel, fejed fölött isteni fény.“

A lélegzet elmúlt, Eleazar befejezte az életet, a földre tették, feje mellett mécesest gyújtottak és az árvát rábízták a templomszolgára. Azontul ott is lakott, nála étkezett és segítette munkájában. Szorgalmasan tanult, bár voltak napjai, amikor egészen érthetetlenül kimaradt az iskolából. A mezőre ment és segített a parasztnak. De ezt is gyorsan megunta. Lepkéket kergetett, vagy egy kőre ült és elmerült a lemenő nap bitorában.

A kahal emberei, akik a gyermek ellátását fizették, sehogysem egyeztek bele Izraelnek ebbe a viselkedésébe. És ugyanazok, akik jelen voltak a nyolcnapos gyermek ünnepén és hatéves fiucska elárulásán, kurtán elintézték őt. Nem tanulhatott többé.

Igy lett Izrael aztán a hitoktató segédje: belfer. Kisgyermekeket kísért az iskolába és a templomba. Tanította őket, énekelt velük; meleg, érzelmes hangja kellemesen zengett ki a gyermekkórusból. Az öregek, akik tudtak apja látomásáról, csóválták a fejüket.

— Eljahu próféta ígérete kezd valóra válni.

— Léviták énekelhettek így a Szentélyben.

— Tanulás nélkül is nagyra viheti.

Ilyesmiket mondogattak róla.

Egy napon, amikor a gyermekeket szép énekszó közepette az iskolába kísérté, a távolban megláttak egy farkast. A gyermekek szörnyen megijedtek, mindenki futott, amerre tudott, Izrael azonban a farkas felé ment. Az ordas megfordult és kiiramodott a városból. Nehány gyermek az ijedtségtől megbetegedett. A szülők azt hitték, hogy Izrael éneke vonzotta a farkast és többé nem akarták gyermekeiket a chéderbe küldeni.

A belfer Izrael visszaemlékezett halódó apja intelmére, hogy soha ne féljen. Fölkereste a gyermekek szüleit és megkérte őket, hagynák továbbra is őrizete alatt a kis fiukat. Ha még egyszer jönne a farkas, ő szembenéz vele és Isten segítségével fejen kólintja. Elvégre a sok gyermeknek mégis csak tanulnia kell!

Addig beszélt, annyi meggyőződéssel, amíg a szülők belegyezésüket adták és a gyermekek megint az ő énekhangja mellett mentek iskolába. A kezében vastag farkósbót tartott és amikor jött a farkas, Izrael úgy kupánvágtá, hogy mentem elterült.

Később abbahagyta a belferi mesterséget és egy bet hamidras szolgálja lett. Most épúgy, mint iskolás korban, különösen viselkedett. Amikor a helyiség tele volt imádkozó, vagy tanuló emberekkel, Izrael félreült egy sarokba és szundított. Éjszaka fölébredt, imádkozott és titokzatos csöndben olvasta szent Ari írásait.

Vajjon ki hozta neki a kézzel írott könyveket?

Egy különös nevű ember, reb Udem valamikor egy barlangban bukkant az írásokra. Ez az ember halála előtt álmában megkérdezte az égieket, kire hagyja a becses kincset, mire azt válaszolták neki, hogy adja át Izraelnek, Eleázár fiának Okopy városában. Amikor reb Udem halálán volt, magához kérte egyetlen és tudós fiát, akihez így szólt:

— Ezek az írások itt a Tóra titkai. Te még nem vagy méltó arra, hogy tanulmányozd őket. Halálom után eredj és keresd meg a várost, amelyet Okopynak hívnak. Ott meg fogod találni a tizennégyéves Izrael, Eleázár fiát. Átadod neki az iratokat, mivelhogy lelkének gyökerével hozzájuk van növe. Nagyon jó volna, ha méltó lennél arra, hogy vele együtt tanulj.

Udem meghalt és fia leülte a gyászhetet. A fiu kocsit és lovat fogadott, városról városra ment, míg végül eljuttott Okopy városába. Itt megismerkedett egy előkelő emberrel, aki hozzáadta leányát. Lakodalom után kutatni kezdte az ifjút, akire apja rábizta a titkos könyveket. Hosszu keresés után rátalált Izraelre, a bet hamidras szolgájára. Eleinte nem hitte, hogy ez az igénytelen fiu legyen az égiek megbizottja, de amikor jobban kivizsgálta,

látta, hogy külseje nem felel meg bensőjének. Bizonyára ő az, akit keres.

Reb Udem fia egy este elmaradt hazuról azzal, hogy a bet hamidrasban szeretne tanulni. Itt meghúzódott egy sarokban, amit egy mozgatható fallal elkülönítettek. Ugy tett, mintha ő is aludna. Izrael mint mindig, most is éjszaka fölkelt, hogy imádkozzon és tanuljon. Reb Udem fia két éjszaka figyelte, a harmadikon odatette írásait Izrael asztalára és alvást színlelt. Amikor a fiatalember fölébredt és meglátta az írásokat, félelmetesen reszketett. Majd leült és nagy lelkesültséggel tanult a könyvekből, amiket azután keblére szoritott. Másnap éjszaka is ez történt. Most már biztos volt afelől, hogy apja erre a fiura gondolt. Előbujt rejtekéből és így szólt Izraelhez:

— Apám nekem hagyatkozta ezeket az írásokat és megbizott, hogy adjam át neked. Megkérlek, engedd meg, legyek méltó ahhoz, hogy velem együtt tanulj.

Izrael meg sem lepődött. Nyugodtan szólt:

— Rendben van. De kikötöm, hogy rajtad kívül senkinek nem szabad tudnia erről. Nem szabad, hogy valamit is gyanítsanak az emberek. Adj nekem parancsokat, mint azelőtt. Ki foglak szolgálni.

Igy is történt. Reb Udem fia megkérte apósát, legyen házat neki a város elején, hogy teljesen a Törának és isteni szolgálatnak élhessen és magához vehesse Izraelt, mint szolgát. Az após teljesítette kívánságát.

Ők ketten azután még szorgalmasabban tanulták Askenazi rabbi Jichock, a szentséges ARI könyvét.

— Ha egy-egy hosszabb, hajnalig tartó vitájuk után elfáradtak, áhitattal és benső csodálkozással énekeltek. Legszivesebben Nadzsarának verseit, vagy néhány strófát Raziel angyal könyvéből:

Aldassék neve, dicsértessék szépségben hatalma.

Aldassék a havaik kincseiben,

Dicsértessék lángfolyamokban,

Káprázó ködökben, szikrázó palotákban.

Aldassék, ki mennyek fölött nyargal,

Aldassék a seregek Ura,

Aldassék, kié a láng titka,

*Aldassék mennydörgéssel, futó villámokkal.
Dicséri a föld, dicséri az örvény,
Tenger hullámai dicsérik,
Dicsértessék az Egyetlen neve a trónuson,
Minden lélek dicsérje
Aldja minden teremtmény örökkön örökké.*

A nagy ünnepek előtti napokon, amikor a zsidók kora reggel templomba mentek, sokszor Izrael ben Eliezer és barátja énekét hallották a falu végéről. Megállottak és áldották az Urat, hogy ilyen égi élményekben részesülhettek.

*

Okopyban az emberek összesugták. Az önvád érzetével kárhoztatták magukat, milyen igazságtalanok voltak a rajongó ifjuhoz, amikor kivették a chéderből és temp-lomszolgává alacsonyították. Helyre akarván hozni hibájukat, elhatározták, hogy a tizenötéves fiut ki fogják ház-asítani és gyermekeiket hozzá fogják küldeni, hogy tőle tanuljanak. Ne csak Bibliát és imát, hanem szép éneklést is. Legényemberhez nem illendő ez a tisztség. Összeháza-sították egyik jómodu zsidó leányával, aki azonban tüdő-bajos lévén, házassága után néhány hónapra meghalt.

Izrael elhagyta Okopy városát, megszivelve a régi mondást, hogy aki helyet cserél, szerencsét cserél. Így ke-rült Horodenkára egy melamed mellé. Aztán a közeli falu-ba ment tanítónak egy bérlő házába, aki nagyon megsze-rette. Izrael arra kérte gazdáját, engedje, hogy a gyerme-kekkel kint az erdőben sétálhasson. Járva tanítani sokkal hasznosabb, mint ülve és hajlongva. Amikor az apa lát-ta, hogy gyermekei ezzel a módszerrel milyen szépen ha-ladnak, a tanítónak másik kérését is teljesítette. Sátrat állított föl a falu határán, az erdő közelében, ahol a fiatal tanító napokon át tanult, vagy elmélkedett és újszerű módon természetszemléletre tanította a gyermekeket.

Innen Bród mellé költözött egy kis városba, ahol a zsidó iskola tanítójaul szegődött. Itt nemcsak jámborsá-ga és tudása miatt szerették, hanem azért is, mert bölcs ember volt. aki elé bizalommal hozták az emberek ügyes-bajos dolgaikat és tanácsot kértek tőle. Ha két ember

között komolyabb vita támadt, reb Izraelhez mentek. Ő pedig úgy ítélkezett, hogy a pervesztes szívében sem maradt tüske.

Bród városában rabbi Gorson Kutower volt a bész din elnöke és főabbija, akinek apja, rabbi Efraim is Bródban lakott. Az öreg ur pereskedett egy emberrel, aki abban a községben élt, ahol reb Izrael tanítókodott. Az öreg Kutower felszólította ellenfelét, jöjjön Bród városába, hogy talmudi jog szerint ítélkezzenek a vitás ügyben. Az ellenfél erre ezt üzenté:

— Felesleges a városba menni, van nekünk itt egy melamedunk, aki ismeri a törvényt és mint bíró, nagyon igazságos. Mindig jól és okosan indokolja ítéleteit; a felek megvoltak vele elégedve. Legjobb lesz, ha eléje viszzük ügyünket.

Reb Efraim elfogadta az indítványt. Eljöttek rabbi Izraelhez a tanítóhoz, aki zsidó szokás szerint előbb talmudi magyarázatokkal szórakoztatta a feleket s csak azután adatta elő a peres ügyet. Rabbi Efraimnak megtetszett a tanító, megszerette és arra gondolt, hogy hozzáadja elvált leányát. Rabbi Efraim ugyanis megtudta, hogy Izraelnek nincsen felesége és legfőbb ideje, hogy megnősüljön. Félrehivta.

— Hallottam, hogy asszonyra van szükséged. Helyesnek találok, ha felajánlom leányomat? — kérdezte.

Izrael nem lepődött meg az ajánlaton. Érezte, hogy Efraim Kutower első pillanattól kezdve rokonszenvezett vele.

— Rendben van — felelte. De ebben a községben sok tisztos polgár akarná, hogy elvegyem a leányát. Ezért a dolgot titokban kell tartanunk. Nem bánthatom meg őket, hiszen jók voltak hozzám és bajomban mindig megsegítettek. Ha beleegyeznek, akkor ajánlanám, hogy az eljegyzési szerződést csak mi ketten írjuk alá, tanuk nélkül. Kikötöm még azt is, hogy *engem* vegyen vejenek, ne pedig képzettségemet és bölcsességemet. Egyáltalában nem akarom, hogy az előnyeimről írjon. Ha levelet címez hozzám, mindenféle dicsérő jelzöt hagyjon el és csak így címezze: Jiszrael ben Elizernek.

Efraimnak a fiatal férfi szerény magatartása nagyon

tetszett és mindenhez hozzájárult. Megírták az eljegyzési paktumot, anélkül, hogy megjelölték volna a helység nevét. Senkinek nem volt róla tudomása.

Efraim hazautazott, de utközben megfázott és kocsi-jával visszajött a kis városba, ahol nem sokára meghalt. Értésítették fiát, Gorson Kutowert, Bród főrabiját, aki a temetés után magához vette apja írásait. Nagy meglepetésére megtalálta az eljegyzési szerződést. E szerződés kimondja, hogy nővérét egy Izrael nevű emberhez adják. A rabbi különösnek találta ezt, főleg azért, mert ismerte apját, aki jönevű polgára volt Bród városának és bizonyára nem adta volna leányát olyan emberhez, akiről nem tudták, ki fia-borja. A rabbi a dolgot közölte nővérel, aki azonban nem törődött sokat a férfi származásával. Közömbösen megjegyezte:

— Ha apánknak megfelelt, akkor hiábavaló fölötte gondolkozni.

Izrael bevárta az iskolai év végét, aztán elment embereihez és közölte velük, hogy távozik.

Az emberek megpróbálták visszatartani. Ő azonban makacsul hajthatatlan maradt, hiszen a szerződés kötelezte. Álruhát öltött, kurta prémes kabátot vett magára, széles övvel. Olyan volt, mint egy szegény paraszt. Eljött Bródba és beállított a főrabbi házába. A rabbi éppen felekkel volt elfoglalva. A parasztnak öltözött Izrael megállott az ajtóban, mire rabbi Gerson aprópénzt vett elő, hogy a koldusnak vélt embert elintézzé.

— Köszönöm — háritotta el Izrael az adományt — nem azért jöttem. Szeretnék valamit négyszemközt beszélni Önnel, rabbi.

A rabbi visszavonult a kopott külsejű emberrel, aki kivette belső zsebéből az eljegyzési szerződést és követelte feleségét. Rabbi Gerson ránézett és megdöbbsent azon, amit apja elkövetett. Elhivatta nővérét.

A fiatal asszony állhatos maradt.

— Ha apánk így cselekedett, akkor bizonyára Isten is így akarta. Hátha sikerült gyermekeink lesznek!

A lakodalom napján, lakoma közben a vőlegény közölte menyasszonyával, hogy egyelőre „titokban“ akar élni, nehogy a környezet megtudja, hogy járatos a tudomá-

nyokban és a kabbalában. Főrabbi sógora, aki nem akart rokoni szomszédságban élni egy „tudatlannal“, arra kérte nővérét, hogy férjével együtt hagyja el a várost. A rabbi lovat és kocsit vásárolt számukra, a fiatal házaspár pedig elköltöztek.

Kutow és Kossow között a Kárpátok egyik völgyében lévő faluban telepedtek le. Izrael kis ideig maradt csak a faluban, aztán kiment a hegyek közé, ahol sátorban tanyázott, tanult, gyönyörködött a természetben, elmélkedett és naponta jó néhány órát dolgozott. Agyagot ásott és fölrakta a kocsira. Hetenkint kétszer felesége föl jött hozzá a hegyek közé „áruért“, amit vagy az egyik, vagy a másik közeli városban adott el. Keveset kerestek, de kevésre volt szükség. Izrael csak minden második nap evett, kevés kenyeret, amit ő maga süített. A Kárpátok hatalmas ormai és a völgyek zöld pázsitja, a sziklák és a fenyvesek a kabalistát a valóságok világa fölé emelték. Ebben a főszebes remeteségben alakult ki benne az új világnézet, amely később a chaszidizmus bibliája lett.

A hagyomány szerint hét évig élte reb Izrael ezt az életet éppen úgy, mint ARI, aki a Nilus mellett is hét évig tanyázott.

A sok nélkülözés azonban nagyon megviselte őket és jobb megélhetést kellett keresniök. Visszatértek Bródba, hogy megint igénybe vegyék Kutower rabbi segítségét. A rabbi még mindig nem tudta, hogy sógorában milyen értékek rejtőznek. Szolgának vette házába, de Izrael olyan esetlennek bizonyult, hogy a rabbi nem tarthatta. Kutow környékén egy faluban italmérést bérelt neki.

Izrael megtelepedett a faluban, de nem törődött az üzlettel, ezt átengedte asszonyának, miközben ő maga a Prut partján készített sátorában folytatta tanulmányait és tünődéseit.

*

Néhány év múlva elhagyta a falut és Kluste galiciái városba költözött, ahol gyermektanítással foglalkozott. Jövedelme itt sem volt kielégítő. Nem tellett neki polgári ruhára, parasztnok szötteéséből varrott gunyában járt és szakadozott lábbeliben.

Az évek multak és nem tudta mihez kezdeni: a gyermekek nőttek, róluk is gondoskodni kellett. Harminchatodik évében végre elhatározta, hogy „számadást“ kell csinálnia“. Arra a meggyőződésre jutott, hogy immár ki léphet a világ elé, nem kell elrejtienie tudását.

Abban az időben a zaklatott életű és nyomorgó zsidó tömegek között csodadoktorok bukkantak föl, akiket a nép „bal schem“-nek nevezett, ami annyit jelent, mint neves ember. Nevezetessége abból állott, hogy falvakban a zsidók között gyógyítgatott ráolvasással, ördögöt üzött, piócékkal vért szivatott, eret vágott és fogat huzott. Se szeri, se száma a sok gyógnövénynek és a „kipróbált“ fűszereknek, amiket ezek a vándor orvosok igénybe vettek. Egyik-másik mágikus imákkal is operált. Az egyszerű nép a maga naivságában azt hitte, hogy a sátánt is ki tudja űzni a megszállottak testéből.

Izrael ilyen eszközökkel, de más szándékkal vállalta a bal schem mesterséget. A volt a célja, hogy a tanácsra szorulókat, az inségeseket, a sorsfordulat előtt állókat, a bajba jutottakat tanáccsal és vigasszal lássa el, főleg azonban, hogy új tanait a nép között terjessze.

Izrael Bal Sem érintkezésbe jutott a zsidó tömegekkel, akik érezték, hogy nem közönséges felcserrel állanak szemben, hanem egy elmében és szívjóságban felmagasztosult férfivel, akit emiatt mindjárt pályája elején „bal schem tow“-nak, a jó bal schemnek neveztek el.

Gyorsan népszerű lett és szuggesztív erejű gyógyításairól messze földön beszéltek. Amikor egy orvos megkérdezte tőle, hol sajátította el gyógyászati ismereteit, Izrael naiv őszinteséggel mondotta:

— Az én mesterem az Ur volt, áldassék neve örökké.

Híresek voltak pergamentre írott kabalisztikus írásai, amulettjei, amiket a beteg keblén helyeztek el, vagy a szülőasszonyok vánkosa alatt. Ilyen „kamea“ birtokában — úgy hirdett — a beteg gyorsabban gyógyult és aki bajban volt, nagy bizakodással várta sorsa jobbrafordulását. Megcsodálták a „szent férfi“ imáját is, amely minden alkalommal élményszerű volt. Nem úgy imádkozott, mint a többiek, elmélyülten vagy gépiesen, hanem annyi bensőséggel, hogy teste reszketett és a körülötte levő tár-

gyak is megmozdulni látszottak. A Zohár könyvéből jö- vendőt jósolt és elbűvölő hangjával kedélybetegeket gyó- gyított. A hívők tábora egyre növekedett, ami azonban nemcsak, hogy nem tette elbizakodottá Izraelt, a Bal Schem Tow-ot, hanem inkább kimélyítette lelki világát és egyre töbet foglalkozott a nép bajaival.

Negyvenéves korában már nemcsak Ukrajna és Len- gyelország zsidói tudtak róla, hanem „tudós“ litván zsi- dók is, akik gyanakvással látták a „varázsló“ népszerűsé- gét.

Később Izrael a podoliai Miedzyboz-ban telepedett le, ahol maga köré gyűjtötte azokat a jeles elemeket, akik nemcsak a talmudi és biblikus ismeretekben látták hiva- tásukat, hanem a nép jólétét, meggyógyulását tüzték ki életcéljuknak.

Bal Sem tanítani kezdett. Most már nemcsak a fizi- kai és lelki betegek járultak eléje, hanem tehetséges, so- kat tudó papok és prédikátorok, költői lelkületű ifjak, akik uj utakra vágytak és uj meglátásokra. Tanítványai közül későbbi munkásságuk révén méltók lettek hozzá: Jakob Joseph Hakohén és a nagy prédikátor, reb Dow Bär.

Ebben az időben mér Bródiban is hire járt, hogy mi lett az esetlen Izraelből. A főrabbi A. Gerson Kutowert is izgatta a kíváncsiság, vajjon hogyan történhetett ez a csodálatos változás.

Bal Sem Tow nem volt különös szónok, sem jelentő- sebb író. Mint a régi vallásalapítók, inkább közvetlensé- gével hatott magánbeszélgetések során, vagy kisebb ta- nácskozásokon és tanításaival. Rövid parabolákban, vilá- gos bibliai szövegmagyarázatokban oktatott. Ezeket ta- nitványai följegyezték áhítatos egyszerűséggel. Főleg Ja- kob Joseph Hakohen, aki három könyvet is írt, amelyek azonban csak husz évvel a mester halála után jelentek meg. De ugyanakkor számos népkönyv is hirdette Bal Sem Tow mondásait, amelyekről nehéz megállapítani, me- lyek valók tőle és melyek tanítványaitól, vagy a vissza- emlékezések szerzőitől.

*

Robusztus egyszerűsége, határtalan jósága, a nép sze-

retete nyilvánult meg egész lényében. Beszédhangját égi zenének érezték a hívők, egy-egy szólását, vagy meséjét örökértékű axiómának. Minden mondása és életpéldája egyetlen célt szolgált: fölemelni és emberi szinten tartani a lelki és gazdasági nyomorban élő népet.

Ime néhány Bal Sem köréből népszerűvé vált legenda és mondás, amely hozzávetőleg megvilágítja a szellemet, ami Izrael ben Eliezer házában uralkodott:

Ha az ember szorosan csatlakozik a sechinához (isteni dicsőséghez) és ebben az állapotban egy magasabb világra gondol, bizonyos, hogy akkor nyomban tisztultabb világokba jut el. Mert az ember ott van, ahová gondol. Ha nem lenne egy felsőbb világban, akkor a gondolkozásával nem tudna ide eljutni. Az igaz embernek bensőséges és Isten felé irányuló áhitata olyan erőteljes, hogy ezzel az erővel változásokat képes létrehozni a felsőbb régiókban.

Isten az ő elhatározásait nem mindig változtatja meg az igazságos és jámbor emberek akarata kedvéért. Olykor csoda történik, máskor azonban az isteni végzés változatlanul fennmarad. Egyszer beteljesül az igazak jóslása, máskor nem.

*

Az alkotó örökké az alkotásban tartózkodik. A természet csak az istenség köntöse. A hívő feladata, hogy a világ lelkébe betekintsen. Ebben a felfogásban kell értelmezni a Bibliának ezt a versét: „Az egész világot pedig betölti az ő dicsősége.“ Az ember mindig is arra gondoljon, hogy ezen a világon mindenütt az Alkotó lénye van jelen és minden, ami az emberi gondolatok révén történik, Tőle, az ő előrelátásából jön. Az ember mindig gondoljon arra, hogy a föld az Alkotó dicsőségétől van eltelve, hogy az ő uralma mindig a közelben van, hogy ő mindannak ura, ami a világon történik. Ő az, aki minden kívánságot teljesíteni tudja. Ezért nincs jobb az ember számára, minthogy reá bizza magát. Hinnie kell, hogy Isten dicsősége állandóan a közelében van, Ő az őrzője és hogy az alkotás mindig is szembenézhet Alkotójával.

Ha az ember valamit meglát, amitől fél, akkor mondja magában: miért féljek olyasmitől, ami elvégre magá-

ban hordja Isten lényét! Ha lát egy szép asszonyt, akkor így gondolkozzon: Honnan ered a szépsége? Hiszen, ha meghalna, már is elvesztené ezt a formáját. Pillanatnyi szépsége nem egyéb, mint az isteni erő kisugárzása. Vagyis: a szépség gyökere is isteni erő. Miért ragaszkodjam a részhez, amikor sokkal jobb jobb számomra, ha minden világnak a gyökeréhez tudok simulni.

*

A gonoszság sem egyéb, mint a jónak legalsóbb foka. Megtörténik, hogy ami rossz és gonosz az egyben a jónak előidézője. Valójában a rossz nem is egyéb, mint a jó trónusa.

Alkotójához való kapcsolatait áhítat útján nyeri el az ember, aki ezzel félrehuzza a közötte és Isten között elválasztó függönyt. Ima közben az ember háritsa el magától testi létét, mintha nem is érezné fizikumát. Ima közben az ember ne gondoljon egyébire, mint az Ur mindenhatóságára és jóságára. Ima előtt egész bensőnkben ébresszük fel a gondolatot, hogy a halál elé megyünk. Istennel való kapcsolatot meg lehet szerezni más uton is: a Tóra tanulásával. Ami azonban csak akkor lehetséges, ha úgy tekintik, mint valami áhítatot. Tanulás közben az ember a tanulás tárgyán kívül ne gondoljon másra, mint az Alkotóhoz való közeledésre. Tanulni a gondolkodás megerőltetésével és jó kedvvel kell. Ez az egyetlen eszköz, amely idegen gondolatokat eltud háritani. Amikor az ember tanul, számot kell adnia magának arról, hogy kinek a jelenlétében tanul. Ha az ember nagy szeretettel és bensőséggel olvassa a Tórát és gyönyörködik a belőle kiáradó fényben, akkor az Ur, áldassék neve, nem veszi szigorúan, ha az olvasó nem is hangsúlyoz helyesen. Olyan, mint egy apa, aki szereti gyermekét és akkor is örülni tud neki, ha a gyermek dadogó nyelven kér tőle valamit.

Sirni nem szabad, hiszen az embernek örömmel kell szolgálnia Istenét. Csak akkor sirjon, amikor a könnyek örömtől buggyannak elő.

Ha valakinek nagy kívánsága a böjt, ne hagyja lebeszélni magát erről, jóllehet tudnia kellene, ha az Urat in-

kább örömteli szívvvel kell szolgálnia, önsanyargatás nélkül. Az önkinzás tudvalevőleg szomorúságra hangolja az embert.

Bármi is történjék az emberrel, mindent vegyen közömbösen. Ne tekintse különös dolognak, ha embertársai dicsérik, vagy gáncsolják. Más dolgok tekintetében is legyen ilyen. Közömbösen vegye, hogy mit eszik. Akár finom, akár egyszerű ételeket.

Bal Sem tanítványai halottak egy emberről, akit bölcsnek dicsérték. Nehányan közülük szeretnék volna fölkeresni ezt az embert és engedélyt kértek a mestertől, aki nem kifogásolta a látogatást.

— Mi legyen az, amin megismerjük, hogy igazi cad-dik? — kérdezték a tanítványok.

Erre Bal Sem:

— KérjeteK tanácsot tőle, mit tegyeteK, nehogy idegen gondolatok zavarjanak ima és tanulás közben. Ha konkrét tanácsot ad nekteK, akkor tudjátok mg, hogy haszontalan ember. Mert mindenkinek egyszer küzdenie kell az ördöggel, másszor pedig kapcsolatot kell találnia az Urhoz.

Rabbi Beer híres, éleseszű talmudista volt, aki nemcsak a Talmudot, hanem a kabalát is jól ismerte. Amikor meghallotta Bal Sem híret, elhatározta, hogy fölkeresi. Megérkezett és szembekerült a mesterrel. A kölcsönös köszöntés után elvárta, hogy a hírneves ember Tóráról fog vele beszélni. Bal Sem azonban arról beszélt, hogy valamikor napokon át utazott egy erdőben, nem volt kenyere, hogy legalább kocsisának adjon. Találkoztak egy paraszttal, akinek tarisznyájában kenyér volt, azt eladta és ezzel megszűnt a kenyérgond.

Miután Bal Sem mindent elmondott, elbucsuzott vendégétől.

Rabbi Beer, aki híres prédikátor is volt, másnap este ismét megjelent Bal Semnél, arra gondolva, hátha hall tőle egy-egy jó gondolatot, amit beszédeiben fölhasználhat. Bal Sem most aztán elmondotta neki, hogy valamikor hosszú utra kelt és elfogyott kocsijáról a széna, a lova pedig éhezett. Ekkor szembejött egy paraszt, akinek volt abraka és a ló jóllakott.

Rabbi Beer nem értette, miért mondja a mester ezeket a köznapi históriákat s úgy érezte, hogy hiábavaló dolog lenne továbbra is ottmaradnia. Hazament a szállására és meghagyta szolgájának, hogy készüljön az utra.

Ejfélfelé rabbi Beer szállására érkezett Bal Sem egyik szolgája s megkérte, hogy a rabbi jöjjön el hozzá. A rabbi azonnal átment.

— Értesz a kabalához? — kérdezte Bal Sem.

A maggid igenlő válasza után Bal Sem kezébe nyomott egy könyvet:

— Nesze, itt az „Élet fája“, olvass belőle — szölt.

A vendég olvasott.

— Gondolkozz kissé!

A rabbi gondolkozott.

— Magyarázz!

A rabbi megmagyarázta a passzust, amely az angyalok lényegéről szólt.

— Nincs tudásod. Kelj föl!

A rabbi fölkel. Bal Sem szemben állott és olvasta a passzust. Ekkor a rabbi azt látta, hogy a szoba fénybe borul, hallotta, az angyalok szárnyainak suhogását, míg végül elvesztette eszméletét. Amikor fölébredt, a szoba olyan volt, mint amikor bejött: Bal Sem szemben állott vele és így szólt:

— Ahogy magyaráztad, az formailag nagyon helyes. De nincs igazi tudásod. A te tudományodból hiányzik a lélek.

Rabbi Beer erre szállására ment, meghagyta szolgájának, hogy utazzon haza. Ő azonban ott maradt Medzibozban, Bal Sem városában, hogy tanítványa lehessen Jiszrael ben Eliezernek.

Amikor egyszer ez a tanítványa bucsuzott, rabbi Izrael megáldotta. Azután rabbi Izrael meghajtotta fejét, hogy tanítványától vegye át az áldást. Rabbi Beer vonakodott, de Bal Sem megragadta kezét és föltette a maga fejére.

A maggid sokat tanult Bal Sem házában, amit tovább adott hűséges tanítványainak. E tanítások közül valók: Három dologot lehet tanulni a gyermektől.

1. Vidám, anélkül, hogy erre különös alkalmat adnának.

2. Pillanatig sem tétlenkedik.

3. Amit nélkülöz, azt erőteljesen és hangosan tudja követelni.

Valamikor megkérdezték a mestert:

— A Tóra parancsolja, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Hogyan teljesíthetem ezt a parancsot olyankor, amikor felebarátom rosszat cselekszik velem?

— Meg kell érteni a szót — volt a válasz. Szeresd felebarátodat, mint olyant, aki te magad vagy. Mert minden lélek az ösléleknek egyik szikrája. Megtörténhetik, hogy kezed eltéved és saját magadat vered. Vajjon akkor botot veszel és megfenyíted kezedet? Tetéznéd fájdalmadat? Ha felebarátod, aki éppolyan, mint te, belátás hijján rosszat cselekszik, nem bánthatod. Mert ezzel saját magaddal tennél rosszat.

*

Csoda az, ami első ízben jelentkezik egészen ujszerűen a természetben. Azután maga a csoda is természetfe válik.

Aki teljesen odaadja magát az egység részének, az az egységnek adta át magát.

Ha az ember átadja magát Istennek, aki életek élete, akkor a dolgok lényegében él, de ha a kapcsolatokat elveszti, akkor már csak a véletlennek köszönheti életét. Aki Istent szolgálja, annak a szívében nem ébrednek a félelelem érzetei, ha a halálra gondol. *Ellenkezőleg*, kívánni fogja, hogy egyesüljön a jóság és élet forrásával.

Aminthogy nem lehet magyarázni szavakkal egy ételnek az ízét mindaddig, amíg meg nem kóstoltuk, éppugy nem lehet sem szóban, sem írásban megmagyarázni az Alkotóhoz való szeretetet, az iránta érzett tiszteletet és kapcsolatot annak, aki nem kóstolta meg a szív bensőséges áhitatát.

Ez a Tóra titka. Nem a könyv és annak helyes olvasása emel föl bennünket, nem is az értelme, hanem inkább azok a szikrák, amik a szív mélységéből kerülnek elő a könyv tanulása közben.

Ha az ember valami örvendetes dologról értesül, ami vidámságot kelt benne, gondolja: ez csak kicsi töredéke az öröm és boldogság világának, ami odafönt vagyon. Miért adjam oda magamat a résznek, holott tárva előttem az egész! Nagyon kell azonban ügyelni arra, nehogy az öröm anyagiassá váljék.

*

Egyszer egy jómódu ember jött Bal Semhez és kérte, hogy imádkozzon egészségeért.

— Milyen az életed? — kérdezte a rabbi. Mit szoktál étkezni?

— A lehető legegyszerűbben élek, sokszor nem is eszem egyebet kenyérenél és sónál.

— Ezt rosszul teszed. Gazdag ember éljen úgy, ahogy azt helyzete megengedi. Igyál bort, egyél finom ételeket.

Amikor az ember távozott, a tanítványok megkérdezték a rabbitól, miért kifogásolta a gazdag ember egyszerű életmódját?

— Ha ez az ember jól élne — válaszolt a mester — megértené, hogy amikor neki hust, halat és bort talál, akkor a szegény embernek legalább kenyérre és sóra van szüksége. De ha ő maga megvonja magától az étel élvezetét és fukarkodik, akkor azt hiszi, hogy a szegény ember ehet köveket is.

*

Szombaton a harmadik lakománál Bal Sem egy alkalommal hirtelen felugrott és kiadta az utasítást:

— Alexej fogja be a lovakat!

Az emberek csodálkoztak. Még bizony nem volt látható egyetlen csillag az égen és ilyenkor utazni a szombat megszegését jelentené. Senki nem merte megkérdezni a rabbit, mi az oka ennek a különös intézkedésnek?

Sietve ledarálta az esti imát, elbucsuzott a szombat napjától és ünnepi ruhájában kilépett a bet hamidrásból.

— Ki akar velem jönni? — kérdezte harsányan.

A tanítványok közül Wolf Kices és a kőswi Nachmann ajánlkozott. Bal Sem meghagyta a kocsisnak, hogy ne fogja rövidre a kantárt, hanem engedje a lovakat. Azok tudják már hová menjenek.

Utközben Bal Sem a gonoszokhoz való isteni jóságról

beszélt és szóval sem említette az ut célját és okait.

Egy óra múlva egy nagy városba érkeztek. A lovak keskeny mellékuccába tértek és megállottak egy ház előtt. Bal Sem gyorsan leugrott és meghagyta tanítványainak, hogy maradjanak a kocsin. A két tanítvány azt hitte, hogy a házban bizonyára a „harminchat igazak“ egyike rejtőzik és Bal Sem azért jött, hogy lássa. Nyilván a messiási idők előjele ez.

Nézték a házat. Emberek kijöttek, mások bementek, titokzatosan körülnéztek: mindegyik elfogódott volt. Végül valakitől megkérdezték, ki lakik a házban? Ekkor tudták meg, hogy a ház éjjeli mulató és pedig a legrosszabb híreik közül. Szóval a tisztátalanságnak és erkölcstelenségnek tanyája.

Bal Sem hosszú ideig időzött a házban. A két tanítvány türelmetlenkedni kezdett; az egész dolgot sehogyszem tudták megérteni. Egy óra multával a szent ember lassu léptekkel kijött, karján egy lefátyolozott nővel, akinek intett, hogy lépjen a kocsira. Szemben a nővel ültek a tanítványok. Az öreg rabbi Alexej mellett foglal helyet, kezébe vette a gyeplőt és maga hajtotta a lovakat. Éjjelkor már otthon voltak..

Az otthon maradt tanítványok nagy kíváncsian tárgyalták az esetet. Nem tudták maguknak megmagyarázni, miért sietett a mester annyira, hogy szinte megszegte a szombatot.

Bal Sem a nőt bevitette feleségéhez, néhány szót mondott neki, majd betért a klauzba tanítványaihoz.

— Különösnek találtátok ugy-e? — kezdte — hogy megrövidítettem a szombatot. Mindjárt elárulom nektek az okát. Amikor a harmadik vacsorát fogyasztottam és magyaráztam a Szentírást, egy lélek jelent meg előttem, aki keserűen panaszkodott. Unokám — siránkozott — egy husz év körüli leány összeveszett mostohaanyjával, elfutott a házból és nagy keserűségében a város erkölcsetelen házába tért be. A lelke tiszta. Ha megtudom, hogy a szerencsétlen megromlott, soha nem lesz nyugalmam. Nagyon kérlek, mentsd meg őt, mielőtt még késő! Ekkor a zsoltár szavaival így gondolkoztam: „Amikor isteni dolgot kell cselekedned, akkor tanaidat elvetheted.“ Fel

voltam mentve tehát a szombati nyugalom betartása alól és siettem megmenteni a leányzót. Hála Istennek még idejekorán jöttem. Nehány pillanat és már elvesztette volna ártatlanságát. Megszegtem a szombatot, de egy lelkef megmentettem.

A leányzót Bal Sem egyik kedvenc tanítványa vette feleségül. A házasságból kiváló ember származott, aki később egy nagy hitközség élére került.

*

A peszachi félünnepnek egyik napján, amikor a mester együtt ült tanítványaival, hirtelen nagy öröm töltötte el. Felállott, a szoba közepére ugrott és körtáncot lejtett. A tanítványok látva ezt, nyomban felállottak és nagy bensőséggel együtt táncoltak vele. Valaki, aki a chaszidok lelkületébe még nem tudta beleélni magát, a tánc után oda lépett Bal Semhez.

— Ti azt állítjátok — mondotta szemrehányón a mesternek, — hogy betartjátok a Schulchan-Aruch minden pontját. Hogyan tehetted, hogy ezen a napon tanítványaiddal együtt táncra perdültél. Tudhatod, hogy ezt szigorúan tiltja a zsidó törvény?!

— Igaz, ragaszkodom a Schulchan Aruch minden szavához. De egyet jegyezz meg magadnak: Az ember sokkal magasabban áll, mint a Schulchan-Aruch és ha egyszer az embert elfogja a vágy, hogy Istent szolgálja és dicsőítse, akkor minden kötelék megoldódik és az ember elérte az isteni szabadság legfelsőbb fokát.

*

Polonnoje prédikátora egy napon eljött Bal Semhez és megmutatott neki egy amulettet, de eltitkolta, hogy az a fránkfurti Naftali Cohen írta.

— Megismerem — mondotta Bal Sem, miután az amulettet alaposan megtekintette — hogy ennek az amulettnek a szerzője szent ember volt. Amikor megírta, sanyargatta magát és minden jelentősebb szó előtt alámerült a fürdőben. Én is tudnék ilyen amulettet írni, akár egy jó ebéd után. Higyjétek, a hatása nem lenne kisebb! Ha

azonban délutáni alvás után irnám, amikor a fejem is egészen tiszta, akkor bizonyára különb lenne.

*

Valamikor ezt halották tőle:

— Van egy közmondás: „Az igazsággal az egész világot bejárhatja az ember.“ Ez a mondás helyes. Az igazság segítségével az ember az egész világot bejárhatja. Mert az igazságot sehova be nem engedik és elűzik az egyik helyről a másikra.

És a rabbi nehezeket sóhajtott.

*

Bal Sem környezetében mondotta egyik tanítványa:

— Aki nem egyéb, csak szeretetreméltó, az csunya hizelgő; aki nem egyéb csak vallásos, az gazember; aki nem egyéb csak okos, az hitetlen. Csak aki mind a három ajándékkal megáldott, tudja szolgálni becsülettel és tisztasággal Istenét.

Három férfi, két okos és egy balga, egy koromsötét folyosón ült, ahová leeresztették nekik az ételmet. A sőtétség és a fogság szenvedései a balgát egészen megzavarták. Annyira, hogy nem látott és nem is tudta kiszolgálni magát. Sorstársainak egyike ki akarta őt oktatni, de már másnap nem tudott bánni az edényekkel, úgy, hogy az okosnak állandóan fáradoznia kellett körülötte. A harmadik fogoly hallgatva ült, nem törődve a bolonddal. A másik megkérdezte, miért nem segíti a szerencsétlent.

— Nézz ide — felelte — te annyit fáradsz vele és még sem jutsz célhoz. Miért? Mert minden nap elfelejti azt, amire az előző napon oktattad. Én azonban ülök és azon gondolkozik, hogyan lehetne lyukat törni a falon, hogy a nap sugarai idehatoljanak és mindent meglássunk. Akkor felesleges lesz a te munkád és a balga is észhez tér.

*

Egy tanítvány szavát tette a visszavonultságban élő embereket.

— Vannak — mondotta — akik visszavonulnak a va-

donba és legteljesebb csöndben és nyugalomban élnek itt. Közben a cserjék közül kitekingetnek, vajjon a távolból, nem csodálja-e meg őket valaki.

*

Valamelyik tanítványa panaszkodott:

— Amikor el vagyok merülve a tanulásba, életet és világosságot érzek, mihelyt föl hagyok vele, minden eltűnik. Sivárnak érzem a létet. Mit tegyek?

Egy másik tanítvány megfelelt:

— Ugy van ez, mint amikor valaki a sötét éjszakában végigmegy az erdőn. Utközben találkozik valakivel, aki lámpást visz a kezében. Amikor a keresztutra érnek, elválnak egymástól. Akinek nem volt lámpása, kénytelen sötétben botorkálni továbbra is. De ha valakinek saját világossága van, annak nem kell félnie a sötétségtől.

*

Bal Sem valamelyik napon hosszabb kocsiutra készült és így szólt kocsisának, akit pár nappal ezelőtt fogadott fel:

— Jól szereld föl magad meleg ruhával és élelemmel is, mert hetekre elmaradunk a háztól.

— Ahová jövünk — szólt a kocsis, — szívesen ellátunk bennünket.

— Nem azért, megyek, tudod. Hanem azért, hogy ébresszem az embereket. Anyagiak nem érdekelnek.

Aztán utnak indultak.

Már az első falunál baj történt. Az uton feszület állott és az öreg kocsis nem vetett keresztet. Bal Sem megparancsolta a kocsisnak, hogy forduljon vissza. Otthon a kíváncsi tanítványoknak pedig így szólt:

— Minden ember kövesse vallása parancsát. Ha vét ellene, nem érdemli meg a bizalmat.

A kocsist pedig elbocsátotta.

— Volt már ilyen esetem — mondotta a tanítványainak. Utóbb kiderült róla, hogy gyilkolt.

A kocsis jelentkezett a rabbinál.

— Igazságos okkal nagy igazságtalanságot követtél el, rabbi.

— Nem vagy keresztény?

— Az vagyok. De tudod-e, kicsoda? Apám és a te apád szomszédok és barátok voltak, Farchednek hívták, még a török időkből maradt a községben. És keresztény lett a gyermekei kedvéért. Azt hitte, jobban boldogulunk, ha egy hiten vagyunk velük. De az első zavargásoknál rántkörték, mindenünkből kifosztottak, a fekvőséget potom áron eladtuk nekik. Csoda, ha nem szeretem a vallásunkat?!

— Ezt rosszul teszed. Mert különbség van a vallás és követői között — felelt Bal Sem Tow. Ők eltávolodtak a vallásuktól, de te csak igyekezz úgy élni, ahogy a vallásod előírja.

Aztán visszavette Alexejt, a kocsiát, aki élete végéig szolgálatában maradt.

*

Nem tudott zavartalanul élni a tanítás hivatásának. Mihelyt hirneve elterjedt, a tudósok és áltudósok serege kezdte támadni őt. Kifogásolták fogycatékos tudását és kritizálták azokat a formákat, amelyek között vallási életét élte és hirdette. A lengyelországi zsidók ügyeit abban az időben „négy országbeli tanács“ irányította, eleinte egészen primitív módon, olyképpen, hogy a lublini országos vásáron a tanács tagjai minden negyedévben találkoztak. Itt intézkedtek szervezeti ügyekben és a rab-bik itt döntöttek vitás kérdésekben. Az egyik vezető, Abram Aba a tanács megbízásából maga elé citálta Bal Sem Tow-ot:

— A viselkedésedből — szölt a gögös előljáró — arra lehetne következtetni, hogy a „sechina“ nyugszik rajtad. Mégis arról beszélnek mindenfelé, hogy „am haarec“ — tudatlan vagy. Szeretném, ha saját szavaiddal megcáfolnád ezeket a híreszteléseket.

Az előljáró föltette ezután a kérdést, hogy a hívőknek mi a kötelessége, ha ujhold napján elfelejtette imájából a „jaale“ kezdetű, erre a napra rendelt imádságot.

— Hogy mit tegyen az, aki elfelejtette az imát? Ez nem fontos sem neked, sem magam számára — válaszolt Bal Sem. Mert te egészen bizonyosan el fogod felejteni, ha még olyan szigorúan is követeli ezt az imatörvényt. De

én soha nem fogom elfelejteni azt, amit imádkoznom kell.

Ezzel aztán el is intéződött az első összecsapás közötté és a „tudósok“ között.

*

Halálát a népkönyvekben följegyzett adatok szerint, hülés okozta, de azt is mondták, hogy a hülés nem ártott volna neki, ha előzőleg nem izgult volna olyan nagyon azok miatt, akik hallgattak Frank, a szélhámos hittérítő szavára. Sövuot első napján maga köré gyűjtötte a hiveit.

— Tudom miért jöttem a világra — szolt Bal Sem. Azért, hogy uj utat mutassak és megmondjam az embereknek, miben találhatják beldogságukat. Abban, hogy szeretik Istent, Izrael népét és a Tórárt. Nincs szükség semmiféle önkinzásra, csak is a lélek tisztaságára.

Betegsége egész ideje alatt nem dölt ágynak, csak nagyon lesoványodott és hangja meggyöngült. Gyakran kiküldte az embereket és magára maradt gondolataival. Ha szüksége volt szolgára, nem volt annyi ereje, hogy behívja. A szolga csengettyűt szerelt fel, és a drótot bevezette Bal Sem szobájába.

Valamelyik napon bejött hozzá Hadassa leánya. Megkérdezte, hozhat-e neki vacsorát.

Bal Sem szomoruan végignézett leányán és szemrehányóan szolt:

— Nem tudod, ki járt nálam? Nem tudod, hogy jobb oldalt tőlem állott Elíjahu s a másik oldalon egyik-másik nagy mesterem. Mindkettő beszélt velem, de amikor jöttél, hogy vacsorát adj, amikor jöttél ezzel az anyagiás dologgal, mindketten eltávoztak mellőlem.

Ekkor már rosszul érezte magát, de nem dölt ágynak. A községben tudták, hogy kezdődik a vég, összegyülekeztek tehát házában és egész éjszaka virrasztottak mellette. Halk hangján, amely azonban még mindig varázslatosan kedves volt, Tórárt mondott nekik, hajnalig. Akkor a jelenlevők azt hitték, hogy jobban érzi magát és aludnia kellene, tehát távoztak. Délelőtt újból elküldött hivei után, hogy jöjjenek. A tekintélyesebb zsidó polgárok eljöttek és Bal Sem rendelkezett saját temetéséről. Arról

beszélt nekik, hogy a lélek hogyan távozik a test egyes tagjaiból. Azután imakönyvet kért és vendégeivel együtt mondotta el a haldoklók bucsuztatóját.

— Örülök, hogy kicsit még beszélhettem Istennel — mondotta.

Egyik tanítványa, a horodenkai Nachmann, félrevo-
nult a bet hamidrasba, hogy imádkozzon a mesterért.

Bal Sem megjegyezte:

— Azt hiszi, hogy bemegy és vihart fog támasztani odafönt. De jaj, nem tud bejutni azon a kapun, amelyen én szoktam bemenni.

Ezután megjelent a szobában egy halott lelke és kérte a haldoklót, hogy váltaná meg. Bal Sem minden erejét összeszedve, rákiáltott:

— Nyolcvan év óta bolyongsz és csak most tudtad meg, hogy a világon vagyok? Távozz!

De nyomban meghagyta a szolgának, hogy fusson ki és kiáltsa, hogy az emberek hagyják el az uccákat, mert a lélek könnyen kárt tehet valakiben.

Ugy is történt. Egy leányzót, a templomszolga leányát a rossz lélek megbénította.

A szolgálja visszajött, de Bal Sem már nem kérdezte tőle, mi lett a bolygó lélekkel.

— Ne kinozz! Lemondok a hátralevő két órámról! — suttozta Bal Sem.

— Kivel beszélsz uram? — kérdezte a szolgálja.

— Nem látod a halál angyalát? Nem látod, hogy pöf-feszkedik! Mert fölhatalmázták, hogy rendelkezék velem.

Akkor betódult hozzá a nép és ő, utolsó erejét összeszedve Tórárt mondott nekik.

Az egyik fali óra hirtelen megállott. Bal Sem megmosta kezeit, az emberek körülállották, nehogy ránézzen az órára. Ő azonban így szólt.

— Tudom, az óra megállott. Magam miatt nincs bánatom, mert biztos vagyok afelől, hogy kimegyek ezen a kapun és máris belépek egy másikon.

Ezután meghagyta a körülötte állóknak, hogy mondják a „Wihi noiam“ kezdetű imát. Ő maga ledült és egészen halkán Tórárt mondott, amíg végül már nem lehetett

hallani a hangját. Befektették ágyába és takarót helyeztek reá. Akkor úgy reszketett, mint templomi imái közben. Majd elcsöndesült és az emberek meglátták, hogy a kicsiny óra is megállott. Még vártak egy ideig, amig meggyőződtek róla, hogy meghalt és a szent embert lefektették a padlóra. Gyertyákat gyújtottak a halott test körül, amelyek nappali fényt árasztotak. Az emberek gyászoltak, de inkább magukon csodálkoztak. Nem tudták, mi csoda érdemeik voltak, hogy egyazon korban, egy helyütt élhettek a szent emberrel.

C I O N I S T Á K

A zsidó népnek saját országa után való vágyódása a babylóniai és római emigráció óta soha nem szűnt meg. Bar Kochba fegyveres felkelése a rómaiak idején és Abu Isa, a perzsáknál politikai tény volt. A nagy megmozdulás Sabbatáj korában viszont misztikus mámor. De mindkető és a régebbi messiási hit, hogy egykor majd eljön a nép megváltója, pillanatra sem engedte elsüllyedni a cioní gondolatot. Sem a tömeges kitérések korában, amikor a nép lélekszáma nem volt több 1½ milliónál, sem a tizenkilencedik században, amikor a számuk már 13 és fél millióra emelkedett s amikor erősen hódított közöttük az egyes nemzetekhez való hasonulás gondolata: az asszimiláció.

Az asszimiláció a napoleoni idők után olyan méretekben jelentkezett, mint soha azelőtt a görög, perzsa, vagy spanyol korszakban. A termelés átalakulása, a polgárság megerősödése, az új ipari munkásság kialakulása, főleg azonban a jogegyenlőség proklamálása erősen vonzotta a keleteurópai zsidó tömegeket Közép- és Nyugateurópyába, később az orosz pogromok után Amerikába, ahol a kiegyensúlyozott politikai viszonyok az asszimiláció mellett a zsidó nép természetes szaporulatát annyira felfokozták, hogy e nép lélekszáma ma 16—17 millióra tehető.

A múlt század nyolcvanas éveiben, amikor általában az intellektuális pályákon fölösleg mutatkozott, az ifjúság elhelyezkedésének akadályát a politika a zsidókban látta. Ekkor indult meg Európában a modern antiszemita zajlás, amely főleg Ausztriában vert nagy hullámokat. Itt jelentkezett először legélesebb formáiban a zsidók emancipációjának tökéletlensége. A francia forradalom ugyan győzelemre segítette a jogegyenlőséget, de a társadalmak irányító rétegeit nem hatotta át a humanizmusnak az a szelleme, amely a modern jogállapotot létrehozta. Így az-

tán a zsidó jogegyenlőségben bár, de mégis elkülönült életet élt.

Georg Schönerer első volt az osztrák politikusok között, aki faji alapon álló német nemzeti pártjának antiszemita programot adott, amit főleg az egyetemi ifjúság soraiban terjesztett. A megdöbbent zsidó ifjúság közül abban az időben egy oroszországi menekült, Perc Szmolenszkin író és publicista emelkedett ki, aki írásaiban céltűzte a „felvilágosodottságtól elfajzott és a műveltség következtében alólmaradt tömegek“ megmentését. Írásai nyomán mozgalom indult, amelyet néhány évtizeddel később Herzl Tivadar formált ki politikailag realizálható programmá.

Filozófusa a cionista mozgalomnak Oroszországban támadt Achad Haam (Ascher Ginzburg) személyében, aki eleinte szellemi centrumként kívánta Palesztinát, hogy általa megteremtődjék a széjjelszóródottságban élő zsidók lelki egysége. Páratlan kritikai élel világított rá az asszimiláció lényegére és a cionisták egy rétegének e kérdés körül való téves felfogására. „Nincs igazuk ama cionistáknak — írja egyik cikkében (Válaszuton — Három fokozat) —, akik azt hiszik, hogy a zsidóság világa csupán a cionisták és asszimilánsok két táborából áll. Eppen ez a rövidlátó általánosítás bizonyítja, hogy ezek a cionisták a zsidó államra való kilátás célszerűségi okai miatt kapcsolódtak ki az asszimilációból. Holott népi mozgalmunk természetes és normális fejlődési folyamata nem a cionizmus igenlésével kezdődött, hanem az asszimiláció tagadásával, a hazug álarc levetésével, amely alatt eddigi népi érzések rejtőztek és amiket hazug mivoltuk miatt a jobbérzésűek nem tudtak tovább viselni — függetlenül a jövő problémáitól és a gyakorlati elrendezéstől, amelytől ma is felszabadulásunkat reméljük.“

A cionizmus gyakorlati megoldását korunkban már Benjamin Disraeli (lord Beaconsfield), a nagy angol államférfi vállalta és a berlini kongresszuson 1878-ban az ügyet szóvá is akarta tenni, de erről politikai barátai lebeszélték. Legyen meg előbb — mondták — a román zsidók egyenjogúsítása, majd azután szó lehet Palesztináról. Disraeli nyomán indult az angol parlament legne-

mesebb érzelmű tagjainak egyike lord Shaftesburg, aki 1882-ben Palesztina kultiválása és zsidók nagyszámu be-telepítése érdekében egyesületet alapított, amely a lordnak 1885-ben történt halála miatt nem tudott gyökeret verni. Politikai tradícióvá vált Anglában Palesztina viszszerzése a zsidók számára, ami 1917-ben a Balfour-deklarációhoz vezetett.

Erdélyben az 1918-as forradalmak alatt létrejött zsidó Nemzeti Szövetség irányítja a cionista mozgalmat, amelynek szervezeti készsége, eleven sajtója, pártonfelüli magatartása Transzilvaniának tiszteletreméltó helyet biztosít a cionista világmozgalomban.

BIALIK PALESZTINÁBAN

Aki azt várta, hogy Bialiknak Palesztinában való letelepedésével új költői alkotás korszaka nyílik meg, nem ismerte Bialik őszinteségét és nem számított a költő belső igazságérzetével. Ez az érzés nem tűrte, hogy egyetlen olyan sort is írjon le, amely mögött nem áll az átélésnek kifejezésre törekvő kényszere. Bialik, mint ahogy ezt ő maga beismerte, nehezen és habozón szedett fel új benyomásokat és éppolyan hosszasan dolgozta fel ezeket. Nehezen tudta magát beleélni a palesztinai viszonyokba. Ezért elhárította magától többeknek azt a kívánságát, hogy cioni dalokat énekeljen és jeruzsálemi költeményeket írjon, jóllehet az ő nyelvi zsenialitása mellett ez könnyebben és jobban sikerült volna neki, mint bárkinék. Már 1909-ben, amikor először tartózkodott Palesztinában, az ottani iskolamesterek és barbárok nagyban kérelték: „Maradj az országban és énekelj meg nekünk az újjáébredés vízióját, ahogy megénekelted kint a gálutban a diaszpóráét!” Bialik azonban így felelt: „Soha nem hagytam fel az Erec Jiszraelről való álmódózásaimmal. Szerettem és levegőjét a gálutban is magamba szívtam. De az ilyen szeretet nem természetes. Nagyon is légi és nagyon is fantasztikus. Igazában csak az szereti hazáját, aki ott született, aki ott nevelődött, aki úgy szereti, ahogy a valóságban van, minden fantasztikus cifrázás nélkül. Nem úgy szereti azonban az, aki csak távolról látja az országot, főleg képzeletben. Nem hiába tartja a legenda, hogy Juda Halévi meghalt, mielőtt palesztinai földet értek lábai. Holott ő az a költő volt, aki forrón és erősen szerette Palesztinát, de természetellenes szeretettel, mert ez a szeretet vallásából és fantáziájából fakadt. Mielőtt a költő másnak találta az országot, mint ahogy azt fantáziájában elképzelte és ahogyan arról a

Biblia ír, meg kellett halnia. Legalább is szellemi halállal.“

Bialik ezután elbeszélte, milyen boldog volt, amikor egy gyermeket látott a hajón, aki a hébert anyanyelvenként beszélt, élő és természetes héberséggel: „Csak olyan gyermekek tudják a korona régi fényét visszaszerezni, akiknek születése és nevelése szentségben történt. Ki tudja? Meglehet, hogy a gyermekek valamelyike már magában hordja az ujjáéledés vízióját, amely után mi annyira áhítózunk, amit azonban a gálut költője nem tud meglátni.“

Mégis ugyanaz a Bialik, aki olyan bölcsen ki tudta analizálni, miért kellett ennek így lennie, mélyen el volt keseredve afölött, hogy éppen Palesztinában hagyta őt cserben az átélés és a szó ereje. Marc Chagall híres párizsi festő egy alkalommal kisleánya kíséretében Bialikot meglátogatta tel-avivi házában. A háztetőn, ahonnan kitárult a város panorámája, a vendég szemrehányást tett Bialiknak: „Voltaképpen miért nem ír? Hiszen boldognak kellene lennie! Palesztina már nem gettó és ön a legnagyobb zsidó költő. Köröskörül aranyban fénylik a zsidó föld. Napbarnított ifjak és lányok néznek fel önre. Háza előtt szakállas zsidók mennek el és lesik a szavait és pillantását. A narancskertek illata kell, hogy megbódítsa és emlékeztesse első szerelmére! Önnek a tengerparton kellene bolyongania, mint Puskin-nak a Néva partján és akkor a versek maguktól ömlenének. Miért nem ír? Irjon az isten szerelmére, akkor is, ha emiatt el kell hanyagolnia előadásait és közéleti munkáját. Mindenki megértene ezt és neki nem neheztelne érte.“ Bialik a szemrehányásra hosszú hallgatással felelt, majd odafordult Chagall kislányához és így szólt: „Gyermequem, imádkozz istenhez, hogy írni tudjak!“

Meglehet, hogy a költő hallgatásának oka Tel-Aviv amerikai tempóban zajló fejlődése volt. Ez a „nagyvadász“ bizonyára gátolta Bialikot inspirációiban. Bialik alkotása az orosz természeti szépségek mellett fölélt főleg az orosz zsidóság egységes, magába zárt, kulturértékekben és tradíciókban gazdag életstílusát. Tel-Aviv azonban, amely mint eső után a gomba, hirtelen nőtt fel,

zsidó emigránsok gyorsütemű kezemunkájából. Ez az új életstílus pedig nem volt megfelelő talaj a költői mű számára. Ehhez járult még az a körülmény, hogy Bialik közéleti munkájával a népert való harc kellettsége közepén állott és nyilvánvalóan nem volt ereje, hogy visszavonuljon és elmélyüljön. Nem volt az a nyilvános összejövetel, az a politikai, vagy kulturális megmozdulás, amelybe nem vonták volna bele Bialikot. Elnöke volt az írók szervezetének, tagja a héber egyetem kuratóriumának, ő tartotta 1925. április elsején az egyetem megnyitóján a diszebedet. Elnöke volt a Waad ha Lashon-nak, ama bizottságnak, amely feladatául tűzte ki, hogy a felevenített hébert hozzáalkalmazza az élet követelményeihez és legfelsőbb fóruma volt az új szavak és technikai terminusok használatának. Ez és sok egyéb tisztség, amit betöltött, nemcsak parádés szerepet jelentett a költő számára, hanem fáradtságos dologtevést. Ehhez járult még tudományos munkássága, amelyet Rawniczkyvel együtt végzett az Ibn Gabiról kéziratok kiadása körül. Dolgozott még Mose Ibn Ezra spanyol költő műveinek a kiadásán, majd a misna kommentáron, beszédeken és előadásokon. Konferenciákat tartott, szemináriumokat, a világ minden tájáról hozzáérkező újságírókat és írókat fogadta, a jisuv embereivel tanácskozott, — munka, amely elől soha nem tért ki. Háza nyitva állott mindazoknak, akik a zsidó ügyekbe belekapcsolódtak. Nagyon megviselte az amerikai út, amelyet a Keren Hajjeszod érdekében tett meg 1926-ban, aztán az európai országokban való utazása 1931—1932-ben, hogy kiadóvállalata, a „Dewir“ számára pénzt szerezzen. Közben minden nagyobb városban a legkülönbözőbb társadalmi rétegek előtt beszédeket kellett tartania. Szónoklatokat, amelyek üdítették a hallgatókat, őt azonban mértéktelenül elfárasztották. Barátaihoz intézett leveleiben egyre panaszkodott: „Napi munkám felőrli a testet és lelket s nem marad erőm a lélek munkáira. Teherhordó állat lettem, amely reggeltől éjfélig követ, kavicsot, homokot kénytelen cipelni. Évek óta hajszolom magam egy kis nyugalom után és nem tudom elérni.“

Bialik tehát az ő gazdag és elmélyült szellemisége

számára más szelepeket keresett és talált: a beszélgetést és az előadást. Soha nem készült előadásaira, soha vázlatokat nem készített; előadásai voltaképp nem is voltak egyebek, mint beszélgetések. Partnerének csak egy gondolatot kellett kimondania és a költő szellemének gazdag forrásából zuhogtak a gondolatok hullámai, átszöve a régi zsidó irodalom idézeteivel, amik állandóan jelen voltak a költőben és amiket a maga átnemesült módján magyarázott és analizált. A régi mondásokat és megállapításokat a költő állandóan felfrissítette és aktualizálta. A régi chaszid beszélgetéseknek és előadásnak újjá születése volt ez. Nem a hosszadalmas kutatás és az anyag felhalmozása volt e módszernek a lényege, hanem a kiválasztott és a költő szellemében megállapodott tudásnak, gondolatoknak és mélységes átérzéseknek folyamata, amely magától sodródott. Bialik valósággal tékozló volt beszédeiben, amelyeket mindenki számára elajándékozott. Nem tett különbséget az egyetemi tanár, a baráti író, a chaluc és a borbély között, amikor szellemének kincseit közölni akarta. Ez a „szóbeli“ Bialik azok számára, akik hallgatói lehetnek, becsesebb volt még, mint az „írott“ Bialik.

Az egyiket Hugó Bergmann, a jeruzsálemi egyetemen a filozófia tanára jegyezte fel. 1932 júliusában szó volt arról, hogy Spinoza-jubileumot rendezzenek. Bergmann megkérdezte Bialiktól, mit szólna ahhoz, ha a jissuv nagy Spinoza-ünnepséget rendezne. Bialik erre azt válaszolta, hogy egyetlen tettet, mint Spinoza egyik könyvének héber kiadását, sokkal nagyobbra tartaná, mint bármennyi és bármilyen ünneplést.

„A keletiek gyógyithatatlanul látszó betegsége — mondotta — egyre csak szavakat csinálni. Vásároljátok meg az araboktól egész Palesztinát és nem fognak izgulni. De ha azt mondjátok, hogy meg akarjátok venni, máris izgulni fognak. A zsidók is ilyen keletiek. Sokkal fontosabb nekik megmondani, hogy megvásárolják Palesztinát, semmint megcselekedni. A beszéd eszköz arra, hogy az ember megtakarítsa a tettet... Van egy jiddis szállóige, amely a szónak a keletieknél való nagybecsülését találóan kifejezi: „Egy pofont elfelejt

az ember, egy rossz szót azonban sohasem.“ Ezt a módot egyébként már a Bibliában is megtaláljuk. Bárak hivatalja Bileamot, nem azért, hogy a zsidók ellen harcoljon az ő oldalán, hanem hogy megátkozza őket. Hasonlóképpen a Goliát históriában. Goliát és Dávid között a harc valószínűleg félóra hosszat tartott, de Sámuel könyve szerint a harcot egy negyven napos szidalmazás előzte meg.“

A másik beszélgetés, amit följegyeztünk az, amit Bialik fodrászával folytatott. Ime a diskurzus:

*

„Amikor Bialiknak első ízben vágtam a haját, kissé ideges voltam. Bialik feje! A nagy tisztelet miatt, nem mertem beszélni hozzá. Mit mondhattam volna neki, amit ő nem tudott?! Beszéljek az időről? A napi eseményekről? Vagy dicsérjem költeményeit? Hallgattam tehát és végeztem munkámat. Később azonban ő kezdett beszélni: „Ön — mondotta — kint a cégtábláján ezt írja: „Tisporeth we-Giluach“ (Hajnyírás és beretválás). Helyesebb volna: „Tisporeth we-tiglachat. Ezután hosszabb fejtegetés következett a giluach és tiglachat közötti fogalmak különbségéről. Felbátorodva Bialik készséges közlékenységétől, megengedtem magamnak, hogy megkérdezzem, mi a talisz és tefilin vallási szokásának értelme. Alig hogy megformuláztam a kérdést, Bialik máris magyarázott: „Minden használt és elfelejtett szokásunkban valami utalás van a nép életében történt bizonyos eseményre. Vagy képletes kifejezése ez a nép öntudatlan vágyakozásának olyan állapotok után, amelyek között régmúlt idők bizonyos szakában éltek. Aminthogy minden emberben titkos vágyak és kívánságok élnek, amelyeket nem lát tisztán. Ezek kifejezésre törekcszenek. Freudnál tanultuk, hogy ugyanigy vannak kollektiv népi életünkben is vágyak és kívánságok, amelyek ki akarnak fejeződni. E rejtelmes ösztönök az egyénnél öntudatlan köznapi cselekvésekben és szokásokban kerülnek a tudat elé, míg a kollektivumban szokásokban és ceremóniákban. A titkos vágyak mélyen le vannak horgonyozva a nép lelkében és különböző kifejezési formákban nyilatkoznak meg. Az idő ezeket a kívánságokat és vágyakat eltörlí és lenyomja őket a népi öntudat küszöbe alá.

„Az élő indító okot, amely a szokást létrehozta, belepi a por és törmelék, a sok paragrafus és rendelkezés. A mi feladatunk, hogy eltakarítsuk a törmeléket és felszínre hozzuk a megkövesedett szokások és rendelkezések gyökereit.“

Mialatt Bialik így beszélt, kezemben az ollóval és féművel állok és hallgatom. De velem együtt hallgatják a vendégek is, akiket magával ragad Bialik átszellemült, lelkes beszéde. Mindnyájan, azok is, akik sürgettek, amikor a műhelybe jöttek, most egészen megfélekeztek, hogy miért is tartózkodnak itt és feszülten hallgatták a költő magyarázatát. Nem tudnám szószerint megismételni egyes szavait, csak nagyobb vonalakban közölhetem az előadást.

„A régi Izraelben — folytatta a költő — két irányzat vert gyökeret a nép karakterében. Az egyik irány a kultura felé tendált, a letelepedéshez, városok építéséhez az állam-alakításhoz, ahogy azt a környező kultúrnépeknél látták: az egyiptomiaknál, a babyloniaknál és az asszyroknál. A másik irányzat azonban anarchikus volt, beduinszerű, amely megvetette az állam jármát, irtózott a várostól és a városi kulturától. A sivatag gyermeke nagyon kevéssel beéri, igénytelen életet folytat, visszavonultan él istenével és a nyájjal; szabadsága mindennél becsesebb előtte. Urat szolgálni, templomokat tisztelni, pompás épületeket és fényes ruhákat megcsodálni, hadsereget és a tengerészetet tisztelni, mindez a mi napjaink beduinjai előtt is éppen olyan gyűlöletes, mint amilyen ellenszenves volt négyezer évvel azelőtt a héber beduinoknál. A beduin és az ő istene megelégszik egy tátorral. A sivatag fia testét egy darab szöttesből készült csikos köpennyel takarja, fejének és szakállának szőrzetével nem törődik. A természetes élet után való vágyódás kint a sivatagban tudatosan, vagy öntudatlanul élt és hatott a lélekben, mély gyökereket eresztett a zsidó nép egy részében és évezredekben át ugy konzerválódott, mint őseink típusa az Egyiptomból való kivonulás óta. Azokban az évszázadokban, amikor a zsidóság népi egységben élt, lelkünkben gyakran felködlött a vágyódás a szabadság, a sivatag után. Profétáink közül

többen gyöngéd szavakban fejezték ki ezt a nosztalgiát:

*Visszagondolok ifjúságod bübájára
Szerelmedre, amikor még menyasszony voltál
Amidőn követtél végig a sivatagon
Országom, ahol nem vetnek és aratnak. (Jeremás)*

Mi egyéb volt a második Templom pusztulása előtt az esszeusok mozgalma, mint a sivatag felé való törekvés és a város lármás, zajos életéből való menekülés vágya?

Korunk sivatag emberének sajátossága keveset változott ötezer évvel azelőtt élt testvéreinek életétől. Ruhája ma is olyan, mint az ősidőkben: kefia (fejkendő), agal (fekete, kerek bojt), amely összetartja a fejkendőt, abaje (egy darabból készült csíkos köpeny). A szakáll és a fürtőkben hulló haj ma is jellemző ismertető jelei a beduinnak. Műndaddig, amíg a zsidó nép saját földjén élt, egy része e népnek azzal konzerválta vágyódását a pusztai szabadság felé, hogy megtartotta a puszták fiainak viseletét. De a zsidó állam elmerülése után, amikor Izrael népe széjjelszóródott az egész világon és új életformákhoz kellett igazodnia, magára öltötte a népek viseletét is. A zsidók természetesen nem hordhattak agalt és abajet, amikor kimentek az uccára, aminthogy ezt az Európában és Amerikában élő arabok sem tehetik, ellenben a zsinagógában tefilin és tálisz formájában hordják még ma is.

Bialik jelenléte a borbélyműhelyt tanházzá változtatta. De igazi tanház is létrejött Bialik kezdeményezésére Tel-Avivban, amelynek neve Ohel Sém (Sém sátra) és amely főleg egyetlen tágas, világos előadó teremről állott. Ebben a teremben tartotta Bialik időnkint nagyszámú közönség előtt előadásait és ez a terem volt kerete azoknak a felemelő rendezvényeknek, amelyeket szombat délutánonként tartottak Oneg Sabbat (szombati öröm) címen.

A szombat a zsidóknál minden korban nemcsak hétfégi szociális pihenőnap volt, hanem azon túl a szellemi üdülés és lelki felemelkedés napja. A köznapiság és a gondoktól való teljes mentesülés után (szombaton be-

szélni sem szabad üzletekről), az „állati gondolkodásu kutya“ e napon megint emberré vált, a zsidó visszanyerte emberi méltóságát és lelki kiegyensúlyozottságát. A szombat testi élvezetei mellett, amelynek eszközeit egész héten át gyűjtötték, a kitakarított lakás fénye mellett a szombati ima szellemi emelkedettsége, a Biblia és kommentárjainak olvasása azt a meggyőződést ébresztették a zsidókban, hogy ezen a napon egy „másik“, egy „gazdag lélek“ szállott beléjük. A chászidoknál, a szombati ünnep, a „salos szöudot“, a harmadik szombati lakoma volt csúcspontja a szentelt nap ünnepeinek. Ez a lakoma a késő délután kezdődött és belenyult az esti órákba. Noha ennivalókban ez volt a legszegényebb (megelégedtek gyakran néhány falat kenyérral és egy darab heringgel) hangulatban mégis ez volt a leggazdagabb. A rabbi prédikációja és a chászidok éneke teljesen betöltötte az estszürkület óráit és a távozó nap árnyéka sajátos bájt kölcsönöz ennek az estnek. Akkor végződött, amikor felgyultak a lángok és ezzel bevonult újra a köznap.

Bialik „Oneg Sabbatja“ az általa alapított bet hamdrasban a „harmadik lakoma“ alkalmából a leglátogatottabb gyülekező hely volt. A terem 1500 embert tudott befogadni. Ernst Simon így írja le az ünnepség lefolyását:

„A tömegek szombatról szombatra valósággal benyomultak a terembe. A lármának és rendetlenségnek végetvetett azonban az önfegyelem, ami akkor jelentkezett, amikor Bialik a pódiumra lépett. Körülötte helyet foglaltak Tel-Aviv írói és szellemi reprezentánsai. A közönség nagyrésze leült a széksorokba és átvette nyomtatásban a hangjegyekkel ellátott új szombati dalt. Képzett karnagy és jól betanított kórus énekelte. Az énekből a közönség megtanulta az új dalt és megismételte a régieket. Ezután előadás kezdődött, ennek befejezése után ismét ének, amely elhúzódott estszürkületig és azon túl is, amikor már teljesen elsötétedett a terem. Végül mindenki felállott. Havdala! — kiáltották. Amikor elhangzott a kórus ajkáról az „or!“ (világosság) szó, az elektromos égők és a szombat kimenetelét jelző gyertyák fel-

gyultak. A tömeg gyermekekes csodálkozással fogadta az „elrejtett világosság“ csodáját és örömmel köszöntette a teremtés új hetét. Ilyen volt Bialik Oneg Sabbatja. Mind ez ujszerű volt és mégsem új, csak formában és névben történt változás olyan szombati szokás körül, amellyel Bialik chászid ifjusága szorosán egybekapcsolódott.“

Bialik ujitásai nemcsak a szombatra vonatkoztak, ő arra is törekedett, hogy a többi ünnepnapot újjáélessze. A kísérletek ellen, amelyekkel különösen a mezőgazdasági munkásegységek (kövucák) köreiben találkozott, hogy tudniillik új ünnepeket léptessenek életbe, olyanokat, amelyek megfelelnek a dolgozó Palesztinának, azaz érvelt, hogy az ünnepek csakis régi tradíciókból nőhetnek ki. A régi ünnepeket ki lehet és ki kell az új életstílus igényei szerint alakítani, de új ünnepnapokat nem lehet kiagyalni.. Bialik 1930-ban Ginnegár kövucájának egy munkásához intézett levelében ki is fejté a következőkben ezt a gondolatot: „Ünnepeket nem gondol ki az ember a szívéből. Már Jerobeám király is kísérletet tett erre, de megbukott vele. Az ünnepek „formáját és stílusát“ kissé rendbe lehet hozni, de a semmiből nem lehet valami újat teremteni. Az ünnepek a közös alkotás tárgyai, amelyben sok minden és különböző tényezők és energiák részesednek: történelem, művészet, természet és sok egyéb. Aminthogy rendeletre és utasításra, vagy megbízásra nem lehet jó költeményeket írni, épügy nem lehet megrendelni ünnepeket és ünnepi programot. Az igazi ünneplés csakis a szívből és a szentség szelleméből jöhet létre. Ha azonban ez hiányzik, akkor mitsem használhatnak a távolból jövő tanácsok. Mégis azt a tanácsot adhatom nektek: tartsátok meg atyáitok ünnepeit és mozgósítsátok képességeitek és izléstek szerint, valamint az új körülményeknek megfelelően, hogy az nyilvánuljon meg bennük, ami bennetek sajátos. Fődolog, hogy mindent hűséggel és élő átérzéssel cselekedjétek a lélek kívánságai szerint. Hagyjátok abba a sok okoskodást! Apáink sem unták meg a sok szombatot és ünnepet, noha mindez egyféle formában került hozzájuk. Ők azonban minden ünnepben új értelmet és új ébresztőt találtak. Tudjátok-e miért? Mert életnedv keringett ben-

nük és mert az ünnep áldása árasztotta el lelkiünket. Ha valaki nem találja meg az ünnepek értelmét, akkor ez annak a jele, hogy a lelke üres és köznapi. Az ilyen emberen nem lehet segíteni.“

A tradíciónak belülről való ujjaélesztése — ez volt Bialik élete utolsó éveinek domináló gondolata, aminek érdekében nagy lelkesedéssel dolgozott. Azok után, hogy követelte a haláchát, a „vaskeménységü tett és a szigorú kötelesség“ bevezetését és a „formákat, hogy elfolyó és zavaros akaratumk precíz és szilárdul kipréselt alakot nyerjen“, fáradhatatlanul dolgozott annak bizonyításán, hogy a zsidóság nem absztrakt eszmeiség, hanem való konkrét életalakulás. A Ohel Sém-ben tartott egyik beszédében ki is fejtette: „Azzal különbözünk többek között még más népektől, hogy mi sohasem játszotunk, míg közöttük sok a látványosság. Néptestünket a kötelességek nemesbitették és ezek is képesítették az állandó megújhódásra. Kötelességek nélkül nincs zsidóság. Jaj nekünk, ha házunkat alapok nélkül és világunkat kötelességek nélkül akarnánk felépíteni! Jaj nekünk, amiért gyermekeink szájába szavakat adtunk, ahelyett, hogy szent tüzet plántáltunk volna sziveikbe!

A nevelés mostani módja, játékká alakítja át az életet. A szegénysorsu melamed nevelési módszere alapján olyan emberek kerültek az életbe, akik szívükben lángoló szentséggel (a hit szentségével, vagy a hitelenség lelkesültségével) jutottak a társadalomba. Milyenek lesznek azonban mostani tanítóink nevelő munkájának gyümölcsei? Menteniük kell, amíg idő van rá! Meg kell mondanunk ennek a generációnak: megcsaltunk benneteket! Nincs más ut, mint az apák útja.“

Az apáknak ez az útja lebegett Bialik szemei előtt, amikor a zsidó nép erkölcsi és nemzeti élete normális irányításának realizálását követelte. Szerinte a Sulchan Aruch mintájára, amely a zsidók vallási életét alakította, törvénykönyvet kellene készíteni, kodexet, amelynek már nevet is javasolt: „Széfer ha-Maaszim“ (a Tett Könyve). Ez az új Sulchan Aruch három részből állott volna:

1. Az emberek kötelességei saját magukkal szemben,

2. az emberek kötelességei felbarátaikkal szemben,
3. a zsidó ember kötelessége népével szemben.

Az embernek istennel szemben való kötelezettségeit nem kell külön körülírni, minthogy a kötelességek tenti három köre együtt amugy is az isten iránti kötelességet jelenti.

Az ember önmaga iránt való kötelességének alapelve az igazság. Igazság a tettben, a szóban és gondolatban, tartózkodás hazugságtól és csalástól, hamisítástól és félrevezetéstől, hízélgéstől és frázistól, póztól és játéktól.

Bialik felsorolja még a kötelességek között a szerénységet, saját értékünk felismerését, amelynek meg kell maradnia ama határok között, amelyek mindnyájunk számára meg vannak vonva. Ide tartozik még szenvedélyeink elnyomása. Általuk érte el az ember a kultúra fokát és ezek erejével emelkedett a zsidóság a prófécia magaslatára. A munka az ember ősi feladata az életben, amit nem szabad járcomnak és kényszernek tekintenie, hanem kötelességének, amely minden tisztességes élet alapja. Aki nem dolgozik, az lopásból és rablásból él. A munka attributumai pedig: megbízhatóság, képesség, szorgalom, tisztaság és rend. Ehhez járul a nap bizonyos szakának tanulással való betöltése: Biblia-olvasás, a halchába és agádába való elmerülés, a költészet termékeinek, továbbá s tudomány és korszerű irodalom produktumainak olvasása. Az állatok, a növények és a természet szeretete, azoknak ápolása; szívélyesség, a szemnek és fülnek ébrenléte a természet szépségei iránt; a szép ápolása, az ember alkotó erőinek kihasználása arra a célra, hogy szaporítsa a szépet, a költészetet és éneket, hogy választékosan beszéljen és hogy alkotó, vagy befogadó képességekkel vegyen részt a művészetben és zenében.

Az embereknek a felebarátokkal szemben való kötelességeik során olyan utakat kell keresniök, amelyek kidomborítják az igazságosságba vetett hitünket és érzelmeinket. Folytatnunk kell régi tradíciónkat, amely szerint könyörületesekek vagyunk és utódai a könyörületese-

seknek. Világunkat könyörületességre és szeretetre kell alapítanunk. Legfelsőbb kötelességünk a béke.

Következnének továbbá a polgari kötelességek: hűség és engedelmesség a törvény és a közrenddel szemben és saját jólétünk háttérbeszorítása a közösség jóléte érdekében. Ebből következik a spekulánsok elleni harc, akik egyéni haszonlesésből ártanak a közösségnek. Ezeket épügy ki kell rekesztetni a társadalomból, mint a renegetokat és denunciánsokat.

A társadalmi élet egészséges példája a tradicionális zsidó család, amely kötelességének érezte a családi hűséget, a szülők tiszteletét, az igazi tekintély elismerését, a testvér és rokon segélyezését és a gyermekekhez való határtalan szeretetet. A családi életen kívül járul mind-ezekhez: az udvariasság, előzékenység, gyöngédség mások irányában, felebarátaink érzésének és véleményének tisztelete.

A zsidó ember kötelessége népével szemben áll: a nép történetének és értékeinek ismeretéből, alkotásainak tanulmányozásából, a nép utjain való haladásból, részvétel a nép reményeiben és tudatos közreműködés újjáépítő munkájában. A néppel való kapcsolatok testi jele az Ábrahám szövetségébe való tartozás. A nép multjával való tudatos kapcsolat megnyilvánul az ünnepek és szokások megtartásában, amelyek egyébként telítve vannak szépségekkel és mélységgel. A népi intézmények központjában áll a tanház. A Tórából és a prófétákból szombatont és ünnepnapokon régi hagyomány szerint részeket kell felolvasni, ezt ki kell szélesíteni az agadából és halachából és a régi és újabb korok héber költészetéből vett ismeretekkel. Újjáéleszteni kell a régi „derásákat“. Prédikációiban a szellemi vezetőnek hozzá kell igazodnia a zsidó nép mai kívánságaihoz. Ápolni kell a héber nyelvet, részt kell venni Palesztina újjáépítésében és a zsidó népnek odavaló repatriálásában.

A Bialik-féle kodex koronáját az ifjuság nevelése alkotja, amelyet a zsidó nép szeretete felé kell irányítani. A Széfer ha-Maaszim befejező része filozófiai jellegű lett volna. Elmélyülés a világ titkaiba, az eredeti és végcél problémáiba, „Bo!dog, aki hinni tud és aki úgy érti

istent, ahogy apáink értették: mint alkotót és irányítót. Akinek ez a hite, annak nem fog nehezére esni, hogy istennek, mint elődeink, imával és dicsérettel hódoljon. De a hitetlen is jól teszi, ha megérti a hívők szavát és életét, hogy ezen át megértse magát a népet, amely vallásában a szellem annyi szép alkotását rögzítette le. A nagy problémák fölött való gondolkodás nem lehet kizárólagos kötelessége a kimagasló egyéniségeknek. Senki nem mentheti magát attól, hogy szívvvel és lélekkel ne figyeljen fel a nemzet gondolkodóinak eszméire, ama emberek szavára, akik minden időkből a mély és nagy problémák megoldását keresték.“

Benjámín Klar

A ZSIDÓK SZELLEMI SAJÁTOSSÁGA

A múltban az antropológia többet foglalkozott az emberek testi, mint lelki sajátosságaival. Ahol azonban ez a tudomány a fajok lelki tulajdonságait kutatta, ott bizonyos testi jelenségekből gyakran tulzott elhamarkodással következtetett. A 19. században például némely antropológus meg volt győződve arról, hogy a koponyának formája döntő befolyású az agyvelő fejlődésére és az egyén képességeire. Csak lassan szabadult fel az antropológia e képzetek alól. Nagyon valószínűvé lett a későbbi kutatás során, hogy az emberi alkat külső jegyei semmilyen befolyással nem bírnak a szellemi képességekre, ellenben a belső szekréciós mirigyek, amelyeket az antropológia régebben sohasem vett figyelembe, a legmeszszelbbmenően határozzák meg az ember lelki különösségét.

Ha mindazonáltal úgy találjuk, hogy bizonyos emberi csoportok testi sajátosságai bizonyos lelki sajátosságok komplexumával társulnak, akkor ez annak a jele, hogy egy csoport, amely hosszú időn át egyazon környezet befolyása alá kerül, természetes és szociális kiválasztódás révén kialakít meghatározott testi, valamint lelki ismertető jeleket. Ha a kevésbé hozzáidomult egyedeket kikapcsoljuk e csoportból, akkor olyan testi és lelki sajátosságok tenyészthetők ki, amelyek a létért való harcban azon a területen a leghasznosabbaknak bizonyulnak. Mindaddig, amíg a csoport nem keveredik más csoportokkal, hanem saját beltenyészetének körét alkotja, kiválasztódás útján a testi és lelki sajátosságok egyik generációról a másikra öröklődnek. A látható testi sajátosságok ilyen tekintetben utalást jelentenek láthatatlan szellemi tulajdonságokra.

Korlátlanul azonban ez a megállapítás csak addig ér

vényes, amíg a csoportok primitív szociális viszonyok között, elszigetelten élnek. Magasabb szociális fokon ez már kevésbé talál. Míg egy terület klimatikus feltételei szinte változatlanok és a csoport számos generáció során testi tulajdonságaiban alkalmazkodott a lakóhely éghajlati feltételeihez és testi tulajdonságai sem változtak, addig a szociális feltételek gyorsan cserélődnek és a történelem során rohamosan átszarmaznak egyik országból a másikba. Ezeknek a befolyására, kiválasztódás által, különösen a csoportok lelki tulajdonságai változnak, mert ezek — magasabb szociális fokon — fontosabbak az emberek életharca számára, mint a testi tulajdonságok. Hasonló testi tulajdonságu csoportok tehát különböző szociális feltételek hatására, lelki tulajdonságaik tekintetében nagyon különbözők lehetnek. Megfordítva pedig: vannak csoportok, amelyek elütő testi jellegzetességeket mutatnak fel, de lelki tulajdonságuk tekintetében hasonlítanak egymásra. Ha a fehér faj csoportjait a háziállatok és a növények tenyésztési elvei szerint bizonyos lelki sajátosságok irányába szaporítanák és a szaporodásból kikapcsolnák az egyedeket, amelyeknek ellentétes sajátosságaik vannak, akkor ezek a csoportok néhány generáció után lelkiekben is feltűnően hasonlítanak egymásra. Az emberek ugyan nincsenek alávetve más emberek közvetlen, céltudatos tenyésztésének, de a szociális viszonyok messzemenően veszik át a tenyésztő szerepét és ha sokkal lassabban is, de elérik céljukat. Egy csoport „nemzeti“ jellege nem örök, nem földöntúli, hanem, mint ahogy azt Ottó Bauer mondja, „elmúlt történeti processzusok lecsapódása.“

*

A fehér faj összes csoportjai potenciálisan tartalmazzák azt a lelki alapelemet, amelyből kitenyészthetők a kívánt lelki tulajdonságok. Ha ezzel szemben néhány fajkutató az állítja, hogy bizonyos csúcsteljesítmény felé vezető képességek csak a szőke, észak-európai fajban találhatók, akkor ezt a megállapítást megcáfolja a tény, hogy az emberiség legnagyobb zsenijeit és vezetőit, mint például Mózes, Jezsajas, Jézus, Buddha, Kunfutius, Mo-

hamed és Luther a vallás terén, Plato, Arisztotelesz, Spinoza, Galilei és Einstein a filozófiában és asztronómiában, Julius Cézár és Napoleon a politikában, Beethoven a zenében nem tartoznak az északeurópai fajhoz. Az északeurópai faj szellemi fölényéről szóló tan csakis mint kísérő jelenség jöhetett létre az új korban, a főleg észak-európai fajok (németek, angolok, északamerikaiak) politikai fellendülése során. Elképzelhetetlen lett volna ez az ókorban egészen a középkorig. Abban az időben ugyanis az összes nagy kulturteljesítmények, amelyek az emberiség útján világítottak, az északázsiai és földközi fajok által jöttek létre, mialatt Északeurópa kultur munkája még nagyon is kezdeti stádiumban volt.

Ha azt, amit a környezet befolyásáról mondtunk, a zsidókra alkalmazzuk, kiderül, hogy az említett faji komponenseikkel járó testi tulajdonságokkal együtt, bizonyos lelki sajátosságokat örököltek, de a fejlődés azóta nem állott meg és a széjjelszóródottságban a szociális feltételek hatása miatt a kiválasztódás révén a zsidók lelki tulajdonságai továbbra is variálódtak. Figyelmünk kívül hagyjuk, hogy a nemzsidók felvétele, bár számuk nem volt különösen nagy, bizonyos fokig befolyasolta a zsidók lelki sajátosságát. Ma a zsidók lelkileg nem azt a képet mutatják, amit faji komponenseiktől kaptak, hanem azt is, amit a diaszporában, változott szociális környezetbeli feltételekkel szereztek kiválasztódás útján.

Ebből kitünik, hogy egy embercsoport testi és szellemi sajátossága között az összefüggések magasabb szociális fokon nagyon összekuszálódtak. Ez az összefüggés a régi időkben még fennállott és elszigetelt és primitív csoportokban ma is fennáll. Különösen áll ez a megállás az egyedekre. A civilizált emberiség annyira összekeverődött, hogy minden egyén elődei között különböző fajú embereket találhat. Bizonyos testi karaktert örökölhetett az egyik fajtól és bizonyos lelki alkatot egy másiktól. „Meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy hasonló külső típusú emberek lelkiekben különböznek és hogy testileg különböző emberek lelkiekben egyformák lehetnek“ — mondja F. Lenz.

Az a képtelenség, hogy egy ember lelki tulajdonságait testi sajátosságaiból magyarázzuk, Clauss-t arra az érdekes kísérletre vezette, hogy mimikai arckifejezésekből következtessen a lelki tulajdonságokra. Ezeket mondja: „A tipikus zsidó vonás nincs összefüggésben egy meghatározott fajisággal, vagy faji keveredéssel, hanem bizonyos kifejezési jegyben rejlik, amit különböző emberfajokra lehet rányomni.“ Ugyanigy vélekedett Schleich. Szerinte a „zsidó arckifejezés jellegzetessége inkább a mimikai funkciókban, semmint az arc testi formáiban rejlik.“ Tény az, hogy az arckifejezésből sokkal könnyebben le lehet olvasni a lelki tulajdonságokat, mint a koponya formájáról és a haj színéről. Azonban az arckifejezés nem lehet objektív mérési módszerek tárgya. Tudós számára, aki objektíve megállapítható eredményeket akar elérni, ezért ez a módszer nem jöhet figyelembe, legfeljebb a művész intuíciója számára, aki az arckifejezésben a lelki élet kulcsát leli föl. Az intuíció azonban egyéni élmény, ami nem válhat tudományá.

Hogy a zsidók egymás között lelkileg nagy fokon hasonlítanak egymásra, azt a legtöbb fajkutató, aki főleg az askenázi zsidókat veszi figyelembe, különösen kihangsúlyozza. „A testiségnél is sokkal hangsúlyozottabb a zsidók szellemi sajátossága; a zsidókat ugyyszólván lelki fajnak lehetne megjelölni — írja F. Lenz. Egy másik fajkutató, S. Weissenberg, aki egész életét a zsidók antropológiai kutatására szentelte, szintén lelki egységüket emeli ki. Miben áll a lelki sajátosság? Ha eltekin-tünk a zsidók művészi képességeitől és jellegzetes tulajdonságaitól és csakis észbeli képességeiket vesszük figyelembe, akkor ezeket legjobban megjelölhetjük a következőkben: találékony-ság, kombináló képesség, nyomozó tehetség, céltudatosság gyakorlati dolgokban, szellemi mozgékony-ság, vagy könnyedség elméleti dolgokban, racionalizmus vallásiakban. Meglehet, hogy mindezek a tulajdonságok ugyanabból a forrásból fakadnak: a gyors asszociációnak képességéből.

*

Ez a képesség azonban nemcsak a zsidók tulajdona, hanem az összes régi kulturnépeké. A kulturéletnek az észbeli munka tekintetében érzett nagyobb igényei lassankint kitörlik azokat az embereket, akik nehézkesen, lassan és fáradságosan dolgoznak és csak azok maradnak meg, akik gyorsan gondolkodásuk és „kiélesedett“ asszociációs képességük. Más szempontból tekintve a gyorsan gondolkodásuk rendszerint ösztönéletükben elmaradtak. Erős ösztönök gátolják az észszerű tevékenységet, ellenben a sima gondolkodás feltételezi, hogy a szenvedélyek és ösztönök legyenek lefékezve. Az ösztöneihez kötött embert azok a képek és érzelmek, amelyek tudatalattiságából felmerülnek, meggátolják gondolkodásában és cselekvésében. Arra kényszerítik, hogy gondolkodásában itt-ott megálljon és csak lassan engedik eljutni a következtetéseikig és elhatározásukig. Az ösztöneiktől távol álló emberek ezzel szemben gyorsan és könnyedén törnek céljuk felé. Az emberiség kulturfejlődése során az ösztönök uralma alól, (amely a természetes népek és a kulturájukban visszamaradt rétegek életét jellemzi) egyre az ész uralma felé hatolt előre. Minél régibb egy népnek a kulturája, annál inkább uralkodik benne az ész az ösztön fölött.

A zsidók lelki sajátosságát tehát, akárcsak más régi kulturnépekét, mint például a kínaiakét főleg az jellemzi, hogy az ösztönök uralmát nagyobb mértékben hagyták maguk mögött, mint az „új kulturnépek.“ Megtisztultabbak, eszesebbek. Ezzel szemben híjjával vannak annak a lökő erőnek, amelyet zabolátlan ösztönök kölcsönözhetnek egy csoportnak. Ám az ész uralmának fejlődése egyre folyik a világon. A mai zsidók mentalitása lett a holnap nemzsidóinak mentalitása. Sőt olyan esetekben, ahol egy csoport a céltudatos egyedek kiválasztódása által alakult, mint például a bevándorlók kiválasztódása az Egyesült Államokban és a gyarmati országokban, máris mutatkozik a zsidókéval rokon racionalizmus a nemzsidók között. A lelki ellentét zsidók és nemzsidók között itt sokkal kisebb, mint azokban az országokban, ahol a nemzsidók között még az ösztönök világa uralkodik.

Ha a zsidók szellemi sajátosságát kulturájuk régisé-

gében keresszük, megállapíthatjuk, hogy ebben más tényezők is közrejátszottak. Elsősorban az, hogy kétezer év óta városi lakók, másrészt hogy főleg kereskedelemmel foglalkoznak, harmadszor, mert vallásuk kötelességüké tette a Talmuddal való foglalkozást és a vőlegény talmudi tudása a házasság körül jelentős szerepet játszott. A város élete, ahol az emberek sűrűn laknak egymás mellett, szükségszerűen vezet a lakók közötti forgalom, a javak és a gondolatok kicserélésére. Ez pedig az ész állandó ébrenlétét követeli. Szellemileg nehézkes emberek küzdelmesen tudnak hozzáigazodni a városi élethez és nagyobb mértékben vannak kitéve a kiselejtezésnek. A kereskedelem is nagyfokú szellemi mozgalmasságot követel. Zsidók, akiknek nem volt ilyen tulajdonságuk, nem tudtak sikereket elérni a kereskedelemben és nem tudták gyermekeiket úgy felnevelni, ahogy azt ügyesebb testvéreik tették. Különösen pedig áll ez az utóbbi fél-évezredre, amikor kedvezőtlen politikai feltételek miatt a zsidók élesebb létért való harcot vívtak. A középkor óta a gyöngye zsidó kisebbség és az erős keresztény többség közötti viszony ugyyszólván végig ellenséges volt. A zsidókat a keresztények ártó, idegen népek tekintették. Ez a helyzet nagy fokon követelte a zsidóktól, hogy szomszédaikkal való éritkezésben óvatosság legyenek. „Csak azon zsidóknak volt módjuk nagyobb számú utódokat hagyni, akik hozzá tudtak igazodni az idegen népek sajátos életfeltételeihez, akiknek megvolt az idegen lelki élethez való idomulásuk és képességük, akik kellőképpen fel tudtak lépni, jól tudtak beszélni és akik a környező világ viszonyaival mindig számítottak“ — mondja H. Günther.

A tudás értékelése, különösen a talmudi tanulmányok éleselméjűséget föltételező gyakorlata szintén a tehetségesek kiválasztódása felé hatott és pedig a házasság útján. Keleteurópának gazdag zsidói, amikor férjhez akarták adni leányaikat, nem a gazdag családból származó vő után kutattak, hanem olyan után, aki kitűnt a talmud-studiumban. Ezzel sokban hozzájárultak a szellemiség és éleselméjűség irányába való faji tenyészethez azért is, minthogy gazdag családokban a gyermekha-

landóság nem érte el azt az ijesztő mértéket, mint a szegényekben. A zsidók szellemi mozgékonyasága, amely lehetővé teszi számukra a gyors felfogást és minden dologban való könnyü orientálódást, gyakran hátrányos a dolgok mélyebb megértésére. A zsidó, különösen, aki világi nevelést kapott, valósággal virtouza annak, hogy a világot és a történeéseket „könnyedén elintézzze.“ A világnak nincs előtte rejtélye. Addig racionalizálja és osztályozza a dolgokat, amíg azoknak misztikuma egészen eltűnik és „kézzelfoghatóvá“ válik. Az adottságok könnyed kezelése, a zsidókat másfelől hozzásegíti magasfokú tudományos teljesítményekhez. Nem helyes ugyan az a megállapítás, mintha a zsidók nem hoztak volna létre alkotó zseniket (Spinoza, Herschel, Heinrich Hertz, Marx, Einstein eléggé bizonyítják az ellenkezőjét), de a valóságban nem a zseni gazdagsága jellemzi különösképpen a zsidókat, hanem a tehetségek gazdagsága.

*

Nem ellenkezik a zsidók racionalista alaptermészetével az a hajlamosság, hogy fantáziákban és illúziókban igyekeznek felülemelkedni a józan valóság fölé, minthogy fantáziájukban és illúziójukban is alapjában véve racionalisták. A vallás racionalizálásával szemben különböző időkben ellenáramlatok igyekeztek érvényesülni. A 18. és 19. század chaszidizmusa ilyen tiltakozásféle volt. Még ma is vannak zsidók, különösen Nyugateurópa gazdag és művelt rétegeiben, akiknek rendkívül finom érzékük van a művészet és a természet titkai iránt. Ki tudja, vajjon a germánok természet iránti érzékéhez való asszimiláció e ez, vagy pedig annak a következménye, hogy a jólétbe lendült zsidók, amikor felszabadultak a kereseti törekvések kényszere alól, már nem kénytelenek a dolgokat gyorsan felfogni?

Közelfekvő a párhuzam zsidók és északamerikaiak között, akik a keresetért való küzdelmükben mindazt, ami nem hasznos, tehát a misztikus és titokzatos elemet kikapcsolják szellemi életükből, amit szintén racionalizáltak. Északamerikában újabb időben a vallási szekták

között e racionalizálással szemben reakciók mutatkoznak.

Néhány szociológus a zsidók bizonyos szellemi vonásait különösen jellegzetesnek találta. Az amerikai Shaller többek között ezeket mondja: „A zsidók nem tudják magukat alávetni másoknak. Hajlíthatatlanok és nehezükre esik az engedelmesség.“

Ennek két oka van. Az első a zsidó karakter alapvető vonása, a szellemi mozgékonyosság. Ez a tulajdonsága mindig munkatevésre ösztönzi. Aminthogy az atléta számára elemi szükséglet izomerejének fejlesztése, úgy a zsidó is objektumokat keres, hogy szellemét rajtuk élésithesse. Ezért választja előszeretettel azokat a hivatásokat, amelyek szellemét rugalmasságban tartja és visszariad olyan foglalkozásoktól, amelyek egyforma mechanikai teljesítményekre kényszerítik, vagy egy gép függelékévé teszik. Szellemi mozgalmassága alkalmatlanná teszi arra, hogy fölötteseinek parancsait gépiesen teljesítse. Szelleme arra ösztökéli, hogy az utasításokat célszerűsége szempontjából kivizsgálja és megvitassa. Ez természetesen mindenféle fegyelemnek a halála. De ehhez az első okhoz, amely fajti tulajdonság, csatlakozik egy másik, amelynek a fajhoz semmi köze, hanem a zsidók középkori helyzetéből következik, amikor egymás között egyenlők voltak: egyenlően jogfosztottak és megvetettek. A zsidó abban az időben alávetette magát, az idegennek, de nem hitsorsosának. Bármilyen vagyoni és műveltségi különbség mellett egyenlőnek érezte magát testvéreivel. Ez a demokratikus beállítás oka annak, hogy a zsidók egymás között nem tanulták meg sem a parancsot, sem az engedelmisséget. Minthogy a zsidók számára különösen Kelet Európában a középkor a huszadik századig folytatódott, ez a tradíció az európai zsidók között még ma is érvényben van, csak Közép- és Nyugateurópában halkult el. Kifejeződik ez a körülmény abban is, hogy a zsidók nagyon nehezen kaphatók személyi szolgálatokra, mint például komornyik, vagy cselédi állásokra.

W. Sombart szerint a zsidók egyik főjellegzetessége alkalmazkodási képességük. A zsidó gyorsan orientálódik. „Beleérzi“ magát más emberek lelkébe. Még élesebben

nyilvánul meg a zsidók jellegzetessége a célszerűségben (praktikus racionalizmusban), vagy a céltudatosságban. A zsidók legélelkebb érdeklődése az eredmény felé irányul, míg a „dologi érdeklődés“ visszamaradt náluk.

*

Az eredményes munkát végző nagyszámu, színész, zenész, ujságíró és ügyvéd bizonyítja, hogy a zsidók nagy képességekkel rendelkeznek abban az irányban, hogy mások műveibe és gondolataiba beleérezzék magukat és úgy a maguk, mint harmadik személyek számára interpretálják azokat. Ugy véljük, a zsidóknak ez a képessége a gyors és helyes kombinációra való hajlamosságukból következik.

Valóban igaz, hogy a szellemi képesség soha sincs beállítva egyetlen határozott szociális tevékenységre. A számítási képesség például épügy használ egy szatócsnak az ő krajcáros üzletében, mint a csillagásznak az ő asztronómiai számításai körül. A képességek mindenképp előtt nem irányulnak meghatározott cél felé, hanem az élet adja számukra azt az objektumot, amelyen munkálkodhatnak.

Ami a Sombart által hangsúlyozott célszerűséget illeti, ugy minden ember, akár zsidó, vagy keresztény, aki felszabadult az ösztönök uralma alól és „racionalista“ lett, egyúttal teleológista is, vagyis célfelé törtető. Csak az ösztöneiben lekötött ember számára nehéz állandóan egy cél felé törtetni.

Arthur Ruppin

F A J É S N E M Z E T

Alig létezik két ellentéteesebb fogalom, mint faj és nép, különösen pedig faj és modern nemzet. Mig ugyanis lényege szerint a faj élettani jelenség és az antropológia körébe tartozik, addig nép és nemzet szociális fogalmak, amelyek mindenekelőtt a történettel állanak szoros kapcsolatban. A faji meghatározáson embercsoportot értünk és pedig testi ismérvei alapján. Egy nép, helyesebben nemzet, alapjában történet-szociológiai csoport, amely a nemzetalkotás processzusa során társadalmisításként fejlődött és konstituálódott. Időrendi tekintetben is nép és faj, illetve nemzet között lényeges különbség áll fenn. A faj fogalma régen letűnt, prehisztórikus időkhöz kapcsolódik. Ezzel szemben a nép eredete és nemzetté váló állandó változása az utóbbi európai évezred, illetve évszázad terméke.

Azonosítható-e egy nép, különösen a modern nemzet a fajjal? Ez egyáltalában lehetetlen, minthogy faji szempontból az emberiség már régóta nagyon el van keverve. A történelem nem ismer tiszta fajokat. A mai népek, különösen a modern nemzetek, különböző fajok és törzsek keveredéseinek eredményei. Az olasz nép például az etruszok, rómaiak, kelták, görögök, germánok és saracénok keveredéséből keletkezett. A francia nép eredetének elemei a régi rómaiak, gallok, brittek, baszkok és germánok. A németek különösen tarka eredetet mutatnak. A germánok mellett hozzájárultak e nép kialakulásához: szlávok, kelták és litvánok. De római, zsidó, olasz, valamint svéd, skót, spanyol, magyar, sőt török hatások is hozzájárultak e folyamathoz. Alex. Wirth szerint a mai németeknek a germán vérnek alig egytized része van jelen. I. Matiejka cseh antropológus, régészeti tanulmányai alapján arra a következtetésre jut, hogy „legalább

tiz különös, már kevert fajú törzsnak a keveréke, működött közre a cseh nép kialakulásában.“ Markáns példája a faji keveredésnek az északamerikai nemzet, amelynek ujjaépítéséhez majdnem minden európai nép hozzájárult.

A fajelméletek, amennyiben azok a nemzetre vonatkoznak, teljesen össze-vissza vetik a különböző fogalmakat, amennyiben az élettani (antropológiai) és kulturális (szociológiai) képzeteket össze-vissza hányják. Beszélnek például germán, szláv és román fajról. E három csoport népeit árjáknek jelölik. Holott az antropológia nem ismer germán, szláv és román fajt, vagyis olyan beosztást, amely legfeljebb, ha nyelvi, illetve kulturális szempontból igazolható. Már fél évszázaddal ezelőtt Franz Ratzel joggal állapította meg, hogy a „fajnak a kultúrkincshez semmi köze“. Mindezideig tudományos kétségtelenséggel nem tudják bebizonyítani, hogy a faj mennyiben volt befolyással az emberiség történetére. Ezért elhamarkodott dolog, ha egy nép, vagy faj jelentősége tekintetében döntő következtetést vonunk le. Annál kevésbé engedhető meg, hogy rangfokozatokat állítsunk fel, amelyek a népeket faji hovatartozásuk szerint akarják kulturális és történeti szempontból osztályozni és értékelni, holott ez a hozzátartozás alapjában csak nyelvi kritériumot jelent. (Szlávok, germánok, románok, sémiták.) Helytelen dolog tehát a nemzetet a fajjal azonosítani. A faj a múltba mutat, ellenben a nemzet jelenti a márt és a holnapot. A nemzet a történelem folyamán megteremti saját fizikai típusát, amely azonban egészen más, mint az antropológiai faj, vagyis az, amely födi a faj fogalmát.

*

Másképpen áll a helyzet egy másik, ugynevezett objektív nemzeti bélyeg tekintetében: az országgal, vagy területtel. A föld ugyan nem abszolút jelentőségű, mégis kétségbevonhatatlan befolyást jelent egy nemzet életére és fejlődésére. Terület nélkül egy nemzet mindenesetre abnormális, kivételes jelenség. Ilyen nemzet soha nem tud teljes létté kifejlődni. Hasonlít a vázában lévő virághoz, amelynek nincs gyökere. A közhasználatu fran-

cia kifejezés „déraciné“ szerint gyökértelenségre, tehát hervadásra, vagy végleges eltűnésre van ítélve. A föld nélküli népek között rendszerint zsidókat és cigányokat szokás említeni. Ám ez utóbbiak mindezekig nem fejlődtek nemzeti egységgé. Amig nomádok maradnak, szilárd lakóhely nélkül, addig népi fejlődésük nem sikerülhet. Más a zsidó példa. A zsidók ugyan széjjelszóródva éltek a száműzetésben, de amig régi időkben zárt körzetekben (gettóban) kellett élniök és amig nemzetileg apáik válása védte őket, mindaddig évszázadokon át dacolni tudtak a területnélküliség bomlasztó befolyása ellen. Az elvesztett otthon emléke mindig is frissen élt közöttük. A messiánizmusból törhetetlen hitet és reményt merítettek a Palesztinába való visszatéréshez, amely végül, a regeneráló cionizmus révén, ma már valóság lett.

Egyébként elemi feltétele egy nemzet normális fejlődésének az ország és föld. „Egy nép visszafejlődik — tanítja Fr. Ratzel — amikor elveszíti földjét.“ A népi és föld közötti kapcsolatok különbözők. Mindenekelőtt szó lehet az ország antropológiai befolyásáról, amennyiben a természeti környezet az embert egyáltalában befolyásolhatja. Az országnak azonban különleges társadalmi jelentősége van, mert egy meghatározott és körülhatárolt terület egyuttal bázisa és feltétele a nemzetalkotó folyamat intenzív menetének. Ebben a tekintetben természetesen nagy jelentősége van a klímának, a földrajzi helyzetnek, a természeti gazdagságnak, a terület felszíne relifjének, állat és növényvilágnak, vizének, hegyrajzának. Ezek befolyásolják az illető nép kialakulását, különösen etnogéniájának kezdeti stádiumában.

Az idők során végül a nép összenő országával és talajával, amely pótolhatatlan hazájává válik. A patriotizmus érzése, amelyből a modern nacionalizmus lassankint kialakult, ilyen tősgyökeres eredetű. Egy nép, amely történeti sorsának színhelyévé alakult, ezt a területet örök időkre sajátjának tekinti, történeti igényt tart reá, eltulajdoníthatatlan birtoknak véli, szívesen megvédi minden más nemzetiségi elem által való gyarmatosítás ellen és bizik legyőzhetetlenségében mindaddig, amig hazai földjén ül. Ezt az érzést a finn költő Ju-

hani Aho fejezte ki szép szavakkal: „Kezeinkkel és fogainkkal ragaszkodunk földünkhöz, mint a borókafenyő, amely nem engedi kitépni magát földjéből. Aki mégis megkísérelné, annak csak az ágak maradnának a kezében; a gyökerek nem engedik magukat eltávolítani; a földben maradnak, hogy újra kicsirázzanak.“

*

Rendszerint egy nemzet kétségtelenül objektív jelének a nyelvet tekinti. A népet gyakran nyelvközösségnek veszik. R. Kjellén svéd államtudós azon a véleményen van, hogy egy nép nemzet-genetikus fejlődése akkor fejeződik be, amikor kialakította saját, önálló nyelvét. Valóban a visszamaradt népek újjáéledése rendszerint nyelvi és irodalmi önállóságával kezdődik. Ebben a tekintetben szimbólikus jelentősége van egy flamand egyesület nevének: De taal is gansch hat Volk. (A nyelv az az egész nép.) A nyelvben legintimebb módon nyilatkozik meg egy nemzet lényege. Egy ember tudhat több nyelvet, de tökéletesen csakis az anyanyelvét. Az isztriai horvátokra, akik az osztrák időkben a horvát mellett, amely anyanyelvük volt, az olaszt is kénytelenek voltak érintkezési nyelvül használni, azt mondták, hogy ez az ő „szívbeli nyelvük“, míg a másiktól azt állították, hogy ez az ő „munka nyelvük.“ Nem véletlen, ha az elmúlt évszázadban a statisztika a nemzetiség meghatározásánál az anyanyelvet vette alapul.

A látszat tehát az, hogy egy nemzet ugynevezett objektív ismérvei között a nyelv a leglényegesebb és legkétségtelenebb. A dolog mégsem így áll. Egy nép lényegét nem lehet azonosítani nyelvével. A nép több, mint a nyelv, mert a nép élhet akkor is, ha elveszítette eredeti nyelvét. Az irek nyelvi tekintetben már majdnem teljesen elangolosodtak, de mégsem tartoztak az angol nemzethez. A pán-indiai kongresszusok közlési nyelve nem a hindu volt, hanem az angol, annak ellenére, hogy ezek a gyülekezetek az indiai nemzeti mozgalmat célozták. Számos elnyomott nemzet ébresztői már elfelejtették anyanyelvüket, de élő népi érzésük nem aludt ki. Erre számos más példa is van, különösen olyan esetek-

ben, amikor két, vagy több nép ugyanazt a nyelvet beszéli, mint például a szerbeknél a horvátok, a hollandusoknál a vlámok. Spanyolul beszélnek a délamerikai népek: az argentinok, a paraguayok, a bolíviaiak, stb.; portugál nyelven nemcsak Portugáliában beszélnek, hanem Braziliában is. Nyelvi tekintetben érdekes a norvégok esete. Évszázaddal azelőtt dánul beszéltek. Ibsen dán nyelven írta drámáit. Azután a dán nyelvet egy új nyelv, az úgynevezett „riksmaal“ szorította ki, amelyen Björnson írt. Ez egy norvegizált dán nyelv. Végül az úgynevezett népszerű norvég, a „landsmaal“ nyert önálló irodalmiságot.

Történeti szempontból a nyelv nem állandósult jellege egy népnek. Ellenkezőleg, vannak esetek, amikor a népek maguk megváltoztatták nyelvüket. Fr. Ratzel mondja: egész népek leteszik nyelvüket, mint ahogy egy ruhát cserélnek. A. Meillet megállapítja, hogy alig van nép, amely a történelem során ne változtatta volna meg többször is nyelvét. Klasszikus bizonyítékai ennek a zsidók. Ez a megállapítás természetesen csak elmúlt korokra vonatkozik, nem pedig a jelenre. Teljesen helytelen azonosítani a nyelvet a fajjal. Az északamerikai négek angolul beszélnek, a délamerikaiak spanyolul. Az európai kolóniákon a színes lakosság gyakran európai nyelveken beszél. Helytelen tehát beszélni, román, szláv, árja, vagy sémita fajról. Északafrika benszüllöttei nyelvi tekintetben erősen elarabosodtak, mégsem lehet őket fizikailag az arabokkal azonosítani. „A fajok különbsége — mondja A. Meillet — Európában sohasem volt akadály a teljes nyelvi egységnek.

*

Tehát a nyelv, a közösségi kötelékek eme intim jelensége, sem elegendő ahhoz, hogy a „nép fogalmát teljesen felölelje. Annál kevésbé a vallás, amelynek szociális jelentősége a történelem folyamán nagyon csökkent. Mégis kétségbevonhatatlan a vallás és nép közötti kapcsolat. Nemcsak a multa nézve áll ez, amikor a vallás és az egyház politikai szervezetű tényezők voltak. Az egykori vallásközösség előfutárja volt a mai népközös-

ségnek. Ezen nem változtathat a vallásokra jellemző univerzalizmus és a nacionalizmusra való törekvés, a nemzeti messiánizmus. Példaképpen ismét fel lehet hozni a zsidókat, akiknek vallása már a kezdeti időkben nacionalizálódott, hogy az évezredek széjjelszóródásban is megőrizze Ahasvér népének nemzeti bélyegét. Másfelől a vallás nemzeti elválást is okozhat, mint például a katolikus szerbek és a görögkeleti szerbek között. Ez a különbség lényegében sokkal mélyebb, mint a vallási; egyidejűleg kulturális természetű is és pedig a Kelet és Nyugat közötti éles ellentét miatt. Ez magyarázza azokat a nehézségeket, amelyek a fiatal jugoszláv állam nemzeti szintézisre irányuló igyekezetei elé tornyosulnak. Hasonló példa a lengyelek és irek katolicizmusa. Mind a két esetben a vallás vállalta a politikai elnyomással szemben a nemzeti védelmet.

A vallás és nép közötti kapcsolatok problémája a nemzetiségekkel foglalkozókat abból a szempontból is érdekelheti, hogy az egyik, vagy másik világvallás mennyire befolyásolta egy nemzet fejlődését: elősegítette-e azt, vagy gátolta. Ezen a ponton nem lehet még általánosítani, minthogy az összehasonlító és bizonyító anyag nem áll rendelkezésünkre. Mindazonáltal nyugodtan lehet néhány elemi következtetést levonni. A protestantizmus például kétségtelenül előidézte az ujkori nemzeti renaissanceot, elsősorban azzal, hogy a Bibliát és az evangéliumot lefordította a nemzeti nyelvekre. Számos nép, mint a finn, a lett és az eszt számára ezek a fordítások jelentették a saját irodalmi nyelvet. Általában a protestáns népek között a nemzeti ujjáéledés haladása és terjesztése sokkal nagyobb és intenzívebb volt, mint a katolikus és ortodox vallások népeinél. A konzervatív római katolikus, valamint az ortodox egyház a nemzetiségek fentartására erősen hatnak, annál kevésbé az ujabbkori haladás tekintetében. Ami az izlámot illeti, e vallás hatása Európában a Balkánra korlátozódott. Tulajdonképpeni hatáskörei Ázsiában és Afrikában találhatók, ahol az etnogénia sokkal később fejlődött, mint Európában. Nehéz dolog végleges ítéletet mondani az izlám befolyásáról. A régi izlám konzerváló módon ha-

tott és alig segítette a nemzeti asszimilációt. Leginkább az arabok nacionalizmusa számára kedvezett, minthogy az izlamosítás révén a lakosság új rétegei egyuttal nyelviileg is arabosodtak. Csak a huszadik században a Kelet nemzeti ujjaéledésének idején kezdődik a neozlam erős nemzeti erjesztő hatása az ázsiai benszülöttek számára épügy, mint Afrikában.

Amennyiben az ujabbkori nemzeti függetlenségi mozgalmakról van szó, megállapíthatjuk, hogy azoknak a viszonya a vallással szemben pozitív beállítottságu. A mai offenzív nacionalizmus kimutathatóan a 15—17 századbeli vallási fanatizmus nyomdokain jár, aminthogy akkor is ez az alapelv uralkodott: cuius regio, eius religio (akié az uralom, azé a vallás). Ugyanez modernül kifejezve nem egyéb, mint: akié az uralom, azé a nemzetiség. Az etnopolitikus pedig, aki a mai nemzeti sovinizmus elleni eszmei harcban résztvesz, bizonyára érdekes esz- közt talál a vallásháboruk analógiájában.

*

Láttuk, hogy az eddigi tudományos kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a modern nemzet objektív ismérveit meghatározzák, eredménytelenek. A nemzetet nem lehet azonosítani sem a fajjal, sem a vérséggel, nincsen kötve sem területhez, sem pedig abszolute a földhöz, nem azonos az anyanyelvvel, még kevésbé a vallással. A kultura sem tudja teljesen felfogni lényegét, még abban az esetben sem, ha a nemzet az általános emberi kulturák és a világkultura legtökéletesebb termékeinek forrása és inspirálója. Egyelőre tehát szabatos meghatározást nem adhatunk a nemzet fogalmának. Ezért számos kimagasló kutató szkeptikusan vélekedik e fogalom meghatározásának lehetősége felől. B. A. Meillet szerint a „nemzet valóságban bizonytalan dolog, amelynek értelme és jellege a körülmények szerint változik.“ Ugyanez a kimagasló nyelvész könyvének egy másik részében azt írja, hogy „egy nemzethez való tartozás érzés és akarat dölga.“ Ezzel közeledünk P. Mancininek felfogásához, aki a nemzeti öntudatot tartja alapvető elemnek ama elemek között, amelyeknek összetételéből a nemzet adódik.

Tiszta nemzeti öntudat természetesen csak az előző nemzeti érzésből és akaratból fejlődhetik, amely kezdeti stádiumában elementáris erővel hat, nem pedig észszerűen. Emiatt a nacionalizmus a maga kezdeti fokán észszerűtlenül s fanatikusan jelentkezik. Ebből lehet megállapítani a tömeg-patológia kritikus fázisát, amelyet a nacionalizmus végigcsinál. Így azt az állapotot, amelyet a háboru után tapasztalunk Európában és általában az egész világon. Az amerikai F. R. Boas úgy fogja fel a nemzeti fejlődés alapvető fokait, mint „a primitív hordáknak együvé tartozási ösztönét, amely kifejlődik a törzsi egység érzetévé, majd egy nagyobb terület lakóinak egyforma megismerésévé, amely végül nemzeti öntudattá alakul“. Ugyilátszik ez az a mesgye, amelyhez eljutottunk az emberi összetartozás fogalmának meghatározásában.

H. O. Boczkowski

CLUJ-KOLOZSVÁR ZSIDÓI

A római időkben Erdélyben bizonyára éltek zsidók, akik a császárok légióival jöttek és mint asszimilánssok éltek erre felé egy ideig, azután vagy elkeveredtek, vagy visszazármaztak régi otthonukba. A Daicovici professzor által megejtett sarmisegetuzai ásatások során kétségtelenül kiderült a zsidó származásu katonák ittléte. Fel kell tételeznünk, hogy a római légiókkal Itáliából zsidó iparosok és kereskedők is jöttek ide. A bizánci uralom után a törökök a meghódított területeken a zsidók szolgálatait főleg a pénzügyek megszervezése körül vették igénybe és amikor Erdélyt meghódították, idetelepítették a spanyol zsidókat, akiknek nagy tömegei, mint ismeretes, Spanyolországból való kiűzetésük után jórészt török uralom alá jutottak. Nagyon valószínű, hogy Alba-Iulia volt a hódoltság első idejében letelepedési székhelyük, ahonnan Várad felé húzódtak, utbaejtve Kolozsvárt. Később — talán éppen török-barátságuk miatt — el kellett hagyniok a várost, amelynek levéltárában csak a hetedik század végétől vannak nyomok a zsidók ittlétéről. 1693 márcus 7-én Kolozsvár tanácsa foglalkozik a piaci áruhelyek rendezésével, amit bizonyára mozgalmas üzleti versengések előztek meg. Az erről szóló jelentés így hangzik:

„Nagy zenebona támadván a sokadalomban a kalmárok között ki itt, ki amott kérvén áruló helyet, a közgyűlés meghatározta: hogy a posztót áruló görögök a tanácsház előtti téren áruljanak, hol azelőtt régen a posztómetszők voltak; az idegen és ittlakó hazafiak a Stenczel Ferenc háza felé; az ittvaló kalmárok a piac felé, hátmegett pedig az ittvaló apró kalmárok a léposón, mint a fejer marhát áruló görögök is, a zsidóság pedig a Tottis András háza oldalánál lévő udvarban.“

Az 1775-ös adóösszeírások alapján megállapítható, hogy a kereskedők többsége szász nemzetiségű volt és csak utánuk következtek a magyarok, románok és zsidók. Később a kereskedelem javarészből örmény kézre került. Zsidó név ritkán bukkan fel. Ábrhám Ábrahám nevű kereskedő szerepel egy 1750 évből származó adókirovási lapon a román Trandafi és Vaikó mellett.

Ebben az időben Bruckenthal Sámuel kormányzó elrendelte a zsidók országos összeírását. A kintinua-táblák jelentéseiből kitűnt, hogy Erdélyben — nyilván Alba Iulia kivételével — 229 zsidó család élt 482 gyermekkel és 21 ezer forint terhelő adóssággal. 1782 január 20-án már 322 családról tudnak. Kolozsvár környékén ebben az időben az összeírás szerint nem volt zsidó. Szászsebesen egy pálné és serfőző zsidó élt. A gyalui járásban 3, az almasiban 3, a fejediben 2 család. Az okiratok Izsák Dávid és Joris Filep zsidókról tudnak, továbbá Hersch Mihály iklódi zsidóról, aki hat évi időre bérelte ki a piaci vámot és a hidkapu előtti nagy és kisebb malmot. 1786-ban Lebel Filep zsidó kereskedő kérte, hogy mivel a házaló kereskedési tilalom miatt életmódját elvesztette, neki a polgári jog és kereskedés Kolozsvárral engedjék meg. A tanács július 6-án válaszolta: „hogy a polgári jog nem engedhető, de évi nagy vásárokon üzheti kereskedését.”

Az örmény kereskedők 1788 március 28-án panaszoltak a tanács és száz férfiak gyűlésében. Kivánták, hogy „más örmény s zsidó kereskedőknek a városba telepedését ne engedjék meg, hogy ne oszolja meg a haszon.” A tanács és gyűlés nem vélte megszorítandónak, s ha az illetők polgárokká lesznek és díját megfizetik, a polgári jogok élvezhetőségétől őket elzárhatóknak nem tartotta.

1812-ben zsinagógát akartak felállítani és rabbit kívántak alkalmazni. Akkor már itt tartózkodtak: Deutsch Lipót és Lázár, Rebics Rózsi leányával, Wellisch Dávid, Ábrahám és Sámuel fiaival s Náni leányával, Salamon Adám Simon fiával s Juci leányával, Kamovits Farkas és egy Sámson Illés fiaival. Papjuk egy Káin József nevű volt. Minthogy a templom felállítására nem kaptak enge-

délyt, majd az egyik, majd a másik hitrokonnál tartottak istentiszteletet.

*

Az első imaházban, amelynek falai vesszőből voltak fonva, 1818-ban tartották az első istentiszteletet. A telket Liedemann Márton nagyműveltségű ágostai hitvallású lelkész szerezte meg nekik, egyháza telkén, a Kül Magyar-uccában. Kain József tekintélyes zsidó, aki a rabbi-funkciókat végezte, barátja volt a lelkésznek. Az első elnök Wellisch Dávid volt. Később kibérelték templomi célokra egy Varjasi nevű csizmadiának a Kül Magyar-uccában lévő házát, amely 1888-ban még fennállott. Papjaik: 1852. Lichtenstein Henrik, Margitta, aki két évig volt itt, utána Fischmann Feisch, akit Pozsonyban választottak meg, utána Glasner Ábrahám, majd Glasner Mózes. A zsinagógát 1851-ben építették, körülbelül negyven közséi tag adakozásából.

*

Megható a kérvény, amelyet a kolozsvári zsidók 1822. április 22-én tárgyalt a tanács. A zsidók ezt írták: „Ők nem hibások azért, amit eleik vétettek s amiért hazájokból száműzve bujdosókká lettek a földön. A régi büntetés nem tarthat örökké, kivált azért, hogy ők eleik rendtartása és törvényeik mellett megmaradtak és ma is zsidók, mert ők becsületes emberek, senkinek nem vétnek, semmi különleges polgári jogot nem követelnek, magukat mindenben a város kiváltságaihoz s törvényeihez alkalmazzák, előljáróit magukéinak ismerik, a kincstárnak hasznára vannak, a keresztényekkel, ha különböző módon is, de egy célra törekednek s bár némely véleményekben és szertartásukban különböznek is, de Istent ismernek s imádnak, minden embert felebarátaiknak tartanak, mindent megbecsülnek, tisztelnek és szeretnek, mint önönmagukat, ebben állván az Isten imádása is. Ezeknél fogva kérték, hogy a városon ezután is, mint zsellérek megmaradhassanak és szokott isteni tiszteleteket gyakorolhassák, fogadván minden törvények szentül teljesítését, ha vétének, ezek büntetése kiállítását.“

1835. április 8-án a városi tanács jelentést tesz az egy-

házi Névtár kiadhatása végett. Eszerint Kolozsváron a zsidó férfiak száma 61, a nők száma 48 volt.

A zsidók üldöztetésének — írja Jakab Elek „Kolozsvár történetében“ — letelepedésük korlátozásának az 1842-iki év szabott határt. A korszellem, az emberi jogok közösségének érzete, az ipari és kereskedelmi érdekek hatása, az országgyűlések szabadelvű vitái és a királyi kormányzók és udvari kancellária emelkedettebb jogfelfogása kihatott rájuk is. Már nem lehetett őket Károlyfejérvárra korlátozni, üldözni, az országból kiutasítani. Brassóban és Marosvásárhelyen egyik-másik főurnál és birtokos egyházi testületnél menhelyet és pártfogást találtak. A példa hatott.

A kolozsvári zsidók utolsó összeírása, a forradalomig, 1846-ban volt. Számuk akkor körülbelül 60 családra ruggott.

1843. január 18-án Grünel Izrael kolozsvári zsidó könyvkereskedés nyitására kért engedélyt. Wertheim Dávid kérte a tanács ama határozatának a kormányzók által való megerősítését, amely szerint azok a zsidók, akik a szombatot megtartó hitsorsosaik kárára e napon is árulnak, büntetessenek meg 21 forinttal.

*

A nagy hitközség irattárában a legrégebbi okirat 1846 decemberéről szól, melyben Hermann Mihály és Heimann Emánuel szerződést kötnek a „zsidó eklézsia“ megbizásából, hogy megvegyék a külső Magyar uccai tizedben 1850 ezüst forintokért a rituális fürdő melletti telket templom-építés céljából. Az építkezés három évvel később fejeződött be, amikor a szerződésnek a munka átvételéről szóló részét már Hersch Farkas és Hersch Fischer irták alá. A templom avatásáról a Pesti Napló 1852. január 21-iki számában olvassuk: „A múlt hónapban avatták fel Isten tiszteletére a kolozsvári izraeliták új templomát, amelynek alapját alig másfél év előtt Urbán tábornok ur, akkori vidékparancsnok tevéle s a vallási buzgalom oly hamar bevégze. Az ünnepélyt diszité Erdély római katolikus püspöke, Kovács Miklós ur nagyméltósága, mint az erdélyi izraeliták fővédője, ki mint ilyen a főrabbi ki-

nevezését is kezeli. Jelen volt a vidéki cs. k. polgári biztos, Bogdán öméltósága, a kolozsvári tanács és más minden rendű és rangu vallási szép közönség. Az ünnepélyi szónok, az ecélra felkért fejevári rabbi értelmesen felelt meg hivatásának“.

Az első rendszeres előjárásági jegyzőkönyv 1869 márciusától datálódik. Megtudjuk belőle, hogy Glasner Abraham rabbit, aki 1866-ban jött Liptószentmiklósról, havi hatvan forint „előre kiadott fizetéssel, külön évi tíz forint a prédikációkért“ — véglegesítették. A hitközség vállalta állami adóját és szabad lakását. A butorhasználat is az övé volt; a lelkész lakását abban az időben ugyanis a hitközség butorozta be. A község kötelezi magát arra, hogy konzervatív szellem fog uralkodni az intézményekben. Fizetéses titkár is működik már akkor, Grünfeld Vilmos, akit később a pozsonyi hitközség hívott meg titkárául.

1871-ben határozták el Talmud Tóra felállítást. 1874-ben a modernül újjászervezett hitközség élére Weinberger Pál kerül, helyettesei: Wertheimer József és J. S. Kappel. Első kurátor Heimann Emánuel, második Jakob Kappel. Ebben az évben előkészítik az iskolát és szervező bizottságot, iskolaszék-félét jelölnek ki Josef Rosenfeld, Jonás Kohn, Mózes Löbl és Hermann Kasztner urak személyében. Az egyik bizottsági tag azt a javaslatát, hogy az iskolaszervezés nagy költségeit az alkalmazottak fizetésének csökkentésével fedezzék, egyöntetűen elvetették. Ehelyett kimondották, hogy minden zsidó köteles kultuszadót fizetni. Komoly akció indult tehát új hitközségi tagok szerzésére. Ugy látszik, az akció sikerült, mert a következő évben, amikor Schwartz József volt az elnök (helyettese Rosenfeld József; gondnokok: Wertheimer Mózes és Brunner Izsák), már új rituális fürdő építését határozták el a templom udvarán.

*

Ugyanebben az évben nyitották meg az iskolát negyven gyermekkel és két tanítóval. Ekkor történt az első szakadás is, amennyiben a buzgóbb rétegek, mint „szefárdok“ külön templom-egyesületet létesítettek, Beth Av-

rohom név alatt. A nagy hitközség egységét nem sikerült megmenteni. A szikszói rabbi, a pozsonyi Feisch Fischmann, a dési, a váradi és dorogi rabbik sokat próbáltak ekörül, de a konzervatív elem intranzigensen követelte a maga külön vallási életformáját és megnyitotta templomát. Az 1877-ik évben ugylátszik az általános gazdasági krízis mélyebb nyomot hagyott a zsidó közösség fejlődésében. Április 15-én Glasner Ábrahám rabbi megjelent az előljáróság ülésén és bejelentette, hogy önként lemond fizetésének 25 százalékáról, nehogy az alkalmazottak között elbocsátások történjenek. Az iskolát valahogy fenn lehetett tartani és pedig az Országos Iskolaalap támogatásával. Ez év november 18-án halt meg, tizenegy évi papi működése után Glasner Ábrahám főrabbi. Óriási részvét mellett temették, a vidékről is tömegesen jöttek végtisztességére. Dés, Bánffyhunrad, Szászrégen, Várad, Miskolc, Krakkó, Pozsony, Torda, Kismárton, Kraszna, Szilágysomlyó rabbijai tartottak beszédet fölötte. A december 2-án tartott előljárósági ülésen egyhangulag kimondták, hogy az özvegyről gondoskodni fognak és a kismártoni Ehrenfeld Sámuel főrabbi, az elhunyt sógorának javaslatára kimondták, hogy fiát fogják beiktatni a rabbiszék örökébe. A tizennyolc éves, kimagasló képességű Glasner Móse megválasztása lelkes örömet keltett az összes ortodox zsidók táborában. Reich Izsák, az Országos Ortodox Iroda elnöke, a pozsonyi, a bécsi, a szigeti és a kolomeai főrabbi sürgöny útján gratuláltak a hitközségnek. A fiatal rabbival közölték, hogy három év leteltével be kell mutatnia három tekintélyes paptól származó rabbiképesítését, különben a rabbiválasztás joga vissza fog szállani a hitközségre. Ez ellen csak Allenberg előljárósági tag tiltakozott, aki egyébként is heves ellenzékieskedésével tünt ki mindaddig, amíg el nem hagyta a hitközséget.

Juniusban kántort választanak, a Pestről származó Mózes Krienert, olyan feltétellel, hogy négy énekest tartson, évi ezer forintért. Ő azonban takarékoskodni akart és kettővel is megelégedett volna. Ekörül hónapokig tartó viták támadtak, amelyeknek nyomán nyilvános botrányok törtek ki. Jonás Kohn, a Beth Avrohom előljárója, azt

híresztelte a kántorról, hogy Miskolcon metszői teendőket végzett a kongresszusi hitközségnél. A rabbi e hirre eltiltotta a kántort a vágatástól. De Kriener megcáfolta a rágalmakat, mire elejtették ellene a kampányt. Egy évvel később újabb pénzügyi zavarokkal kellett küzdenie a hitközségnek; a végrehajtó gyakran kopogott az iroda ajtaján. Az előljáróság nem tehetett egyebet, minthogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok ellenére egyeseknek felfemelte hitközségi adóját. Emiatt Lefkovits Sámuel előljárósági tag egy napon, minden előzetes tárgyalás nélküli, bejelentette a rabbinátuson, hogy elhagyja vallását. Imaszékét taliszostól, tefilinestől, papucsokkal, imakönyvekkel együtt eladta Gansl Márknak. Nem egyedül tért ki. Magával vitte a keresztségbe vejét, Farkas Józsefet, aki fiatal korában szorgalmas és jóeszű jesiva-bócher volt.

Feljegyzésre érdemes, hogy 1880-ban negyven pengő forint fizetéssel véglegesítették jegyzői állásában Rosenberger Ferencet, aki mellesleg rendőrkomiszár volt.

*

1880-ban megjelent Kolomeáról az akkori idők egyik érdekes alakja: Hillél Lichtenstein rabbi és prédikációt tartott a templomban. Régebben két évig papja volt a clujiaknak. Erős konzervatív irányt akart érvényesíteni a hitközségben, emiatt a modernség felé hajló Friedmann Ábrahám gyulafehérvári országos rabbival összekülönbözött. A vége az lett, hogy az országos rabbi elűzte a rabbiszékből és csendőrökkel zavartatta ki a városból. Most hogy visszajött, diadallal fogadták. Ittléte alkalmával az összes Tóra-pergamenteket átnézték és hibáit kijavították. A buzgó és szentéletű rabbi szerint a hitközség bajait a Szentírással való nemtörődés okozta. Ugyanakkor az üldözött orosz zsidók felsegítése érdekében akció indult, amelynek során az előljáróság megköszöni Tisza Kálmán miniszterelnöknek és Wahrmann Mór képviselőnek ezirányú segítségét. 1884 júniusában Glasner Móse új jesivája számára támogatást kér a hitközségtől.

A következő évben az elemi iskolát is fejlesztik; három tanítói állásra pályázatot irnak ki. Az iskolabizottság tagjai: Boskovits József, Pollák Salamon, dr Adler.

Kohn Jónás és Grünfeld József, akik sokat buzgólkodnak az iskola nivójának emelése körül. Ezután évekig nem történik különösebb esemény. A kántor, az énekkar, az eszrog-elárusítás, a tollfosztás joga, a gabella, a mészárszékek bérei, az imaházak körül támadt apró konfliktusok, a husvétli liszt, a pászkaajóvedelem gondjai kötik le a képviselőtestület és előljáróság figyelmét. 1888-ban Náthán Salamon ügyvéd elnöke a hitközségnek, egy év múlva gyalui dr Bernát Albert. Mellette működnek: Boskovits József, Fenichel Salamon alelnökök, Taub Náthán ellenőr. Az új elnök azzal kezdi működését, hogy Hirsch Móric báró bankárt, a nagy emberbarátot megválasztatja a hitközség disztagjává. Szeptemberben már lemond és pedig a kongresszusi hitközségnek egy átírata miatt, amelynek hangja méltatlan volt. Az ügy békés elintézését nyert, de november 10-én visszavonhatatlan elhatározással mégis elvonult a zsidó közélet éléről. Helyébe Boskovits Józsefet választották elnökké. 1891-ben Fenichel Salamon a hitközség elnöke. Másodelnök Pollák Salamon, kurátorok Brunner Izsák és Hermann Ferenc, pénztáros Kohn Zsigmond.

*

Új korszakot jelent Smil-Sebestyén Dávidnak hitközségi elnökké való megválasztása. Tetterős, szívós, munkakész vezetőt kapott a hitközség ebben a férfiben, aki gyermekkorát még régi nevelési elvek szerint, chéderben, majd a jesivákon töltötte. Amikor arról volt szó, hogy az életbe lépjen, ipart tanult, zsidók között ritka mesterséget: kőfaragást. Gyakorlatiasságra beállított mentalitásával nemsokára függetlenítette magát. Első dolga volt, amikor elnök lett, hogy lehetővé tette a szegénysorsú zsidó gyermekek ingyen taníttatását. Ötven százaléka a tanulóknak részesüljön tandíjmentességben, ez volt a jelszava. Majd beszervezte a monostori kehlát a kolozsvárihoz. 1896 január elsején megalakult a Talmud egylet (Sasz Chevra). A hitközségi vezetőség egyik erősen aktív tagját, dr Rudas Gerő fogorvost ez év decemberében magántanárrá nevezték ki, amiért a hitközség üdvözlő iratot intézett hozzá. 1898 április 11-én gyalui dr Bernát

Albert indítványt tesz, hogy Sebestyén Dávidot, akit előzőleg újból elnökké választottak, örökös diszelnökül válasszák meg. Közvetlen alkalmat erre leginkább az elnöknek eredményes fáradozása adott, amellyel sikerült az Országos Iskola-alapból nagyobb kölcsönt szereznie.

1899 március 28-án választották meg a hitközség titkárává óriási szótöbbséggel Löffler Vilmost. A hitközségi üzem ettől az időponttól kezdve gyökeres átalakuláson megy keresztül. A fiatal, rendkívüli képességű, munkáságában modern, de szellemében konzervatív titkár a pesti és pozsonyi ortodox hitközségek mintájára szervezi meg az adminisztrációt. 1901-ben Schwartz József az elnök, akinek munkálkodása idején ünneplik a főrabbi huszonöt éves jubileumát. 1903-ban ismét aktuálissá válik az orosz zsidók szomorú ügye. Gyalui dr Bernát Albert indítványozza, hogy a hitközség körlevélben hívja fel közös akcióra az egész ország zsidó hitközségeit. Az akció célja „odahatni az orosz cárnál, hogy oroszországi fajrokonaink továbbí üldözése, intása megszűnjék és ottani hitsorsosaink szakadatlan szenvedéseinek vége vessék, továbbá egy asylium létesítése, hol menten a politikai cionizmus-ábrándjaitól, az üldözöttek menedéket, csendes, boldog otthont találnának“. Wertheimer Miksa és Hübschmann Mór urakat bízzák meg, hogy érintkezzenek ebben az ügyben a neológokkal közös körlevél kibocsátása tekintetében.

1903 június 21-én közfelkiáltással gyalui dr Bernát Albertet választják meg elnöknek; alelnöknek id. Hirsch Adolfot. Egy év után, 1904 augusztus 14-én Tischler Mór szomorú jelentéssel szolgált. Gyalui Bernát Albert amerikai útján a vasuton hirtelen meghalt. Helyébe Hirsch Adolfot választották elnökké. 1906-ban számos egyetemi hallgató diákasztalt létesít, gabella-mentességet kér és kap a hitközségtől, azonfelül ötszáz korona segélyt.

1907 májusában közfelkiáltással ismét Sebestyén Dávidot választják elnökké, 1908 májusában szavazattöbbséggel Tischler Mórt. 1910 augusztus 18-án határozzák el, hogy egy zsidó kórház „állandó fenntartási alapja javára“ a hitközség huszonötezer koronás alapítványt tesz. 1911 április 25-én ismét Sebestyén Dávid az elnök, aki gondoskodik új alapszabályokról, minthogy a költség-

vetés kiadásainak fedezéséhez új bevételi forrásokra van szükség. 1916-ban Sebestyén Dávid a bukovinai menekülteket segélyező bizottság ülésén beszédet tart, amelyben kihangsúlyozza, hogy „vallási szempontok a segélyezés körül teljesen mellőzendők. Segíteni kell mindenkinek, aki rászorul“. A bizottság kiegészíti magát Hirsch Adolf királyi tanácsossal, Kohn Zsigmonddal, Grünfeld Anselmel, Rosenzweig Emánuellel, Salamon Mórral, Salamon Mártonnal, Boskovits Józseffel, Weisz Ignáccal, Weisz Árminnal, Eisler Mátyás dr főrabbival, Dick Jakabbal, Grósz Friggyessel és dr Szántó Zoltánnal. 1917 december 9-én Janovitz Géza szavazza az iskolaépítés ügyét. Követel higiénikus, jól felszerelt, modern iskolaépületet.

1918-ban a cionizmus jelentősen előretört a hitközségi életben. Ebben a hódításban nagy része volt Glasner Móse főrabbinak, aki nem egy beszédében fejezte ki azt az általa ismételt hangoztatott gondolatot, amit az október 28-i előljárósági gyűlésen fejezett ki, hogy: „a zsidóság nem sülyedhet csupán vallássá, amellet, hogy népi mivoltát megtagadja“. Ezen az előljárósági gyűlésen jelen volt a kongresszusi hitközség főrabbija, dr Eisler Mátyás is. Az Ezra ifjúsági egyesület ugyanis zsidó őrség felállításához kérte a hitközség támogatását, minthogy a forradalmi jelenségek antiszemita jelleget öltöttek.

Jellemző a hitközség cionista felfogására a határozat, amelyet a Zsidó Nemzeti Szövetség megkeresésére hozott. A válasz így hangzik:

„A kolozsvári aut. orth. hitközség előljárósága az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek az erdélyi hitközségekhez intézett 13. számú megkeresésére a következőkben határozott:

„A hétközség magáévá teszi azt az álláspontot, hogy az erdélyi zsidóság a világon szétszórva élő, de fajilag és vallásilag egységes zsidó nemzetnek részét alkotja és ez elvi alapon — annak kifejezett hangsúlyozása mellett, hogy az alapszabályai szerint autonóm hatáskörébe tartozó vallási és ezzel összefüggő ügyeket ezentul is kizárólag önmaga kívánja intézni — kívánatosnak tart olyan

egyesülést, mely az egész erdélyi zsidóságot magában foglalja, ezen kérdésnek a társhitközségekkel egyetértésben való megoldása végett pedig azokkal ily célra érintkezésbe lép. Kohn Zsigmond“.

1919 július 15-én Glasner Móse főrabbi bejelenti az előljárásnak megmásíthatatlan elhatározását, hogy még a nagyünnepek előtt feleségével kivándorol Palesztinába. Ugyanezen az ülésen jelenti Sebestyén Dávid elnök, hogy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség a hitközséghez fordult, hogy „dr Herzl Tivadar, a cionizmus előharcosának tizenöt évi halálzási évfordulója alkalmából a hitközség rendezzen gyászistentiszteletet a templomban“. A kérvényt kilenc hitközségi tag írta alá, de négy utólag visszavonta aláírását, „nehogy a hitközségben az egyetértést megzavarják“. Rosenzweig Emánuel megmenti a feszült helyzetet azzal az érveléssel, hogy Mózes mesterünk halála napján kívül zsidó templomban soha nem méltatnak elhunytat. 1919 október 19-én elnökké választják Schwartz Jakabot, alelnökké Lasz Lázár főinspektort. 1921 szeptemberében Bergner Mór az elnök, aki 1922 jan. 3-án a felekezeti béke dokumentálásaként a hitközség nevében üdvözlő a jubiláló dr Eisler főrabbi egyetemi magántanárt. 1922 elején iktatták be hivatalába Glasner Akiba főrabbit. Harcok keletkeznek a Tarbut Iskolaegyesület körül, amely nem tudja kellőképpen felszerelni a tanerőkben izmos, de anyagi eszközökben gyöngye iskolát. 1922 szeptemberében Tischler Mórt választják elnökké.

*

A hitközség vezetősége érzi, hogy az új történeti helyzetben közügyekben járatos, vallásos és tekintélyes férfi szükséges a hitközség élére. Legalkalmasabbnak bizonyult erre a pozícióra az erélyes, körültekintő és a disszidens, tulbuzgó szefárdok felé is posszibilis Adler Sámuel, akit 1923 március 18-án megválasztottak elnöknek. Az új elnök első dolga volt, hogy határozzon az iskola tannyelvének ügyében. Az elnök befolyására az a javaslat kapott többséget, amely a jiddis helyett a héber nyelv bevezetését kívánta.

Az előljáráóság őszi ülészakám, november 2-án jelen-

tették be Glasner Móse főrabbi halálát Jeruzsálemben. Adler elnök a képviselőtestület ülésén bucsuztatta a nagynevű tudóst és papot. Bejelentette, hogy a hitközség a főrabbi özvegyének havi öt fontot folyósít nyugdíjképpen, sirkövet állít neki és megveszi a mellette levő sírhelyet. Az ülésen dr Fischer Tivadar és dr. Pollák Sándor megindító beszédben méltatták a nagy férfiut. Néhány hónap múlva újabb gyászulást kellett tartani és pedig az 1925 január elején meghalt Bergner Mór volt elnök emlékére, aki a jegyzőkönyv szerint „harminc éven át hűségesen dolgozott a hitközségért“. 1926 március 21-én Rosenzweig Emánuel alelnök bejelenti, hogy Adler Sámuel lemondott, inkább személyi, mint elvi differenciák miatt. „Lehetetlen — mondotta az alelnök —, hogy Adler Sámuel elhagyja most a hajót, amelyet oly biztos kézzel kormányzott. Az ő hivatása és feladata, hogy biztos révbe hozza. Nem tulzok, amidőn kijelentem, hogy egyetlen elnök sem mutathat fel annyi eredményt a hitközség körül, mint Adler Sámuel. Öttagu küldöttség keresse fel és biztosítsa a lemondott elnököt a hitközség ragaszkodásáról“. A bizottság tagjai a község érdemes egyéniségei: Wertheimer Miksa, Zélig Samu, Neumann Mór, Nussbaum Mihály és Löffler Vilmos titkár. A küldöttség érveinek hatása alatt az elnök visszavonta lemondását, hogy a krizises időkben megmentse a helyzetet. A decemberi választáson egyhanguan újból Adler Sámuel lett a hitközség vezetője.

1928 január 6-án parentálta el az elnök az előljárási ülésen Jákob Méir Waldot, a bészdin fejét, aki közel harminc évig töltötte be hivatalát.

Ez év februárjában már dr Sebestyén József az elnök, aki szintén parentált. Grün Lázárt kellett bucsuztatnia, „régia, derék, áldozatkész hitközségi tagot, aki különösen jótékonyágával és áldásos tevékenységével tette emlékezetessé nevét“. 1929 májusában újra Adler Sámuel az elnök. Átmeneti időre jött utána Schwarttz Jakab, majd ismét Adler Sámuel kerül az ügyek élére.

1930 augusztus 14-ike nevezetes dátuma a hitközségnek: ismét bucsuztatni kell, ezuttal a legkiválóbbak egyikét, Sebestyén Dávidot. Rosenzweig Emánuel parentálta el, megemlékezve a bucsubeszédben, hogy „minden na-

gyobb alkotása e férfi nevéhez fűződik“. 1931 szeptemberében Biró Andor ül az elnöki székbe és 1932 november 27-én már Schwartz Jakab haláláról kellett megemlékezni: „a buzgón, becsületesen és példás korrektséggel dolgozó“ elnökről“. 1933 június 11-én nagyiklódi Tischler Mór, „az erdélyi zsidóság kimagasló alakjának tragikus módon történt elhalálózása fölötti mélységes gyászát kellett nyilvánítani“ a hitközség vezetőségének. Augusztusban újabb haláleset szomorítja a zsidó közösséget: Fried Lázár dájen tizenegy éves hivataloskodás után meghalt. „Nagy talmudtudós, lelkiismeretes, pontos férfi volt, a zsidó erények megtestesítője.“ A szomorú megemlékezések sűrű sorát 1936 március 22-én zárták le Fuchs Benjámín nagyváradai főrabbi halálának elparentálásával.

Ez év május 10-én választották meg dájenné Háger Judát, a nagynevű Háger Jiszráel unokáját. Májusban Hochmann Jakab hatvan éves születésnapját és Rimóczi Jakab gazda negyven éves házassági évfordulóját ünnepelték. 1937 januárjában az előljárósági ülésen Schwartz Miklós bejelenti, hogy az utóbbi időben az állami elemi iskolákban is kötelezővé teszik a szombati írást. Az iskolaszék gondoskodik tehát, hogy a jövő tanévben a hitközség iskolájának befogadóképessége bővítettessék ki és tegyék lehetővé, hogy minden zsidó gyermek a vallás szellemében végezhesse legalább az alsófokú iskolákat.

Ez a követelés egyik jele volt a felujult vallási irányzatnak, amely a választási küzdelmek során erősen kihangsúlyozódott és az új vezetőségben már győzedelmeskedett. Január 24-én ejtették meg a választásokat. (Választási elnök Salamon Jakab, tagok: Grósz Hermann, Meisner Rudolf, Feuerstein Lőrinc, Fisch László, dr Goldner Mihály, Krausz Viktor, Mátyás Mór.) Elnök lett Weisz Gyula, alelnökök: Adler Jenő és Salamon Jakab, kurátorok: Schwartzberger Mihály és Meisner Rudolf, Talmud-Tóra kurátor: Végh Márton, pénztáros Goldstein Márton, ellenőr: dr Goldner Mihály, gazda: Goldberger Kálmán. Tanácsnokok: Lilienthal Sándor, Herschkovits Imre, Löwy Ignác igazgató, Schwartz Miklós, Izsák Mihály, Dávid Áron, Biró Andor, Löwinger Emánuel, Nimberger Ernő. Röviddel a választás után azonban az

alelnökök lemondottak és helyükbe megválasztották Lilienthal Sándort és Schwartz Miklóst.

Az ortodox hitközség bizottságai:

Adókiivető bizottság: Nimberger Ernő, Ábrahám Mór, Blau Dezső, Áron Dávid, Klein Hugó, Rubin Jenő, Nagyfaludi Nándor, Réger Fülöp, Marmorstein Jenő, dr Krausz Jenő. Az adófelszólamlási bizottság: Dr Goldner Mihály, dr Lebovits Miksa, Grün Mór, Lévi Ignác igazgató, Lilienthal Sándor. Számvizsgálók: Gottlieb József, Neuländer Ottó és Halpert Fischl. Iskolaszék: Salamon Jakab, dr Glasner Izsák, Boskovits Ignác, Klein Ignác, Salamon Sámuel. Jótékonyági bizottság: Végh Márton, Izsák Mihály, Schwartz Sándor (bádogos), Lusztig Nándor, Rimóczi Jakab, Móricz Benő. Iskolaszék: Glasner Akiba főrabbi, Weisz Gyula elnök, Lilienthal Sándor, Schwartz Miklós, Végh Márton, Buxbaum Benjámín, Hirsch Hermann, Boskovits Ignác, dr Glasner Izsák, Hirsch Mór (bőrkereskedő), Klein Ignác, dr Pollák Sándor, Salamon Jakab és Salamon Sámson.

A hitközség taglétszáma: 1600.

*

A kolozsvári ortodox elemi iskola, amely 1875-ben létesült, évtizedeken át csak mint fiúiskola működött. A leányiskolája 1908—1909. tanévben nyílt meg. Addig mint nyilvánosjogu magánleányiskola működött a városban. Minthogy az iskola tanköteles zsidó gyermekeknek csak egy kis hányadát fogadhatta be, a többi állami iskolába kellett beiratkozniok. 1908-ig 120—140 növendéke volt, 1914-ben már meghaladta a tanulók száma a háromszázat. Legtöbb növendék 1913—25 közötti tanévekben volt, amikor a gyermekek száma már az ötszázat is meghaladta. 1925ben az iskola felsőbb tagozattal, az V—VII osztállyal bővült. A tantestület nyolc tagból áll: Buxbaum Benjámín igazgató, tanítók: Bernát Szerén, Bihari Árpád, Binder Márkus, C. Hönig Rózsi, Hartmann Berta, Rosenberg Borbála és Rosenberg Margit. Az iskolával kapcsolatban működik egy Talmud Tóra, nyolc oktatóval. Az iskola befogadóképessége korántsem elégíti ki a helyi szükségleteket, minthogy még közel hatszáz ortodox zsidó tanköteles látogatja az állami iskolákat.

A KONGRESSZUSI HITKÖZSÉG

A kolozsvári kongresszusi hitközség 1881-ben alakult. Alapító elnöke Farkasházi Fischer Vilmos az 1867-es kongresszus alapján szervezte meg a hitközséget, amely fennállásának második évében, 1882 április 2-án rabbit választott Kunstadt Izsák, a váradi status quo hitközség rabbija személyében, aki ellátta a lelkészi funkciókat Kolozsváron is, amely akkor mint status quo ante hitközség működött. A rabbi havonta egyszer átjött Kolozsvárra, hogy szónoklatot tartson és vizsgáztassa a metszőket vagy egy-egy esketést végezzen. Egy év múlva már bejelenti, hogy a bukovinai Radautiába távozik, ahol megválasztották rabbinak. 1881 februárjában a hitközség már átszerveződik s status quo ante helyett Izraelita Hitközség a neve. 1884-ben pályázatot irnak ki hittanári állásra, 600 forint évi jövedelemmel. Ugyanakkor szeptemberben megválasztják kettős alapon a váradi új rabbit, dr Kohut Sándort a hitközség főrabbiává. Ő azonban csak 1885 áprilisáig marad itt, mert a kiváló szónok és tudós Newyorkban állást kapott, ahol később nagyjelentőségű tudományos munkát folytatott: elkészítette a hatalmas talmudi szótárt, az Aruch completum 8 kötetét. A tudós, aki 1842-ben született Félégyházán és 1894-ben halt meg Newyorkban, a zsidó tudománynak örök büszkesége.

1887 októberéig a főrabbi állás betöltetlen. A rabbi-funkciókat Rausnitz Salamon hitoktató és rabbihelyettes végezte, míg a sok európai és amerikai ajánlólevéllel büszkélkedő dr Rosenpitz Sándort hiszónokul választják meg, azzal a kötelezettséggel, hogy rövidesen megszerzi rabbi-diplomáját. Erre azonban nem került sor, mert a prédikátor 1888 június 10-én bejelenti, hogy „a magas minisztérium Budapesten alkalmazza“. Helyébe megválasztották dr Klein Jakabot, aki 1888 szeptember 2-án foglalta el

állását. A köztiszteletnek és szeretetnek örvendő lelkipásztor átszervezi a hitoktatást és buzgón dolgozik hiveiért. 1890 június 25-én ő is bejelenti lemondását, mert Szentesen megválasztották főrabbinak. A hitközség pályázatot ír ki, amelyre 22-en jelentkeznek. Az állás betöltésére azonban csak 1891 július 2-án került sor, amikor a képviselőtestület dr Eisler Mátyást, az országos izraelita tanítóképző intézet tanárát, képesített rabbit választotta meg, aki 1891 augusztus 16-án tartotta székfoglaló beszédét és azóta negyven éven keresztül látta el hivatását buzgó odaadással és olyan eredményekkel, amelyekkel ritka megbecsülést szerzett a hitközségnek az országon túl is.

*

1912-ben, amikor az elnöki állást Neuberger Zsigmond fogadta el, a tagok létszáma 216 volt és annak ellenére, hogy a tagok száma husszal gyarapodott, a község vagyoni állapota csökkenést mutat fel. Akkor restaurálták a templomot. A munkát Heves Vilmos mérnök, az előjáróság tagja és Mestitz Ferenc templomgondnok ellenőrizte. Ugyanakkor beszervezték a hitközségi irodát, amelynek vezetésére dr Hunwald Lajos vállalkozott. Ez az ujtítás is nagy terhet rótt a hitközségre. A rossz pénzviszonyok is arra késztették a hitközséget, hogy nagyobb kölcsönt vegyen fel az Országos Izraelita Közalapból. Ebben az időben a hitközség foglalkozott az önálló Chevra megalakításával, amit azonban a rossz gazdasági helyzet miatt későbbre halasztottak. Az évi jelentés kiemeli a születések, házasságok és haláleset statisztikáját. „Született 12 fiu és 8 leány, házasodott egy pár, meghalt 7 férfi és 4 nő, valamennyien felnőttek. Áttérés nem fordult elő”.

Az 1913. évi jelentésre a kievi vérvád sötét árnyéka borul. A „vészt nagygyá és félelmissé az orosz hatóságok részvétet és kiméletet nem ismerő, fanatikus és egyben számitó zsidógyűlölete tette“ — írja a jelentés. A hitközség Grósz Frigyes alelnökkel képviseltette magát azon a budapesti nagygyűlésen, amely felekezeti és politikai különbség nélkül, gróf Károlyi Mihállyal és gróf Khuen-Héderváryval az élen, „manifestálta nemcsak az egész

Izráelt, hanem a nemzsidó társadalom megbotránkozását“ a pogromok fölött.

A hitközség elemi iskolája ebben az évben lett tiz éves. Harminckét tanulóval kezdte a hitközség téli imatermében. De a tagok páratlan lelkesedése és áldozatkészsége révén és az EMKE gyors és olcsó kölcsönének segítségével az évek során saját otthonába költözhetett. A jubiláris ünnepségen báró Eötvös József, a nagy progresszív író emlékének hódoltak. (Születésének száz éves évfordulója alkalmából). Zádor Benő igazgató, Freu Lajos tanító látták el az iskolai oktatást öt osztályban, míg a középiskolák hitoktatásában kettőjükön kívül résztvett a főrabbi is, aki az egyetemen az orientális tudományok docense lett. A háborus években főleg a karitatív munka köti le a hitközség energiáit. Az 1915. évi jelentés megemlékezik a hitközség hadbavonultjairól (hatvanan vonultak be) és az elesettekről. Elestek: dr Weisz József, Weisz Viktor és Zádor Béla tanárjelölt. Meghalt a szerb harctéren dr Langfelder Artur is, aki nemrégén azelőtt távozott a hitközségből.

1925-ben emlékeznek meg a közgyűlésen Pintér Bertalanról, a Chevra elnökének haláláról. Ugyanez a jelentés közli a Talmud-Tóra felállítását, amelynek vezetésével Zádor Benő igazgatót bízták meg. Ebben az évben már 211 tanulója van a hatosztályu elemi iskolának. Megrendült hangu jelentés az 1927. évi, amelyben Eisler főrabbi a templomrombolásokról meghatott beszédben és nagylelkű határozati javaslatban emlékezik meg. A javaslat e szavakkal végződik:

„Mindezek után pedig a közgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy a zsidó nép nem táplál haragot szívében a román nemzet iránt, amellyel testvéri egyetértésben kíván élni, sőt még az ifjúsággal szemben sem, amely meggyőződése szerint lelkiismeretlen felbujtók izgatására követte el cselekedeteit“.

Az 1931. évben, amikor ünnepelni készültek a hitközség fennállásának ötvenedik évfordulóját, a Mindenható kifürkészhetetlen akaratából — írja a hivatalos jelentés

— a gyász esztendeje lett. Szentéletű főpapunk, főtiszte-
lendő dr Eisler Mátyás főrabbi ur szolgálatának negyve-
nedik évében váratlanul elhunyt. Toll leírni képtelen hit-
községünk tagjainak mélységes fájdalmát. Nemes ember
és tudós pap dőlt ki vele az élők sorából. Hitközségünkben
életet, fejlődést, igazi zsidó szellemet árasztott egy ember-
öltön keresztül. Példás életével, cselekedeteinek nemes-
ségével meg is mutatta, hogyan kell népünknek ember-
társaink előtt járni, hogy azok megbecsülését, tiszteletét
s szeretetét kivivhassuk, nemcsak magunknak, hanem az
egész zsidó népnek“. 1930 december 16-án hunyta le
dr Eisler Mátyás szemeit örök pihenőre. Vasárnap temet-
ték a templomból. A temetés fényes dokumentuma volt
annak a nagy tiszteletnek, szeretetnek és népszerűségnek,
amely a kiváló lelkipásztort életében övezte.

1931-ben ünneplik a Chevra tiz éves megalakulását,
főleg azzal, hogy új tagokat gyűjtenek a Szentegyletnek,
amelynek elnöke Somogyi Miksa, alelnökei: Sipos Jenő
nagykereskedő, Klein Gyula főmérnök, titkára pedig Lax
Salvator tanár.

Egy év múlva a hitközség két oszlopos tagját temet-
ték, dr Biró Gézát és Molnár Jakobot. A hitközség héber-
román óvodája szépen fejlődik; az elmúlt tanévre hetven-
hat gyermek iratkozott be. 1934 július 17-én választotta
meg a hitközség dr Weinberger Mózes főrabbit, akit
ugyanazon év augusztus elsején ünnepélyesen beiktattak
stallumába. A főrabbi a vallásoktatás intenzívvé tétele és
a Zsidó Kulturház létrehozása érdekében már eddig is
figyelemreméltó eredményeket ért el. 1935-ben halt meg
Szenes Károly, a hitközség egyik alapítója és érdemes,
áldozatkész alelnöke és az agilis és fenkolt lelkiületű
Gombos Benő, aki 1935 január 16-án hunyt el.

A hitközség négyosztályos elemi iskolájában 1936—37.
tanévben 162 növendék volt beiratkozva, 71 fiú, 91 leány.
Tanerők: Freu Lajos igazgató, Brief Dávid, Goldstein
Emilia, Szilágyi Erzsébet. A vallásoktatást Klein Elijáhu
rabbi-hittanár és Freu Lajos igazgató látják el. A közép-
iskolák növendékeinek hitoktatását dr Weinberger Mózes
főrabbi és Klein Elijáhu tanár irányítják. A héber óvodá-

ban Izsákné Mózes Johanna tanítja a román nyelvet, míg a hébert Panethné Rosenthal Iona.

A kongresszusi hitközség előjárósága 1937—1939 évekre: Elnök: dr Fischer József, alelnökök: Heves Vilmos és Rózsa Mór, iskolaszéki elnök: Klein Gyula, szertartásügyi bizottsági elnök: Katz Ignác, gazdasági bizottsági elnök: Sipos Jenő, jogügyi biz. elnök: dr Lusztig Jenő, pénztáros: Grünwald Géza, ellenőr: Kelemen Bernát, gazda: Farkas Ernő. Elöljárók: dr Balázs Ferenc, Braunfeld Henrik, Boros Bernát és Hoffmann Imre. Titkár: Lax Salvator tanár.

A Chevra vezetője. Elnök: Somogyi Miksa, alelnökök: Gergely Dezső és dr Weisz Jenő, pénztáros: Weisz Jenő, ellenőr: Flohr József, ügyész: dr Kelemen Rezső, gazda: Breuer Mór, gabbek: Boros Bernát, Freu Lajos, Sipos Jenő, felügyelőbizottság: Hunwald Gyula és Salgó Dezső.

A hitközségi tagok száma: 600.

A jótékony rokon

Az öreg dési rabbi, Ezekiel Paneth az ünnepek előtt házról-házra járt, hogy a szegény és szégyenlős szegények számára kegyes adományokat gyűjtsön.

Egyszer egy fukar gazdaghoz tért be. A gazdag szabadkozott.

— Ugyan tessék engem kihagyni a játékból. Tele vagyok szegény rokonnal!

A rabbi nem felelt néhány pillanatig. Végül megszólalt:

— Miért nem fejezted be a mondatot?

— Hogy hogy?

— Ugy kellett volna befejezned: „Tele vagyok rokonokkal és azokat sem segítem. És ha nekik nem adok, miért adjak idegeneknek?”

A gazdag elszégyelte magát és azóta ünnepek előtt ő maga hozta a szegények számára az adományokat a rabbihoz.

A SZEFÁRDOK HITKÖZSÉGE

A szefárd hitközség kiválásának régebbi előzményei voltak, tendenciáiban hasonlóak azokhoz, amelyek a Béth Ávrohom kiválását okozták néhány évtizeddel azelőtt. A zsidóságnak ez a része, amely vallásiakban kompromisszumokra nem kapható, a forradalom után és az új impérium előtti időkben erősen szervezkedett. E szervezkedés reakció volt a fellendülő cionista mozgalom fiataljai ellen, akik nem egyszer nyilvánosan manifesztálták a vallás iránti közömbösségüket. Minthogy pedig Glasner Móse főrabbi (aki egyébként szintén határozottan elítélte a buzgóságnak ezt a zsidótlan fajtáját és a cionista mozgalomban történeti horderejű, a népet lelki nyomorából és gazdasági szorultságából megváltó isteni eszközt látt) nyíltan a zsidó reneszánsz mellé állott, a chaszidokkal élesen szembekerült.

A kiválás vezetője Mermelstein Sámuel volt, legfőbb támogatója pedig Sebestyén Dávid. 1919-ben a Nagyszamos mellett, a Dugarilor uccában templomszerű szép bet hamidrást építettek, amelynek elnökéül Hellmann Ferencet, két gondnokául pedig Herschkovits Mórt és Baumhaft Náthánt választották meg. Ugyanitt talmudtórát is rendeztek be. 1921-ben Grünfeld Bernát (Sibiu) közvetítésével a néppárti kormány kultuszminisztere, Goga Octavian autorizációt adott a csoportnak, hogy annak alapján mint autonóm hitközség rendezkedjék be. A nagy hitközségből körülbelül százan vették fel magukat az új községbe, a dájen: Ávrohom Móse Stein és a metszők túlnyomó része is átment hozzájuk. Egy év múlva megválasztották Joel Teitelbaumot, az akkor Beregszász melletti Orsova község rabbiját, aki abban az időben Szatmáron tartózkodott. Installálására azonban nem került sor, minthogy a kormány az ortodox anya-

hitközség panaszára, hogy az új alakulat a hitközség gabellajövedelmének nagy részét illetéktelenül magához ragadja, visszavonta az autonómiára adott hozzájárulást. Zajos viták, közéleti harcok, bészdin-ítéletek és egyezkedések után végre aránylagos nyugalom állott be és a hitközség „Kahal Ortodox Szezárd al pi Tora Hakdosa“ név alatt szervezkedett. Rabbit választott Zalmen Léberstam személyében, aki az elhunyt szigeti caddik veje.

A mai elnökség: Teszler Jenő és Schmidt Izsák elnökök, Herschkovits Mór első gabbe, Friedmann Zwi és Náthán Baumhaft gondnokok. A kultuszügyek élén Krausz Sámuel áll, s a kulturális ügyeket Lázár Lajos vezeti. A szekciók vezetői az elnökkel az élen alkotják az előjáróságot. A Talmud Tóra szekció mindenkor vezetője a rabbi, aki Rosenzweig Antal, Friedmann Pinkász és Baumhaft Náthán bizottsági tagokkal egyetemben irányítja a talmudi nevelést, amely mintaszerű. A Talmud Tóra alapítványozói: dr. Blau Pál (apja nevében külön alapítványt tett), Léber Feingold, Rosenzweig Antal, Rosmann Mór, Rubin Menásse, Efraim Hellmann, Dux Salamon (Iklód) és Mose Vogel (Bonchida). A fiatal hitközség rabbija házasságokat támogató egyesületet (Hachnoszat Kale) tart fenn, amelynek vezetője Szináj Seif. Hosszulejárata, kamatnélkül kölcsönrel segítik a vagyon-talan fiatal házasságokat. A szegénysorsu zsidók kis kölcsönrel egy „Gemilat Chaszódím“ nevű alakulat végzi. Halberstam rabbi erősen dolgozik a „kasrusz“ érdekében.

Minden reggel és este templomi gyűjtést rendeznek a szezárdok templomában, amelynek összegeiből azokat a tagokat támogatják, akik nyíltan nem kérnek alamizsnát. Az intézmény neve: „Matan Beszészer“.

Ortodox Chewra Kadisa

Az ortodox Chewra Kadisa 1937-ben ünnepelte méltó keretek között fennállásának százéves évfordulóját. Erre az alkalomra Mózes Elek egyleti titkár és Szabó Imre albumot adott ki a Szentegylet száz esztendejének kimerítő történetével. Innen tudjuk, hogy a legrégebbi ado-

mányok, amelyek lehetővé tették a Chevra fejlődését, Berkovits Mosétól származtak, aki 363 bécsi forintot adományozott. A nagyobb adakozók egyike a balánfalvi Chaim Meir ben Slomo, aki 300 ezüstpengő forintot juttatott a Chevra céljaira. Kilencven évvel ezelőtt a Chevra olyan kedvező helyzetben volt, hogy a „kincses Kolozsvár városának“ ezer forintot kölcsönözhetett. A Chevra kebelén belül már a kezdeti időkben két jótékony közület működött: Malbis Arumin, amely a szegényeket ruházta és Bikor Chólim, amely a szegénysorsu beteget istápolta.

Az utolsó tíz év gyökeres változásokat hozott a Chevra adminisztrációjában. Mindenekelőtt fokozták a tagok számát, állandósított és fizetett tisztviselőket alkalmaztak, színházat vásároltak, amelyben nemcsak az irodákat helyezték el, hanem a halottasházat, a szertartási osztályt és a tisztviselők és alkalmazottak lakását. A központosítás révén minden tekintetben megőrződik a temetések rendje és méltósága is. A fokozott aktivitás eredményezte a Chevra iránti bizalmat és ennek révén néhány kegyes alapítványt. Új temetőt vásároltak, amelynek szertartási terme egyike a legimponálóbbaknak Erdélyben. A Szentegylet a békés együttműködést fenntartja úgy a cluji hitközségekkel, valamint a kongresszusi Chevrával, azonkívül szorosabb együttműködést létesített az ország többi Chevrájával.

Ujabb tervei a százéves egyesületnek, hogy felépítse a szeretetházat és aggmenházat. Részt vesz intenzíven a Zsidókérdés munkájában és meg kívánja teremteni az ortodox Chevrák országos központját. Az alapítványokra első példát Salamon József adta az utóbbi évtizedben, amikor hat helybeli zsidó intézményre hagyományozott nagyobb összeget, amit a család a Chevrára irt át azzal, hogy belátása szerint kezelje. Bolchover Jakab jelentős adománya mellett kiemelkedik Lilienthal Sándor nemes példája, aki saját költségén építette fel a Chevra udvarán lévő halottasházat.

A Chevra mai vezetősége: László Gyula elnök, Weisz Gyula, Schwartz Ignác és Goldstein Lajos alelnökök; Schwartzberger Mihály szertartási előljáró; Rosenfeld Ármin jótékonyági előljáró; Schwartz Mór és ifj. Pál

Márton gondnokok; Indig Zsigmond pénztárnok; Végis Márton ellenőr; Glanz Jakab gazda. Tanácsstagok: Klein Mózes, Goldberger Kálmán, Lillienthal Sándor, Ernster Hermann, Schmidt Izsák. A választmány: Adler Sámuel, Biró Andor, Fischer Rezső, Friedmann Salamon, Heimlich Izidor, Herskovits Mór, Herskovits Imre, Izsák Mihály, Janovitz Géza, Kappel Izrael, Katz Salamon, Langfeld Márton, Landesmann Lajos, Léb Samu ifj., Léb Miksa, Lévy Ignác (igazgató), Lévy Ignác (fakereskedő), Lusztig Nándor, Marmorstein Márton, Nagyfaludi Nándor, Ornstein Mayer, dr Reiter Artur, Rimóczi Jakab, dr Rosenfeld Salamon (megh. 1937 aug. 7), Rosenzweig Máté, Rosenzweig Emánuel, Salamon Jenő, Salamon Sámson, dr Sebestyén József, Sennensieb Márk, Schwartz Márton, Vigdorovits Izsó, Weisz Béla, Wolf Adolf, Wohl Sámuel, Ziment Bernát. Chevra orvos: dr Schlinger Lajos.

*

A *Marpe Lönefes* (Lelket Gyámolító) Egyesület 1921-ben alakult, akkor még az ortodox Chevra kereteiben. A vezetést özv. dr Rosenfeld Salamonné elnöknő vállalta, akinek szorgalmazására később az egylet megszerezte a jogi személyiséget és azóta függetlenül működik. Célja: rituális étellel ellátni az átlag negyven-ötven klinikai zsidó beteget. Az egyesületet nagyrészt hölgyek irányítják és támogatják, akiknek sikerült a klinika falai között az igazgatóság előzékenységéből kóser konyhát létesíteniük. Az igyekvő és körültekintő elnöknő mellett buzgón dolgoznak: Rosenzweig Emánuelné alelnöknő, Grün Sándorné mint a pénztár kezelője és Freu Lajosné ellenőr. Intenzíven és lelkesen dolgoznak a jó ügyért a város ortodox hölgyei: Bodner Benjáminné, Bernát Emilné, Czódik Károlyné, Felsner Samuné, Goldmann Béláné, Grünwald Jakabné, Hirsch Mórné, Hochmann Jakabné, Kappel Izraelné, Kende Lipótné, Marmorstein Mártonné és Marmorstein Sándorné, Pál Mártonné, Rabetz Benjáminné, Schwartzberger Mihályné, Spéter Mózesné, Schwartz Ignácné, Teszler Jenőné, Weisz Gyuláné.

A Zsidó Nőegylet

A cluji Zsidó Nőegylet 1895-ben alakult meg. Első elnöke Farkasházi Fischer Vilmosné volt, aki öt évi közhasznú munkálkodása után meghalt. Az elnöki székben Szántó Bertalanné követte, majd 1916-ban Neuberger Zsigmondné, aki azóta is a Nőegylet élén áll és páratlan buzgalmával, áldozatkészségével, jóságával minta-intézménnyé fejlesztette a nevről elnevezett egyület. Bámulatos munkakészségét hiven jellemezte az egylet huszonöt éves jubileuma alkalmából megb. dr Eisler Mátyás főrabbi, aki ünnepi beszédében ezeket mondotta:

„Elnökasszonyunk az egész idő alatt ugyyszólván egymaga végezte az egylet minden dolgát: vagy nem ő fut-farad és tesz-vesz az egylet minden ügyében? Nem ő keresi fel legtöbbször otthonukban a szegényeket, kihallgatja és gyakran sajátjából elégíti ki őket? Nem ő járt leginkább gondozni az elhagyott árvának, műhelyet az inasgyermeknek? Nem ő fordult meg naponta a népkonyhában s a Napközi Otthonban, készítette elő a felruházást és a tűzifakiosztást? Nem ő állott künn ziman-kós téli időben a pályaudvaron, midőn szerencsétlen menekült zsidó testvéreinket kellett felüdíteni egy meleg itallal és meleg szóval? Voltak, igaz, mindig és vannak ma is nemeslelkű segítőtársai, de kevesen és ez épp annyira dicséret a keveseknek, mint gáncs a sokaknak, akik szintén közreműködhetek volna, de talán mert látták, hogy az elnök ugyanis jól elvégez mindent, távol maradtak“.

A Nőegylet 1931 december 8-án ünnepelte negyvenéves fennállását, amikor Eisler Mátyás főrabbi arcképét is leplezték. Az ünnepségen az egész város zsidósága képviseltette magát.

1936 áprilisában a Nőegylet és Napközi Otthon székháza kisajátítás alá került. 1936 decemberében azonban a zsidó társadalom áldozatkészsége és dr Balázs Endre, dr Klein Miksa és dr Spitzer József odaadó munkája, főleg azonban Neuberger Zsigmondné akciója révén a Nőegylet új, lakályos Paris uccai hajlékában szerez gondtalan pár évet 120 gyermeknek és 12 agg nőnek. Innen irányítják a segélyre szoruló sinylődők, gyermekágyasok, barmicve

fiuk és házasulók segélyezését. Innen indulnak ki gyűjtési akciók tüzelőfa, ruhánemű és egyéb segélyezések érdekében. Az idők során nagyobb adakozások lehetővé tették a Napközi Otthon üzemének zavartalan fenntartását. Ebből a szempontból különösen kihangsúlyozandó megb. Grün Lázár 400.000 lejes adománya, Halász Jenőné földbirtokosné évi burgonya és vetemény ajándéka, dr Hajdu Dezső, a Pintér és Molnár cég, valamint Salamon Lipót malomtulajdonosok lisztküldeményei.

Erősek és hatalmasok

Tizennégy dolog van a világon, egyik erősebb és hatalmasabb a másiknál, egyik legyőzi a másikat.

Erős a tenger árama, de erősebb a föld, mert a tenger morajlásának határt szab. Erős a föld, de erősebbek a hegyek, mert felülemelkednek rajta. Erős a hegy, de erősebb a vas, mert széjjelrombolja a hegyet és sziklát. Erős a vas, de erősebb a tűz, mert felolvasztja a vasat. Erős a tűz, ám a víz eloltja, erős a víz, de erősebb a felhő, mert a hátán viszi. Erősek a szelek, mert elkapják a felhőt, erősebb az ember, mert falat épít és megállítja a vihart. Erős az ember, de erősebbek a gondok, amelyek megtörik és meggyöngítik. A gondnál is erősebb a bor. Ám a bort is elüzi az álom. Az álmot elüzi a fájdalom, a betegség. Akkor pedig jön a halál, amely minden fájdalmat meggyógyít. Erős a halál, de erősebb a szeretet, mert írva van: „Mit használ pénz és vagyon az ítélkezés napján? Csak szeretet és kegyelem az, amely megment a haláltól“.

Szeretet vezet bennünket örök nyugovóra, lezárja szemünket, amíg Isten majd egykoron újra felnyitja, hogy megláthassuk nagy fényét és dicsőségét. (Midrasch Kohelet.)

IMAHÁZAK ÉS TALMUDEGYLETEK

A *monostori imaház*. A legrégebbek egyike. Minthogy a zsidók az 1848-as idők előtt nem telepedhettek meg Kolozsváron, a környékbeli községekben laktak és közösségeiket itt alakították ki. A városhoz legközelebb eső Monostoron bizonyára néhány évszázad óta laktak zsidók, de csak a kegyurak jóvoltából és egészen laza vallási szervezetben. Ideiglenes imaházakban jöttek össze és az uradalmi kertekben temetkeztek aszerint, hogy erre engedélyt kaptak. A régi vándorimaházak helyett harminckét év óta épített templomuk van az Otetului ucca 5. szám alatt. Ennek az imaháznak főalapítója Klein Mózes, aki a katolikus státustól megvette a telket, ahova lerakták a monostori zsidók aggmeházának alapkövét is. A szigorúan ortodox szellemben vezetett imaház elnöke ma is Klein Mózes, alelnöke Salamon Mendel, gondnoka Schächter Éliás, ellenőre Salamon Jenő.

*

A „*Bész Avrohom*“ imaegyesület neve szerint a pozsonyi gaon, Avrohom Smüel Benjamin Szófer (Kiszáv Szófer“) emlékét van hivatva megőrizni. A gaon ugyanis, aki röviddel az imaház alapítása előtt halt meg, Glasner Ábrahám főrabbi feleségének nagybátyja volt. Megalakulása évében, 1872-ben, a jegyzőkönyvet Wolf Hersch Stein, a nagyhitközség metszője (később Palesztinába költözött és 100 éves korában meghalt Jeruzsálemben) készítette, ékes jiddis-német nyelven. Az első időben a „Bész Avrohom“ mint egyesület működött, külön templommal és jótékonycélu intézményekkel. Kamatnélküli kölcsönöket adott a tagoknak és segítette betegeit. Orvosuk is volt, dr Demeter, aki évi 12 aranytallér tiszteletdíjat kapott. Első elnökük Dov Beer Buchwald, első rabbijuk Dávid

Langfelder, aki mint „chacham“ szerepel; aminthogy az egyesület is a „szefárd“ nevet használja hivatalos címében. 1876 február 26-án az egyesület hitközséggé alakult át, saját anyakönyvvvel, autonómiával. Ekkor Schimmel Sámuel az elnök. Negyvennégy tagja volt, közöttük a ma is Clujon élő családok fejei: Hellmann Jakab, Jonáthán-Benjamin Kóhn, a kiváló talmudtudós, Leopold és Hermann Bakus és Léb József. Feltűnik egy Szöcs János nevű, aki valószínűleg „gér cedek“, a zsidó hitre tért magyar ember lehetett. Pár hét múlva már tárgyalnak a nagy hitközséggel a teljes függetlenítés, saját metsző és iskola ügyében. 1878-ban az ujonnan megválasztott főrabbit, Mose Smüel Glasnert tiszteletbeli tagnak választották. A törzskönyvből megállapítható, hogy a Besz Avrohom első tekintélyesebb tagja Móse Menachem Weisz volt. Utána Móse Josef Boskovits neve következik, majd Wertheimer Sámson, Ellimelech Baumzweig, Mordechaj Ausch, Josef Zwi Weinstein, Avrohom Josef Ernster, Joel Kepes, Slomó Fenichel, Hirsch Ábrahám (Iklód).

Imaházukkal hosszú ideig vándoroltak, amíg végre a mostani Barițiu uccai templomnál megállapodhattak. Eleinte az Aranysas szállodában volt imaházuk, majd a Poelé Cedek mai templomának helyén levő gyárhelyiség emeletén, később a Vitéz Mihály téren levő Jánosi-házban, aztán Móse Chajim Geist lakásán. A nagy ünnepekkor a kioszkban, majd a Redut termeiben rendeztek istentiszteletet. Néhány évtizede bevonultak Kohn Zsigmond házába, egyelőre bérelt imaházba, amelyet a község reorganizálása során megvásároltak. Rabbijai voltak a már említett Langfelder chachamon kívül Jisrael Beer Klein, Hersch Schwartzberger, Ben Zion Weinstein. Mostani lelkesük: Löwy Mór, akit 1905-ben választottak meg.

Elnökei 1894 óta: Boskovits József, Slomo Hermann, Slomo Fenichel, Móse Chaim Weisz, Slomo Pollák, Avrohom Hirsch, Grünwald Ármin (Palesztinában halt meg), Weinstein Simon, Fisch Adolf, Löbli Mihály, Liebermann Sándor, Schwartz Miklós és Léwy Ignác fakereskedő.

A Besz Avrohom legrégebb intézménye a „Gemilut Chaszodim“ pénztár, amely mint régen, ma is kamat nélküli kölcsönöket folyósít megzorult tagoknak. Néhány

év előtt bevezették a szegények között való fakiosztást és a „szegény-asztalt“, ahol szombaton és pénteken este átutazó szegények étkeznek. Az „Océer Dalim“ alakulat a zsidó koldus-ügy városszerte való rendezésére vállalkozott. A koldusok közül az arra alkalmasokat produktív munkához segíti, a nyomorékokat pedig heti segéllyel támogatja, nehogy üzletről-üzletről járjanak. Az egyesület főleg Schwartz Miklós kezdeményezésére jött létre. Ebbe az alakulatba bekapcsolódott a Nőegylet is, amely dr. Neufeld Jenőné delegálta. Elnöke Grünfeld Dávid, aki mellett Réger Fülöp, Hochmann Jakab és Stern Vilmos fejtenek ki élénk agilitást.

A Gemilut Chaszodim önszegélyző elnöke Rubin Jenő, aki Izrael Fülöp, Langfelder Márton és Rosenberg Márton közreműködésével lelkismeretesen látja el a szépen fejlődő hasznos intézmény ügyeit.

Kulturális téren legfőbb irányító szerepe a „Bész Avrohomban“ Löwy Mór rabbinak van, aki minden este Bibliát és Rasit tanít, szombaton délelőtt talmudot. Délután prédikációt tart, vagy az Atyák tanításait adja elő. Ugyancsak a Bész Avrohom kebelében működik a Glasner Móse emlékére alakított Misnajot-egyesület. A templom-egyesület taglétszáma 150. Elnöke Léwy Ignác fakereskedő, gondnokok: Weisz Siegfried és Grünfeld Dávid, pénztárnok Rubin Jenő, ellenőr: Grünfeld Herman (textilkereskedő), gazda Friedmann Bernát, tanácsnokok: dr. Glasner Izsák, Liebermann Sándor, Friedmann Herman, Rosenzweig Máté, Rosenzweig Lázár, Farkas Izsák és Mandula Ernő.

Bész Jákob. 1917 februárjában alapította Schwartz Jakab azonban a napokban, amikor az egykori hitközségi elnök anyja meghalt. A Vasút ucca 4 szám alatt levő házában rendezett be templomot, amely később több közeli uccába vándorolt, míg végre négy évvel ezelőtt a Kisucca 20 alatt végleges hajlékot kapott. A Bész Jákobnak hetven-nyolcvan tagja van. Elnöke Schwartz Ignác, a néhai alapító fivére; alelnökök: Wolf Adolf és Mihály Manó. Minden este a volt páncélcsehi rabbi, 10—15 tagnak

Sulchan Árucht ad elő. A templomban naponta két részletben reggel és este az egész zsoltárt elrecitálják. Ennek a vallási intézkedésnek megteremtője: Grünfeld Ansel. Szigorúan ortodox templom, ahová szívesen járnak a környékből a szefárd hivek is.

*

Besz Áron. A templom (a str. Cipariu Heltai-ucca 11. szám alatt) voltaképpen legrégibb elődje azoknak a kisebb imaházaknak, amelyek az 1848-as idők után keletkeztek, amikor a Györgyfalva és környékbeli zsidók a Pata-uccai részeken letelepedhettek. E templomok közül jelentősebb volt a Spielmann Dávid, később a Landau Adolf-féle imaház. A mai templomszerűen épített imaházat Fried Lajos, Friedmann Bernát, Feuermann Ignác, Fülöp Béni, Hirsch Elek, Löbli Dániel, Mátyás Ignác, Mátyás Mór és Szatmári Ignác alapították. Az alapító Mátyás-fivérek apja: Mátyás Áron után nevezték el az imaházat, amely javarészből a nagy ortodox hitközség pénzügyi támogatásával épült fel. Jelentős intézménye a „Gemilat Chaszodim“, amely kisebb kölcsönöket nyújt a megszorult tagok számára. Az egyesület alapítói: Heimlich Izidor, Reiter József, Mátyás-fivérek, Klein Jeremiás, Armer Izsák és Sámuel Cheszkel. Az alapszabályokat Klein Jeremiás készítette el és ez szolgált a Saszchevra jól bevált intézményének is mintául.

*

Ezrat Jisrael. Egy év óta áll fenn, a Ferdinand király ut 82. számú házban. Elnöke Janovitz Sámuel, gondnok: Friedmann Sándor, pénztáros Goldstein József, ellenőr Salamon József. Alapítók: Janovitz Sámuel, Rosenzweig Máté, Rotschild Lajos, Deitel Dezső és Schächter Márton. A tagok száma 42. Mincha és máriv között Grosz F. Hersch talmud-tudós tanít.

„*Ohel Mose*“ 1910-ben alakult, főleg a Máramarosból és a régi Magyarország felső vidékeiről idekerült elemekből, akik a chászid ritust akarták megtartani. Az alapítók rabbi-családok leszármazottjai: Sternhell Áron, a visói rabbi unokája, Jecheszkel Paneth, a nagy albaiuliai or-

szágos rabbi dédunokája s Frankl Emánuel, a beregszászi rabbi unokája. A szervezés főbb munkáját az első időkben Weinstein Benzion és Wohl Sámuel intézte. Eleinte a Mihály vitéz-tér egyik házában volt az imaházuk. Weinstein Benzion hosszú ideig éltető lelke volt a templomnak, ahová más vallási érületiek is szívesen jöttek, hogy meghallgassák előadásait. Weinsteinnek egyébként lapja is volt a Hasachar és Kol Mevaszér című héber és jiddis folyóirat, amelyben a hitközségi alkalmazottak egzisztenciája érdekében emelt szót. A mai vezetőség: gondnokok Wohl Sámuel és Stern Herman, tanácskonok Weisz Gyula, Löwinger Manó, Weinstein Mór, Rosenzweig Emánuel és Spéter Mór. Minden este talmudot tanít Gottlieb M. Léb.

*

Ohel Juda. Ez a templom a világháború végén létesült. Alapítója Goldstein Lajos a cluji ortodox hitközség elnöke. A lupsai zsidók, tulnyomó részben a város legszegényebbjei: piaci árusok, alkalmi munkások, hajcsárok, kiskereskedők. A templomalapításhoz szükséges pénzt és hajlékot az alapító bocsátotta rendelkezésre. A vágóhíddal szemben levő házában áll a templom, ahol naponta az imaidő során, a tagok közül Neufeld Nátán, Léb Markusz és Mendel Jakab adnak elő Talmudot. Szombatonként Ausländer Adolf a Biblia heti szakaszát tanítja Rasival. A templom-egyesület diszelnöke az alapító Goldstein Lajos, elnöke Krausz Viktor, fakereskedő, gondnokok: Hirsch József és Cziment Adolf. Elöljáróság: Goldstein Márton, Mandel Jakab, Sámuel József, Simon Mendel. A tagok száma: 50—60. Jellemző teherviselő-képességükre, hogy javarészt 5-től 25 lej havi tagdíjat fizetnek. Rabbijuk: Hillel Lichtenstein, a nemrég elhunyt „Kolomájer“ rebbe fia.

Sasz-Chevra templom. Alapította a hasonló nevű talmudegyesület 1898-ban. A templom javára történt első Keren Kajemeth-alapítvány Grün A. Lipóttól származik, aki Áron Mihály emlékére ötven forintot helyezett el. Első elnöke az egyesületnek Pollák Salamon volt, jelentősebb vezetőségi tagok: Sole Simon, Eisen Izidor, Mihályi Eze-

kiel, Dávidovits Farkas, Schönbrunn Hermann, Ausch Mór, Friedmann Adolf, Kohn Zsigmond, Fisch József, Gál Márton, Janovitz Géza, Kasztner Izsák, Judovits József, Nierenfeld Simon, Landeszmán Elek, Salamon Herman, Rappaport Eisik, Jakobi Farkas, Klein Herman, Róth József, Grünfeld Ansel, Peller Adolf, Pál Leopold, Zélig Samu, Rosenzweig Antal, Lebovits Mayer. Az első, aki talmudi könyveket adományozott Brunner Izsák volt, akit ezért tiszteletbeli tagnak választottak. Ugyancsak dísztagja lett a Sasz-Chevrának Kasztner Ferenc és Hirsch Ödön, „az egyesület iránt tanúsított jóindulatukért.“

1906 januárjában az egyesület választmányi gyűlésén újraszervezték a talmud-tanulást és kiosztották tanulási célokból a Talmud egyes traktátusait helybeli és vidéki „ben tórák“ között. 1922-ben épült fel az egyesületi templom Heves Vilmos tervei és Noszin Mór ellenőrzése mellett. Az egyesület szellemi vezetője ma Bloxenheim Simon, aki veje az egyesület néhai magidjának, Wald Jakobnak, a hitközség ros-bészdjének. A talmud-tanuláson kívül az egyesület karitatív működést is fejt ki, amennyiben a „Gömilat chaszodim“ bizottság, amelynek élén Léb Béla áll, hetenként megszorult zsidó kisegyzisztenciáknak kisebb kölcsönöket nyújt. Mai vezetősége: elnök Végh Márton; gondnokok: Léb Béla és Izsák Mihály; ellenőr: Salamon Adolf; gazda: Krämer Ignác; pénztáros: Lévy Ignác. A választmány tizenöt tagból áll.

Kisebber bét hamidrások és imaházak

Avodat Köhuna. Reb Kahán Léb, az apahidai rebbe temploma. 1918 óta áll fenn, jól megszervezett misnaegyesülettel. Naponta misnát és Sulchan Aruchot tanulnak. Gabbe: Smül Szimche Ganz.

Bet Hamidrás Czechow. Rabbénu Jákob Simson Kanner tanháza 1918 óta az Ohel Mose telkén. Naponta Biblia- és Talmud-tanulás. Gondnok: Spitzer József.

Bész Hillel. A háboru alatt hozták létre reb Ansel Lichtenstein, a kolomeai caddiknak az emlékére. Az imaház

gondnokai: Indig Zsigmond, Friedmann Géza, Grün Sámuel és Dávid Herman. A nyáron elhunyt alapító helyét, mint előadó, Pinchasz Steiner rabbi, a caddik veje tölti be.

Bész Lévi. Alapítója reb Móse Lévy Jehuda, a broder rebbe. Az alapító fia, rabbi Mechel Michalovics naponta talmudot ad elő. Gondnokok: Reicher Tóbiás és Baum Ignác.

Bész Méir. Megb. Wertheimer Miksa temploma a Traian uccai családi házában. A háboru után létesült, az alapító költségén. A közelben lakó Grün, Feuerstein, Herskovits és Landesmann családok imaháza. Gondnok: Weisz Béla, a néhai alapító veje.

Izsák-imaház. Alapította Izsák Simon 1928-ban, saját házában. Gebbe: Kohn Áron.

Köneszet Jecheszkel. Reb Jecheszkel Rotter, a szefárdok maggidjának imaháza, amelyet 1906-ban alapított. Naponta misnájot-tanulás. Gondnokok: Hirsch Lázár és Deutsch Simon.

Ole Lömelech. Simon Schiff, a lijenszki caddik bethamidrásja. Tizenhét év óta áll fenn. Gondnokok: Klärmann Vilmos, Schwartz József és Finkler Jakab.

Poalé Hadati Hamizrachi. Vallásos cionista iparosok imaháza. Elöljáróság Albert Nándor, Dávid Áron, rabbi Klein Elijahu, Hamlet József, Hirsch Vilmos, Hirsch Mózes, Judovits Sandor, Marosi József, Schwartz Jakab vajkereskedő és Kohn Dávid.

Poalé Cedek

Poale Cedek zsidó iparosegyesület. Egyike a kolozsvári zsidó közösség legéletrevalóbb, legközhasznubb közületeinek. A zsidó iparosság a város nagy területén régen te széjjel volt szórva, egységre volt tehát szükség, főleg gazdasági téren. Emellett a háboru előtti idők szelleme az ipar megbecsülését követelte, amit főleg az iparosok egysége utján lehetett elérni. Ezeket a célokat tartották szem előtt az alapítók, elsősorban Klein Jakab bádogos és Schwartz Ignác nyomdász, aki szónoki talentumával és szervező képességével 1914-ben rövid idő alatt néhány

ügybuzgó iparossal és áldozatkész intellektuelek segítségével létesítette az egyesületet. Első elnöke dr. Deák Jenő fogász, közvetlenül utána Schwartz Ignác volt. Nevéhez fűződik a Poale Cedek székházának megvétele és a templom felépítése a Barițiu uccában. 1922 decemberében Janovitz Géza ruhagyárost választotta meg a közgyűlés elnökévé. Agilis munkásságának köszönhető az egyesület gazdasági reorganizálása. Rendkívül áldozatkésséggel és nagy munkával sikerült rendeznie a templomépítés által keletkezett adósságokat. Elnökségének idejében árvíz rombolta szét a templomot és a hozzá tartozó helyiségeket; Janovitz Géza energiája és ügyszeretete azonban győzedelmeskedett e csapás fölött is.

1926 augusztusában Fischer Rudolf butorgyáros vette át a vezetést. Nehéz küzdelmei voltak az egyesület talpraállítása körül; az ő idejében történt ugyanis a rombolás, de az elnök a megkezdett uton nem állott meg, hanem tovább fejlesztette az egyesületet és 1928-ban már felépülhetett az aggmenház. 1929 augusztusában Goldberger Kálmán váltotta fel őt az elnöki székben, aki szanálta az együletet és összpontosította a tartozásokat. 1935-ben ismét Fischer Rudolf lett az elnök, 1936 decemberében Lienenhal Sándort választották meg. 1937 július 20-án megint Fischer Rudolfot állította a közbizalom a Poale Cedek élére.

Az egyesületnek a megalakulás jelszavát „Tóra és Munka“ sikerült valóra váltania. Megteremtették a zsidó iparosság önszegélyezését és intézményeket, amelyek betegség és súlyosabb gazdasági bajok esetén a tag segítségére sietnek és ha becsületes munkában megrokkann, van hajlék, amely élete végéig befogadja. Az aggmenházban huszonnégy ellátott van, közöttük öt asszony. Az egyesület orvosai: dr. Reiter Artur főorvos, dr. Grünfeld Herman, dr. Kiss Árpád, dr. Löbl Adolf és dr. Weisz Fülöp. Az egyesület ügyésze dr. Krausz Jenő. Elöljárósága: elnök: Fischer Rudolf, alelnök: Schwartz Ignác nyomdász, jegyző: Eröss Jenő, pénztárnok: Hirsch Hermann, felügyelő bizottság: Kauffmann Dávid, Albert Nándor, Rosenfeld Mihály, tanácsnokok: Czerjék Hermann, Dávid Áron, Gottlieb Aladár, Grünwald Jakab, Holländer Sán-

dor, Keszler Ignác, Kun Jenő, Lilienthal Sándor, Mózes Sándor, Schwartz Sándor II., Wolff Jakab. Templombizottság: Izsák Mór, Salamon Samu, Wolf Sámuel. Gazdák: Ábrahám Mór, Weisz Lajos.

Aggmenházi bizottsági elnök: Indig Mór. Titkár Mandelbaum Izidor, okl. rabbi.

Aggmenházi bizottság: Winkler Jakab, Szenes Dénes, Nussbaum Mihály, Blau Dezső és Wolff Mózes. Hölgycsoportok: Dávid Áronné, Lilienthal Sándorné, Landesmann Samuné, Schwartz Sándorné II., Szenes Dénesné.

„Chaszam Szófer“-jesiva. Glasner Akiba ortodox főrabbi jesivája, amelyet egyik őse, a pozsonyi géon után nevezett el. A főrabbi a régi jesivák szellemében, de modern eszközökkel vezeti az 1934 október havában megnyitott tanházat, amely hivatva van egyfelől az ortodox hitélet számára rabbikat és hitközségi alkalmazottakat kiképezni, másrészt hagyományhű és talmudot ismerő polgárokat adni a zsidó társadalom számára. A főrabbi agilitása révén sikerült a General Poetas uccán egyik házban higiénikus internátusi épületet szerezni, amely mellé 1937 áprilisában világos, kényelmes bet-hamidrast is építettek. A 40—42 benlakó növendék szigorú fegyelem alatt tanul. Tanárök a főrabbin kívül: Bloxenheim Simon rabbi és Glasner Juda, a főrabbi fia.

Az alapításhoz tekintélyesebb összegekkel járultak: Adler Sámuel és fiai, Grósz Jenő, Guth Sándor és Lajos (Szatmár), László Jenő, Reich József (Oradea), Reiter Mór (Szatmár) és Wertheimer Miksa. A jesiva-kuratórium tagjai: Adler Jenő, Fisch Sándor, Guttmann Márton, Goldmann Béla, Nagyaludi Nándor, Rosenthal Emánuel és Weisz Mózes.

*

Machzike Tóra. 1905-ben alakult meg a hitközség keretén belül a *Machzike Tóra* egyesület, amely célul tűzte ki fiatal házaspárok talmudi továbbfejlesztését. Minden szombaton és vasárnap délután néhány órán át az egykori jesiva-bócherek hagyományos módszerrel tanulják a Talmud valamelyik traktátusának részletét. Előadók: az

alapító Goldmann Béla és Fisch Sándoron kívül Weisz Mór, Halpert Fischl és Rotter Jakab.

*

Szináj Talmud Tóra egyesület. Megalakult 1932-ben az ortodox hitközség Talmud Tórájának keretében, Glasner Akiba főrabbi és Végh Márton talmud tóra-gondnok kezdeményezésére, néhány lelkes és ügyszerető „bal bajor” segítségével. A cél, hogy a bibliai és vallási tudományok minél szélesebb körben terjesztessenek. Az ifjúsági tananyag felöleli a héber olvasástól kezdve a Talmudot és kódexeket, hogy kellőképpen előkészítse a tanulni vágyó ifjakat a jesivára. A Szináj vezetősége gondoskodott elsőrendű tanerőkről, a város különböző részein, főleg a legszegényebb és legelhagyatottabb Lupsa-negyedben, ahol a zsidóknál nagyon ritka tünetet, az analfabetizmust szüntette meg. Ma tizenöt „melamed” gondoskodik a konzervatív oktatásról és nevelésről. Ujabbán Rotter Jakab újjászervezte a „Beth Jakob” iskolát, hogy a női hitoktatás terén tapasztalt hiány pótoltsék. A középiskolák törvényes hitoktatását Hirsch Hermann rabbi látja el. Anyagi bázisa a hitközségtől élvezett szubvención kívül az egyleti tagok tekintélyes táborának tagdíjai és egyéb hozzájárulásai, valamint a hitközségi iskolát nem látogató növendékektől szedett tandíjak. Az intézmény a növekedő ifju nemzedék minden rétegében érezteti áldásos hatását.

Jelenlegi vezetősége: Elnök: Stern Hermann. Gondnokok: Klein Jeremiás, Kohn Mór, Végh Márton. Pénztárnok: Schwartzberger Mihály. Ellenőr: Klein Sándor. Titkár: Rotter Jakab.

Választmány: Weisz Gyula, Végh Márton, Goldstein Lajos, Léb Béla, Goldmann Béla, Salamon Izsák, Léwy Ignátz, Marmostein Jenő, Katz Salamon, Fisch Sándor, Mandel Jenő, Kohn Mihály, Wohl Sámuel, Guttmann Márton, Lázár Mór, Wolff Simon.

Az imaházak részéről: Poél Cedek: Löwinger Manó, Shasz Chewra: Rosenthal Gyula, Bész Avrohom: Rosenfeld Dávid, Ohel Mose: Klein Sándor, Ohel Jehüde: Cziement Bernát, Monostori Imaház: Schächter Jakab.

Zsidókórház

A Zsidó Kórház felépítése és üzemének biztosítása régi vágya volt a cluji zsidóknak, épügy, mint egész Erdély zsidóságának. Tervek merültek fel, javaslatok hangzottak: el és amint az a kolozsvári zsidó ortodox hitközség jegyzőkönyveiből kiderül, alapítványt is „igérték”. Kivételre azonban nem került sor, főleg azért, mert a kórház még nem volt igazában közszükséglet. A város gyógyintézeteibe éppúgy, mint az egyetemi klinikákra minden beteg könnyen bekerült és az orvosok között is számos zsidó működött. Sürgős szükség tehát nem mutatkozott a kórháznak belátható időn belül való felépítésére. A háboru előtti időkben csak az emberek legszegényebbje ment kórházba, az is, ha tehette, otthon kezelte magát. Legkevésbé voltak hajlandók kórházba befeküdni a szülő asszonyok. Ma már ez a helyzet gyökeresen megváltozott, a polgár inkább gyógyintézetben kezelteti magát, ahol szakszerűbb az ápolás, mint a legkényelmesebb lakásban.

A háború utáni nagy infláció idején, amikor aránylag mindenkinek volt pénze, a betegek szanatóriumokba vonultak. De a bőséges esztendőket követően beütött a pénzügyi krízis s erősen előtérbe került, nyilván ezzel kapcsolatban a kórház megvalósításának gondolata. 1921-ben megalakult a Zsidó Kórházegyesület, amelynek fejlesztése érdekében főleg Wertheimer Miksa, dr. Blumenfeld Sándor és Steiner Pál professzor fejtett ki nagy propagandát, akkor még gyöngye visszhanggal.

Hat évi stagnálás után az események parancsára, főleg azonban Sebestyén Dávidnak a kórházügyben való aktív bekapcsolódására a gyógyintézet felépítése reális alapot öltött. 1927 októberében (Glasner Akiba főrabbi hatásos befolyására) a Sebestyén házaspár aranylakodalmak alkalmából nagylelkű adománnyal vetette meg a Zsidó Kórház alapját. Az alapító levél szerint Sebestyén Dávid és neje a Kórházegyesület céljaira ajándékozta a Tudor Vladimirescu uccából a Nagyszamosig húzódó hatalmas telkét. Az akcióban immár erősen résztvesz az alapítványozó fia, dr. Sebestyén József, aki agilitásával, te-

kintélyével és minden ügyre kiterjedő érdeklődésével bámulatos gyorsasággal beszervezte a kórházba az ország-rész zsidóságának legjobbjait. Társai a szervező munkában Steiner professzor, dr. Hamburg József, Rózsa Mór, dr. Klein Miksa, Heves Vilmos és dr. Heller József. A propagandát az Uj Kelet mellett az egész kisebbségi sajtó intenzíven és lelkesen támogatta. Az idők folyamán Sebestyén Dávidék a telken kívül még egymillió lejt ajándékoztak a kórház céljaira. 1928 május 20-án már megnyílt az ambulatórium, amelyet dr. Mezey Sándor szemész-főorvos szervezett be tiz beteg szakmára. A kezdeti ezer beteg létszám a következő évben már nyolcezerre emelkedett. Figyelemreméltó tény, hogy a betegek több mint negyven százaléka nemzsidó volt, míg a vidéki betegek száma harminc százalék. Fekvő betegek számára a kórház 1929 november 10-én nyílt meg a következő osztályokkal: szülészeti és nőgyógyászat, vezető dr. Büchler Dezső; sebészet vezető Steiner Pál professzor; szemészet vezető dr. Hamburg József és Röntgen vezető dr. Herschkovits Izidor. A kórház belső berendezésének adományok útján való létrehozása körül dr. Neufeld Jenőné és dr. Ábelné, dr. Hirsch Sári fejtettek ki önzetlen, szép munkát. A kórház palotáját, amely Devecseri mérnök tervei szerint épült, országos ünnepséggel avatták. Az alapító házaspárt az állam, az egyetem, a hatóságok, az egyházak és a kórházak reprezentánsai köszöntötték.

Immár közszükségletnek bizonyult a Zsidó Kórház, annyira, hogy hozzá kellett látni új osztályok létesítéséhez és ezzel az épület nagyobbitásához. Országos jellegű sorsjáték és jelentős ágyalapítványok ehhez is hozzásegítették a Kórházegyesületet. Így jött létre az épületnek új szárnya. Most már fel lehetett állítani a belgyógyászati osztályt (vezető dr. Dóri Béla), a gyermekgyógyászatot (vezető dr. Kappel Izidor) és a laboratóriumot, amelyet dr. Stern Vilmos v. egyetemi tanársegéd áldozatkészségéből rendeztek be és amely ma is szigorúan szakképzett vezetés alatt áll. A laboratórium a maga nemében legmodernebb az egész országban, minden vizsgálatra alkalmas felszereléssel, amely az intézetet függetleníti más kórházaktól.

Az új kórháztraktust, amelyet Öhlbalm és Strasserék terveztek, 1931 szeptember 6-án országos ünnepek keretében nyitották meg. Ezuttal Hatiegan és Papi-lian professzorok, az orvostudomány büszkeségei, külföldi követések, Niemerover országos főrabbi és számos más előkelőség tisztelték meg jelenlétükkel a megnyitó ünnepeket. Az új kórház dr. Fenichel Mór igazgatása alatt szépen fejlődött. A sebészeti osztályt dr. Haas Marcell, volt breszlai egyetemi tanársegéd vezette, a szülé-szet később néhai dr. Vértés Oszkár egyetemi magánta-nár vezetése alá került. Az elektro-kardiogram és anyag-csere vizsgáló laboratóriumot dr. Farkas Imre főorvos irányítja. Az ortopéd sebészet vezetője dr. Weinberger Zsigmond főorvos; a fül- és gégecsztályé néhai dr. Boskovits Henrik, majd dr. Goldglanz Henrik. A bőrgyógyászatot eleinte dr. Goldberger Ede, most dr. Löbl Adolf látja el, a fogászatot dr. Vass Zoltán, az ideggyógyászatot dr. Elekes Miklós főorvosok. Kivülük számos konzultáns és bejáró orvos segít a kórház humanitárius munkájában. A kórház egyik sebésze, dr. Lasz Gyula és dr. Grünwald Ernő gyermekgyógyász alapos orvos és vallási tanulmányt írt a circumcizióról. A könyv elé Wesel Albert főrabbi, az országrészi ortodox iroda elnöke írt előszót. A példás tisztaság és rend, ami a konyhában és a betegek ellátása körül uralkodik, Weiszburg Emilné rendszeretét és izlését dicséri.

1934 óta a fővárosba távozott dr. Haasz Marcell után a sebészet vezetését Róth Marcell professzor vállalta, aki haladéktalanul megkezdte az Eszter-nud megszervezését. A kezdeti nehézségek leküzdése után ma már ez az új intézmény is egyik büszkesége közegészségügyünknek. Ambícióval támogatták Róth professzort ebben munkájában Diamant Izsóné, Rózsa Mór, különösen azonban a Bné Brith klub. A kórházi rendezvények rekordsikerei dr. Fischer Tivadarné, dr. Sebestyén Józsefné és Rózsa Mór nevéhez fűződnek. Rendkívüli agilitást tanúsított minden akció során a kórház titkára, Gábel Vilmos tanár.

A kórház ezidőszerinti költségvetése négy- és félmillió évi bevételt és négy és félmillió kiadást tüntet fel. 1936-ban

a fekvő betegek létszáma (ez a kórház befogadó képességének maximuma) 2200 volt. Közülük ingyenes 25 százalék, nemzsidó 35 százalék, vidéki 45 százalék.

1937 május havában a Kórházegyesület élére új emberek kerültek. Sebestyén József dr., a Kórházegyesület elnökének vezetése alatt az egyesület új problémák megoldására vállalkozott. Ezek: anyagi biztosítása a kórház üzemének, minél több ingyen beteg befogadása, a betegosztályok szakszerű elhelyezése és nagyszabású kibővítése, új osztályok létesítése. A tervek között szerepel egy nagyszabású orvostudományi munkásságnak és szociál-higiéniai központnak megalkotása.

A jelentősebb alapítványok névsora:

Ábrahám Izsák, özv. Ábrahám Lázárné, Agyag és Téglaipar Rt., Adler Berthold és neje, Bergner-család, dr. Biró Géza és neje, Boschán Géza és neje, Banca Marmarosch Blanc, Biró Andor és neje, Bet Avrohom imaház, Blum Zsigmond Déva, Chevra Kadisa Gheorgheni, Czitron Benjámin és neje Medgyes, Konrád Ottó Budapest édes anyja emlékére, Comunitatea Izr. Chevra si Soc Feimeilor Brasov, Com. Izr. Cluj, dr. Fischer József elnök nevére, Camera de Industrie și Comerț, Deutsch Ottó Medias, Darvas Mór Tg.-Mures, Dávid Lajos és neje, özv. Deutsch Ferencné férje emlékére, Diamant Izsó és neje, Deutsch Lipót és neje, Deutsch Ignác és Czodik Jenő, dr. Darvas Simon és neje, Elekes József és neje Tg.-Mures, Erdélyi Bank, Hargitai Bertalan nevére, Farkas Ernő anyja Farkas V. Józsefné emlékére, dr. Farkas Mózes, Fischer Kálmán és neje, Fried család Teius, Fried Lipót emlékére, dr. Friedmann Eugen, Cleveland, édesanyja emlékére, dr. Fenichel Mór édesatyja, Fenichel Salamon emlékére, Felsner Samu és Salamon Jakab Barzel, Fuchs Nándor Alba-Iulia, Fodor József, Flohr József, Farkas József, Fried család Teius, szüleik emlékére, Fränkel H. Turda, Gottlieb Áron Gheorgheni, Grósz Jenő, Glück Andor és Fülöp Alba-Iulia, atyjuk M. Glück Adolf emlékére, Gutfried Adolf és neje, Hirsch Adolf és neje, Heves Vilmos, megboldogult neje Bretter Irén emlékére, Heller Samu és neje, dr. Halász Pál, Hellmann Jenő, atyja, Hellmann Ferenc emlékére, dr. Hamburg József édesanyja

emlékére, dr. Hirsch Elemér szülei emlékére, Herczeg Ti-
vadar, Heller-család Ludas, Halle László Medias, Hirsch,
Schwartz és Prinz Turda, szüleik ezüstlakodalmára, dr.
Jakobi Kálmán atyja Jakobi Áron emlékére, Junger Sa-
mu és neje Petrosani, szüleik emlékére, Izrael Mózes és
neje Petrosani, Izrael Józsefné atyja és öccse emlékére,
Jakab Manó Lunca Bradului, Joint Distr. Com., Kram-
mer Jenő Dicio, Kleinhändler Ábris Arad, Kongresszusi
Chevra Kadisa, dr. Eisler Mátyás főrabbi emlékére, dr.
Keller Samu és neje Simleul Silvaniei, Klein Henrik és
Bernát Petrosani, szüleik emlékére, Kelemen Bernát és
neje, dr. Kohn Gyula, Klein Mór és neje Gherla, Keres-
kedelmi Hitelintézet, Lázár Simon Turda, Lengyel és Se-
lényi, Lilienthal Sándor és neje, Léb Samu és Miksa szü-
leik emlékére, özv. Léderer Albertné férje emlékére, Léb
Miksané anyja, Wéber Lipótné emlékére, Léderer Albert
és neje, Marpe Lönefes, dr. Molnár Jenő és neje Petrosani,
Mózes Henrik Olthéviz, Molnár Jakab, megb. neje,
Mayer Janka emlékére, Molnár és Pintér, Mezőgazdasági
Bank, Neumann Géza, Nagy Samu, Nobel Samu, Nobel
István és neje dr. Neufeld Jenő és neje, Nőegylet Zsibó,
Ort. Chevra Kadisa, Porzsozt Oszkár, dr. Porjesz Aladar
szülői emlékére, dr. Reich József Turda, Rados Manó és
Goldmann Jenő, Reich Mórné emlékére, Rózsa Mór és ne-
je, dr. Róth Hugó, atyja, Róth Hermann emlékére, Rivt-
schesz Rudolf Medias, dr. Stern Vilmos és Herman, özv.
Schmidt Jakabné, szülei emlékére, Salamon Mór, dr. Se-
bestyén József és neje, Sebestyén Miklós és György édes-
anyjuk emlékére, Szél-család és neje, Sebestyén Miklós
és György, édesanyjuk emlékére, Szél-család, megb. dr.
Sebestyénné, Szél Irén emlékére, dr. Szarvas Jakab és
neje leányuk, Piczurka Mirja emlékére, Seiger Testvérek
Déva, Sámuel-család Simleul Silvaniei, szüleik emlékére,
Szabó Jenő és neje, Schäffer Lipót Petrosani, Steckl-csa-
lád Brasov, Szántó Miklós édesatyja emlékére, Salamon
József és neje, Spielmann J. Hampton Chicago, dr. Se-
bestyén Józsefné szülői, Bäumel Samu és neje emlékére,
Terner Jakab és neje Zilah, Trattner Vilmos Barault
Vadász Jenő és neje, Wertheimer Miksa és neje, Weisz
Béla és neje, Weiser-család Baia-Mare, Wesel Albert Tur-

da, Weisz Kálmán és Jenő szülei emlékére, Weimann Miksa és neje szülei emlékére.

Paul Ehrlich orvosegyesület

Hét évvel azelőtt, 1930-ban, amikor az új egészségügyi törvény életbelépett, a zsidó orvosok kari érdekeik védelmére szervezkedni kényszerültek. Ebből a szervezkedésből alakult ki a „Paul Ehrlich“ egyesület, a város legtekintélyesebb intellektuális közületeinek egyike, amely úgy az orvoshatóságok, főleg a kamara felé, valamint a zsidó orvosi kar tekintélyének emelése irányában is eddig rendkívül hasznos tényezőként bizonyult. Az orvoskamara öttagu választmányában az egyesület, mint a zsidó kari érdekek képviselője küldi ki mindenkori elnökét (megalakulása óta az ismételten megválasztott) dr. Goldberger Edét, az ország határain túl is neves bőrgyógyászt. Az egyesület fennállása óta 107 tudományos szakülést tartott, közöttük néhányat zsidó vonatkozású témákról. Amióta ez a zsidó orvosegyesület létezik, szokatlanul szívélyes viszony fejlődött ki a zsidó orvosok vezető egyéniségei és a cluji egyetem orvosi fakultásának tanárai és orvosi kara között. Nemcsak belföldi, hanem a külföld orvosnagyjai is előadást tartottak a Paul Ehrlich otthonában, többek között Rosenthal Jenő, Róth Miklós, Aschner, Preysich Kornél, Fischer Ernő, Strasser, Rosenthal, Érczy Miklós, Hasenfeld Artur, Engel Károly, Pólya és Blumenthal professzorok. A külföldiek tiszteletére rendszerint ünnepi vendéglátás volt, amelyen megjelentek a cluji egyetem legkiválóbb professzorai: Hațiegan, Grigoriu, Tatar, Sturza, Bologa, Popoviciu professzorok. Az egyesület Paul Ehrlich születésnapjának évfordulóján ünnepi évfordulókat szokott rendezni. Ujabban az egyesület a cluji orvosi fakultás öt legjobb növendékének jutalomdíjakat oszt ki.

A Paul Ehrlich egyesület tisztikara: Elnök: dr. Goldberger Ede, alelnökök: dr. Herskovits Izidor, dr. Farkas Imre, dr. Jakobi József és dr. Traub Vilmos. Főtitkár dr. Ornstein Sándor, titkár: dr. Havas József, pénztáros: dr.

Lasz Gyula, ellenőrök: dr. Wertheimer Mendel és dr. Samu Dezső, jegyzők: dr. Ábrahám Lajos és dr. Katzer Ödön, könyvtáros: dr. Vass Zoltán és dr. Walter Leó, adminisztrátorok: dr. Löbl Adolf és dr. Rosenberg Ernő. A választmány tagjai: dr. Steiner Pál professzor, dr. Mátyás Mátyás, dr. Fenichel Mór, dr. Róth Marcell professzor, dr. Lengyel Miklós, dr. Lengyel Móric, dr. Stern Vilmos, dr. Goldglanz Henrik, dr. Sonnenwirth Ferdinand, dr. Szénási Vilmos, dr. Kappel Izidor, dr. Reiter Arthur, dr. Weinberger Zsigmond, dr. Weisz Fülöp, dr. Rosenberger József, dr. Grünwald Ernő, dr. Mendelovics Izsák, dr. Erdős Imre, dr. Neufeld Jenő és dr. Blau Zoltán.

*

Erdélyi Zsidó Árvagondozó. A háborut követő esztendőkből alakult meg elsősorban a hadiárvák istápolásának céljából. Az intézmény fejlődése során azonban kiterjesztette gondoskodását nemárva, de elhagyatott és olyan gyermekekre is, akikről szüleik képtelenek gondoskodni. A kezdeményezés Clujról indult ki és a zsidó társadalom intenzív érdeklődésére vall, hogy rövid idő alatt az ország rész 14 városában helyicsoportjai alakultak. Néhány év múlva az amerikai Joint Distribution Comittée is bekapcsolódott a munkába és az eredetileg karitatív munka immár átminősült szociális tevékenységgé. Ma már az ifjúsági átrétegződés és az improduktív elemek iparosításának is egyik jelentékeny tényezője. Feladatai közé tartozik az iparilag kiképzett ifjúságot esetről-esetre Palesztinába áttelepíteni. Mintaszerű tanoncotthonok gondoskodnak az ifjak erkölcsi ellenőrzéséről és a pályán való érvényesülésről. Nyaraltatási akciója kiterjed az egész országrészre. Évente négyszáz proletárgyermek élvezi Tihuca magaslati levegőjét és valósággal szanatóriumi gondozásban és ellátásban részesül. Az Árvagondozóban természetesen pozitív zsidó szellem honosult meg. A vezetőség: Országos elnök: Dr. Kertész Jenő. Ügyvezető elnök: Kelemen Bernát. Alelnökök: Dr. Leitner Fülöp, Rosenzweig Emanuel. Pénztáros: Gottlieb József. Az edukatív osztály elnöke Moskovits József. A szociális ügy-

osztály elnöke: Grün Mór. Főtitkár: Schwarcz Miksa. Titkár: Dr. Neumann Vilmos.

A Központi Bizottság tagjai: Adler Zsigmond, Bernát Mór, Antal Márk, Boschan Géza, Klein Gyula, dr. Heller József, dr. Pártos Ervin, dr. Neufeld Mihály, dr. Erczmann Béla.

Erdélyi Zsidó Diáksegélyző. 1932 őszén alapították az erdélyi zsidó kulturegyesületek munkaközössége segítségével. Alapítója és elnöke dr. Kertész Jenő és dr. Elekes Miklós. A régi menzából fejlődött ki. A magukra utalt diákok ugyanis képtelenek voltak előteremteni legszükségesebb anyagi eszközeiket. Így tehát a beiratkozáshoz, a vizsgákhoz, az étkezéshez szükséges pénzeszközöket az új diáksegélyző teremtette elő és pedig ország-részi szervezkedés útján. Központ alakult és a segélyezés ügye immár szilárd alapokon nyugszik. 1933-ban dr. Farkas Imre vezette az ügyeket, 1934 óta dr. Hamburg József áll a diáksegélyző élén. Azóta a diákság belső elmentétjei eloszlóban vannak és zsidó kulturmunka folyik a diákság soraiban. Kulturális és társadalmi problémák feldolgozására a Diáksegélyző pályadíjakat irt ki, amelyek meglepően értékes eredményei lettek, beigazolvva a diákságnak a zsidósághoz való belső kapcsolatait és tudományos igyekezetét. A kulturbizottság helyben és vidéken szívesen látogatott irodalmi és kulturális rendezvényekkel népszerűsíti a Diáksegélyzőt. A fiatal gárda „Kelet és Nyugat“ című utóbbi antológiája irodalmi körökben feltűnést keltett. A főiskolai ifjúság egyre jobban dokumentálja pozitív állásfoglalását a zsidó közösségi problémákkal szemben és azt a készségét, hogy a zsidóság küzdelmeiben aktív módon akar résztvenni.

A vizsgaeredmények igazolják, hogy a diákok a tanulmányi viszonyok és nehézségek ellenére jó vizsgaeredménnyel végzik tanulmányaikat, nyilvánvalóan dokumentálva, hogy méltók akarnak lenni ahhoz a zsidó társadalomhoz, amely őket tanulmányaik folytatásához segíti. A statisztika szerint a cluji egyetemre beiratkozott zsidó diákság az, amely legnagyobb arányszámban teszi le a sikeres vizsgákat és végzi el tanulmányait.

A Diáksegélyző országos tanács tagjai: Kántor Mik-

sa Brassó, dr. Kertész Jenő Kolozsvár, Kornis Ödön, dr. Kupfer Miksa Arad, dr. Löwenstein Lajos Marosvásárhely, dr. Molnár Vilmos Oradea, ifj. Reiter Mór Szatmár, dr. Rosenthal Marcell, dr. Weisz Artur Timisoara és dr. Weisz Sándor Kolozsvár. A központi vezetőség tagjai: Központi elnök: Dr. Hamburg József, Danzig Hillel, Grün Sándor, Gottlieb József, Herczeg Tivadar, Jámbor Ferenc, dr. Kertész Jenőné, Leichtmann Andor, dr. Marton Ernő, Peller Lajos, Weinberger Nándor. Titkár: Szirmai István.

„Goldmark“ Filharmóniai Társaság

A zsidó népi mozgalmak Clujon egyuttal a zsidó művészet istápolását is célul tűzték ki. Hosszu kísérletezés, próbálgatás és szervezkedési törekvések után végre megalakult a cluji zenebarátok egyesülete, a „Goldmark“, amely rövid fennállása óta az országrész elsődleges zsidó művészi alakulatává fejlődött. Hat nagy szimfonikus koncertje és számos kamaraestje zeneértő körökben is nagy elismerésre tett szert. Koncertjei zsufozt házak előtt zajlottak le méltó siker kíséretében. A kritika a legtisztelteméltóbb hangon ír a „Goldmark“-egyesület teljesítményeiről. A kezdeti szervezkedés dr. Fischer József, a kongresszusi hitközség elnökének szorgalmazására indult. A szervezés munkájának jelentős részét Brief Dávid tanító bonyolította le.

Alapítók: Dr. Fischer József, dr. Neufeld Jenőné, dr. Goldberger Ede, Adler Zsigmond, Adler Ernő, Friedmann Ignác, Brief Dávid, Boskovics Gyula, Boskovics Sándor, Eichner Endre, dr. Holló Endre, Czinczár Imréné, Salamon Etelka és a város többi muzsikusi, kik e társaság köré csoportosultak.

Vezetőség: Diszelnök: Dr. Fischer József.

Elnök: Adler Zsigmond, alelnökök: dr. Ábrahám Lajos, Eichner Endre, Szenes István, főtitkár: Brief Dávid, pénztáros: Lax A. Salvator, ellenőrök: Friss József, Vajda Pál, gazdák: dr. Farkas Tibor, ing. Demény Zoltán,

Biermann Károly. Karmesterek: Boskovics Sándor, Fischer Vilmos.

Aktiv tagjai: Koncertmesterek: Fehér Sándor és Friedmann Ignác.

Hegedűsök: Dr. Ábrahám Lajos, Biermann Károly, Czerjék Ilonka, Czinczár Imréné, Ehrenwald Ilonka, dr. Ellmann József, Faragó Ernő, Farkas Tibor, Fendrich László, Friedler Tibor, Friss Józsefné, Ing. Fritsch Albert, Frischmann Ákosné, Hellmann Ferenc, Hochteil Rudolf, dr. Ihász Béla, Klein Béla, Léwi Jenő, Löbli István, Márton Miklós, Molnár Jenőné, dr. Pártos Ervin, ing. Rosenberg József, Rosenzweig Rózi, Salamon Etelka, Schächter József, Szenes István, Vértés Rubin, dr. Weisz Sándor, dr. Karpf Ferenc, dr. Karpf László.

Brácsások: Adler Zsigmond, Boda Boriska, dr. Holló Endre, Kálmán Endre, Vajda Pál, Wasserstrom László.

Csellisták: Adler Ernő, Bär Emanuel, Eichner Andor, Felsner László, dr. Goldberger Ede.

Nagybögösök: Benczel Andor, Fritsch Ferenc.

Timpanisták: Dr. Farkas Tibor, Dr. Vass Zoltán.

Fuvósok: Dr. Bokor Sándor, Felsner Miklós, Frucht Márton, Láng Sándor, Irányi Tibor, László Tibor, Rónai Miklós, Balsambaum Salamon, Gidáli Arnold, Székely Endre, Paneth Ödön, Rosenzweig Vilmos, Rosenthal Sándor, Grün Endre, Ing. Demény Zoltán, Löwi Ernő, Rosenthal Marton, Stroli József, dr. Farkas Tibor, Grün Sándor. Hat nagy szimfónikus koncert és több kamaraest dícséri az egylet teljesítményeit.

Ez évben mutatkozott be a „Goldmark“ kvartettje is, melynek tagjai: Fejér Sándor, Friedmann Ignác, dr. Holló Endre és Eichner Andor.

*

A vallási zeneélet is elég élénk. A város két hitközségében templomi zenekar működik. Az ortodox hitközségét Weisz Izidor főkantor mellett Rösler Lajos karvezető irányítja, míg a kongresszusi hitközség zenekarát Rabetz Benjámín főkantor és Rosenthal Mihály karvezető vezeti.

ERDÉLYI ZSIDÓ NEMZETI SZÖVETSÉG

Az asszimiláció néhány évtizede Erdélyben is elhomályosította a zsidó népiség lényegét, bár jóval a háboru előtt, közvetlenül a herzli cionizmus fellépése után, itt is alakultak kisebb cionista csoportok dr. Fischer Tivadarral és megb. Molnár Jakabbal az élén. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely cionista elvek alapján irányítja a zsidó ujjáéledést, 1918 november 20-án alakult meg nagyarányu szervező és nevelő munkával, amelynek két jelentős eszköze alakult ki a háboru utáni időkben: a Tarbut iskolaegyesület és a zsidó sajtó. Kiváló héber és középiskolai tanerők, élükön Antal Márk v. tankerületi főigazgatóval, a neves pedagógussal és matematikussal, középiskola és héber óvoda létesült, míg 1920 nyarán az Uj Kelet című hetilap a zsidó irodalom és publicisztika legjobb erőinek, közöttük Ujvári Péternek, a nagy írónak közreműködésével a legnívósabb és legpublikusabb erdélyi kisebbségi napilapok egyikévé alakult át. A lap azóta egyre fejlődött. Az alapító dr. Marton Ernő irányítása mellett 1927 óta Jámbor Ferenc, mint felelős szerkesztő jegyzi a lapot.

A Zsidó Nemzeti Szövetség megalakítása főleg dr. Fischer Tivadar és dr. Weiszburg Chaim nevéhez fűződik. Koncepciójában — mondja Marton Ernő „A zsidó nemzet Erdélyben“ című írásában — egységes, összefoglaló zsidó nemzeti szervezet, amelynek minden zsidó tagja lehet, sőt automatikusan tagja is (születésénél fogva) tekintet nélkül belső meggyőződésére és politikai felfogására. A Zsidó Nemzeti Szövetség első szervezeti szabálytervezete ebben a szellemben készült. Amíg a zsidónacionalizmusban nem láttak egyebet, mint bázist bizonyos politikai, gazdasági és kulturális jogok kiküzdésére, tehát míg a mozgalom nem volt több kifelé támasztott

követeléseknél, addig ennek a koncepciónak megvalósítása nem látszott ép' utópisztikusnak. De a mozgalom nem állhatott meg a csupán csakis kifelé irányított követeléseknél, amelyeknek teljesítése egyre késett, hanem, mint élő organizmus tovább fejlődött és hangoztatni kezdte a zsidósággal szemben támasztott követeléseit is. Egyre jobban kikristályosodott a befelé irányított program, amely nem a másoktól nyert jogokban kereste a megújulás eszközeit, hanem magából a zsidóságból akarta ki-termelni a regeneráló erőket. A Palesztina-követelés, amelyet az első időkben kényszerű ballasztnek néztek és meggyőződés nélkül frázisként puffogtattak, a program élére kerül.“

*

Zsidó kisebbségi programmal került a bihari zsidók mandátumával dr. Fischer Tivadar (1928—1931), a máramarosiakéval dr. Fischer József (1928—1933) és a bukovinai Storojinetével dr. Marton Ernő (1932—1933) a parlamentbe. Dr. Marton Ernő előzőleg (1930—31-ben) Cluj város zsidó nemzetiségű alpolgármestere volt.

*

A cionista alakulások közül a tradicionális klalcionista szervezet mellett, amelynek ifjusági szervezete a Noár Hacioni, Erdély zsidóinak vallási beállitottsága miatt is a Mizrachinak van fontos szerepe. Ifjusági szervezete: a Ceiré Mizrachi. Erősek a cionista munkáspártok, amelyeknek egyik exponense a Brit Kibbucit, a hozzátartozó Somér Hacair, Dor Chadas és Bné Avoda. Másik exponens a Barisszia, amely inkább polgári származású elemeket foglal magában. Itt van még a Haboné ifjusági szervezet. Kicsiny a zsidó állampárt és a revizionisták pártja.

A Mizrachi vezetője Klein Élijáhu rabbi. A Mizrachi keretébe tartozó Poél Hadati irányítói: Briszk Lajos, Albert Nándor és Nussbaum Mihály. Ifjusági szervezetének vezetői: Löwinger Béla és Wohl Vilmos.

A „Chaluc Bal melacha“ a klalcionisták iparos egyesülete. Elnöke Schwartz Ignác nyomdász, vezetősége:

Siovits Dezső, Kieselstein Ede, Kun Jenő, Rosenfeld Izsó és Dászkál Hugó. A „Brit Kibbucit“ elnöke Jámbor Ferenc, alelnöke dr. Hermann Dezső, „Dor Chadas“ elnöke Lebovits Zoltán; „Somér Hacair“ elnöke Izsák Slomo. A Barisszia vezetői dr. Márton Lajos, Gutfried János, dr. Karpf Ferenc és Noel Ferenc, a „Habonáé“ Rosenberg Gyula és Weinberger Magda. Allampárt dr. Pistiner Avram és dr. Dénes László. Revizionisták Fischer Ernő és Nimberger Ernő. „Bné Jisrael“ diákszervezet elnöke: Lándó Jenő.

A szervezetek egy időben egy-egy folyóiratot adtak ki. A Barisszia „Noár“, a Chaluc Balmöлча „Alkotás és Béke“, a Brit Kibbucit pedig „Zsidó ut“ címen. A „Poale Cion“ munkásszervezet élén Heller Ferenc áll. A Noár Hacioni vezetősége: Flórenthal Ávrám, Gärtner Mose, Gärtner Benjámin, Simon Lea, Spielmann Zalmen, a régiiek közül Wolf Zwi és dr. Schwartz Vilmos.

A Zsidó Nemzeti Szövetség cluji helyicsoportjának vezetősége: Diszelnök: Boskovits József. Elnök: Gottlieb József. Elnöki tanács: Dr. Fischer József, dr. Marton Ernő, Danzig Hillél, Salamon Jakab, dr. Rosenfeld Salamon (megh. 1937 aug. 7.), Weinberger Nándorné, Salamon Antal, Léb Ödön, dr. Weisz Jenő, prof. Klein Elijáhu. Alelnökök: Jámbor Ferenc, Léb Zsigmond, Kines Lipót. Ügyvezető alelnök: Dr. Dénes László. Főtitkár: Dr. Kertész Miklós. Pénztárnok: Boskovits Ignác. Cionista bíróság: Dr. Glasner Izsák, Gutfried Adolf, Kasztner Ernő, dr. Schwartz Vilmos, dr. Hermann Lajos. Ügyészek: Dr. Fändrich Ernő, dr. Fodor Sándor.

Keren Kájemeth bizottság elnöke: Kertész Mártonné. Keren Hayeszod bizottság elnöke: Weinberger Nándor. Szervezeti bizottság elnöke: László Márton. Ifjusági bizottság elnöke: Florenthal Avram. Kultur bizottság elnöke: Klein Éliáhu, orvosa: dr. Weisz Fülöp. Gazdasági bizottság elnöke: Áron Dávid. Vigalmi bizottság elnöke: Dr. Kertész Miklós. Politikai bizottság elnöke: Dr. Kasztner Rezső. Ellenőrök: Judovits Sándor, Kaufmann Dávid, Albert Nándor.

Wizo cionista zsidó asszonyok szervezete (Womens

International Zionist Organisation) 1927-ben alakult meg a Wizo-központ londoni delegátusának, Margarete Mechnernek jelenlétében és kezdeményezésére. A szervezkedés kezdeti munkáját Weinberger Nándor, a Zsidó Nemzeti Szövetség akkori főtitkára végezte, igen agilis bizottság közreműködésével. A bizottság tagjai voltak: Szőnyi Gézáné, Léb Jenőné, (aki időközben Palesztinába költözött), Weinberger Nándorné és Winkler Janka. A Wizo első elnöknője Molnár Jenőné volt, majd Wertheimer Samuné.

Elnöki tanács: Gottlieb Józsefné, Kasztner Ernőné, Weinberger Nándorné. Kulturbizottság: dr Balázs Endréné, Feuerstein Lőrincné, Finkelstein Alfrédné, Gottlieb Lajosné, László Jenőné, Salamon Lászlóné. K. Kajemet: Boskovits Ignácné, Fried Jenőné, dr. Glasner Izsákné, Herman Samuné, Kincs Lipótné. Pénztáros: Rappaport Miksáné, Wizo-titkár: Herman Katica. Weinberger Nándorné a Wizo világszervezet nagytanácsának is tagja. Ő volt egyébként az első női delegátus Erdélyben a cionista kongresszusokon. A Wizo a nők cionista nevelése, kulturmunkája, sajtója körül tevékenykedik nagyon buzgón. Részt vesz intenzíven a Keren Hajjeszod és Keren Kajemet gyűjtőmunkájában és bekapcsolódik a helyi szociális és jótékony zsidó közületek tevékenységébe, amit cionista irányba befolyásol. A Wizo leánynevelő munkáját a Jungwizo végzi, élén László Mártával.

Zsidó Párt. 1930-ban alakult az Országos Zsidó Párttal egyidejűleg. Célja az alapszabályok szerint: „Az itt élő zsidó nemzetiségű román honosok életkörülményei által megkívánt program megvalósítása.“ Jelenlegi vezetőség: dr. Fischer József, erdélyrészi tartományi elnök; a cluji tagozati elnök dr. Kertész Jenő, ügyvezető elnök Vigdorovits Izsó, titkár Klein Imre. Az ifjusági szekció elnöke dr. Hermann Dezső, a kulturbizottságé dr. Márton Lajos, az iparos-szekció elnöke Schwartz Ignác, a női szekcióé Kertész Izsóné.

Kishitelbank

A *Kishitelbank* (Banca de Credit Mărunt si Economie S. A.) közjóléti intézménye alapján véve — mint ahogy azt legutóbbi jelentésében Hermann Samu igazgató analizálja - a zsidó kisipar és kiskereskedelem védekezése a nagytőke ellen. A zsidóságnak ez a nagy rétege kényszerülve volt a maga különleges sorsából fakadó érdekeinek védelmére. Így jött létre 1920-ban az amerikai Joint egymillió lej körüli kölcsönének segítségével a „Kishitelbank“, amelynek lendületes korszaka az 1934 utáni évekre esik. A regenerálás munkájában a város társadalmának nagy és kisegysztsenciái lelkesen vettek részt. Ma már az a helyzet, hogy közel 11 milliót helyezhet ki javarészből kisegysztsenciák között, átlagban 15 ezer lejig. A bank bevezette a kötött betét intézményét. Jellemző az intézet iránti bizalomra, hogy felerészben kisemberek fizetik be heti vagy havi részletben, a másik felét pedig a jobban szituált polgárság, amely a bank kölcsönait nem is veszi igénybe. A kötött betét három évtől nyolc évig terjed. A bank élén állanak Boschán Géza elnök, társelnök: Grósz Herman, alelnökök: Adler Jenő és Salamon Antal. Igazgatóság: Vigdorovits Izsó, Barabás Endre, Schwartz Sándor, Glanz Jakab, Rózsa Mór, Lusztig Nándor, Goldstein Márton, Baumzweig Márton, Schwartz Mór. Felügyelőbizottság: Kelemen Bernát, Peller Lajos, dr. Rimóczi Sándor, Rosenfeld Armin, Fischer Mihály és Holländer Sándor.

A Kishitelbank az elmúlt évben 981 kölcsönt folyósított és pedig 325 kisiparosnak, 400 kiskereskedőnek és 256 egészen apró egysztsenciáknak.

Haggibbor sportegyesület

A *Haggibbor sportegyesület* történelme szorosban összefügg az erdélyi zsidó népi mozgalmakkal. 1920-ban Weiszburg Chaim, Giszkalay János, Nossin Mór, dr. Krämer Armin és dr. Knöpfler Bernát szervezték meg a zsidó sportügyet, amelynek sulya, a kezdeti időkben, a lab-

darugó sporton volt. A Haggibbor első elnöke Fischer József dr, aki az ifjúság testfejlesztése ügyében jelentős irányító munkát végzett és mint tiszteletbeli elnök a későbbi idők során is nagy érdeklődést tanusított. Utána Stotter Aladár került az ügyek élére, aki nagy agilitásával, maga is sportember lévén, olyan gyakorlati megoldásokat talált, amelyek értékállóknak mutatkoztak az egyesület későbbi erős fejlődésében. A futball-szakosztály „klasszikus“ korszaka az ő nevéhez fűződik. Elnöksége idején a Haggibbor labdarugói az erdélyi zsidó sport számára döntő sikereket értek el. 1920 őszén a csapat a labdarugó szövetség serlegét nyerte el és 1921-ben a Liga bajnoki döntőjére minősíti magát. Marosvásárhelyen az akkor első vonalban álló MTK-át a Haggibbor futbalcsapata 1:0-ra győzte le. Számos kedvezőtlen körülmény később nagyon legyöngítette a Haggibbort. A „klasszikus“ futbalcsapat tagjai voltak: Sugár, Wesel, Pollák, Noé, Braun, Jakobi Dudi, Rosenberg, Bornstein, Farkas, Reményi, Nyul, Lazarovits, Farkas I., Virág, Reiter, Klein Józsa, Rosenfeld I. és II., Weintraub és Deutsch Símí. Nagy gyászra volt 1924-ben a Haggibbornak Jakobi Dudi halálával, aki a zsidó ifjúságnak szolidaritásban, zsidó érzelemben és korrektségben mintaképe volt. Az első idők hatalmas sportteljesítményeinek irányításában nagy része volt a vezető tagok közül Tischler Elemér dr.-nak, Salamon Lajosnak és Keszler Ignácnak.

A zsidó sport azonban nem állandósulhatott az egyoldalú labdarugó játék mellett. Erős Vilmos dr. érdeme, hogy kifejlesztette a Haggibbort más, jellemfejlesztő és testnevelő ágazatra. Létrejött a tenisz-szakosztály, amelyben számos vidéki, sőt fővárosi versenyeken is sikereket érnek el a haggibboristák. Devecseri Ancy Cluj város bajnokságát nyerte el, ujabban Simon Endre, Radó György, Erős Géza és Weisz Miksa népszerűsítik a sportnak ezt az ágát. A teniszversenyeken a haggibborista hölgyek közül Schwartz Klári és Erdős Lilivel az élén számosan vesznek részt. E szakosztály sikereiben döntő része van Radó Ernőnek, aki nemcsak agilitásával és aldozatkésztségével, hanem kiváló szakmai tudásával járult hozzá a zsidó sportegyesület fellendítéséhez. A Haggib-

bor a világ összes zsidó sportegyesületeit magában foglaló Makkabi szövetségnek Radó Ernő vándor-kupát ajánlott fel. Az első verseny 1937 júliusában volt és a vándor-kupa védelmét imponáló pontfölénnyel a Haggibor szerezte meg.

A vivó szakosztály ugyancsak sok babért szerzett a Haggibornak. Sorozatos sikereit Herczeg Tivadarnak és Zádor Árpádnak kell betudni, akik mint aktív versenyzők is kiválóak. Herczeg Tivadar a törvívásban több bajnoksággal szerzett hírnevet és becsületet az egyesületnek. E szakosztálynak, amely a prágai és tel-avivi Makkabiádon is sikereket ért el, aktív tagjai még: Mózes Jenő, Altmann Andre, Spitzer Ferenc és a legújabb nemzedék tagjaiból: Erős Géza, Erős László, Sámson Andre és dr. Klein Andre.

Az asztali tenisz-szakosztály tagjai közül országos bajnokok: Diamantstein Ernő, Paneth Vilmos, Goldberger László, Erős Géza, míg a legfiatalabbak közül sikerrel szerepelnek Keszler Imre, Klein Béla, Heves Marianne. Az asztali tenisz-szakosztály vezetését Hirsch Ernő, majd Diamantstein Ernő látták el. Ujabbban Deutsch József vezet az ügyeket buzgalommal és biztató sikerrel.

A turista szakosztály kirándulásai rendkívül népszerűek, egy-egy kiránduláson százakra menő társaságok vesznek részt. A turista szakosztály elnöke Sándor Samu, mellette aktív módon dolgoznak: Erdős László, Schwimmer István, Krämer Lajos, Rosenberg Soma, Neufeld György és Mózes Dezső.

Az uszószakosztály keretében működik a vízipóló alosztály, amelynek első csapata a legjobbak közül való. Vezetői: Erős László, Herskovits Zoltán. Az újabbkori futball-szakosztály a kolozsvári kerület első osztályában működik, tagjainak száma több, mint ötven. A vezetőség élén Weintraub Márton áll. Munkatársai Weinberger Farkas, Simon Árpád és a kiválóan agilís Keszler Ignác.

A sportegyesület keretei között megalakult a wolleyball csapat és előkészítés alatt áll a különböző labdajáték bevezetése.

Közben Jámbor Ferenc került az elnöki székbe, aki

programjának tengelyében a Makkabi zsidó célkitűzéseit helyezte, így mindenekelőtt a tömeg-testnevelő sportágak művelését. A Haggibbor az új éra alatt azzal is kitűnik, hogy kimélyíti keretei között a népiséget és zsidó öntudatot. Akció folyik a Haggibbor saját sporttelepének felépítése érdekében, amelynek élén dr. Heller József áll. Vele együtt dolgoznak dr. Sebők Elek, dr. Kepes Imre, Rimóczi József mérnök és dr. Tyroler József.

A Haggibbor vezetősége:

Tiszteletbeli elnökök: dr. Fischer József, Neumann Géza, alelnökök: Adler Zsigmond, Boschán Géza, Czódik Jenő, Gergely Dezső, Gottlieb József, Horváth Dezső, Judovits Lázár, dr. Marton Ernő, Rózsa Mór és dr. Vass Zoltán. Elnök: Jámbor Ferenc, ügyvezető: dr. Hermann Lajos, társelnökök: Herczeg Tivadar, dr. Lusztig Jenő, alelnökök: Deutsch Fülöp, Heller Ferenc, dr. Kasztner Rezső, Schwartz Miksa, Zádor Árpád. Elnöki tanács: Deutsch József, Florenthal Ávrám, Hirsch Ernő, dr. Kepes Imre, dr. Hirsch Elemér, Léb Ödön, Rimóczi József mérnök, Rosenberg Soma, Salamon Lajos, Schwimmer István. Titkár: Fisch Zoltán. Tiszteletbeli titkárok: dr. Karpf Ferenc, Simon Endre. Jegyző: Schwartz Herman. Pénztárnok: Spiegel Ákos, ellenőrök: Gottlieb Mendel és Schwartz Sándor, gondnokok: Farkas Henrik, Feuermann Mór, Kővári Sándor. Szakosztályvezetők: Torna: Rosenberg Ferenc, Lauber Paula, Fuchs Ilus. Turisztika: Rosenberg Soma, Sándor Samu (örökös elnök). Si: Krämer Lajos. Korcsolya: dr. Wartenberg György. Futball: Weintraub Márton. Tennisz: dr. Princz Ede. Pingpong: Deutsch József. Sportambulancia: dr. Katzer Ödön, dr. Szénási Vilmos, dr. Schnabel Ede. Választmány: Baumzweig Márton, Kohn Zsigmond, Beck Lázár, Binder-Weisz Leo, dr. Blau Zoltán, Czinczár Imre, Diamantstein Ernő, Dávid Ernő, dr. Havas József, dr. Erdős Imre, Feuermann Andor, Grünberg Kálmán, Judovits Sándor, dr. Kertész Miklós, London Dezső, Mózes Andor, dr. Pistiner Ávrám, Rosenberg József, Reiter Ernő, Simon Árpád, Siovits Dezső, Weinberger Farkas és Weinberger Nándor.

A kolozsvári zsidó sportéletről szóló beszámoló nem lenne teljes, ha nem említenénk meg, hogy itt működik a Romániai Makkabi Szövetség Cluj kerületének központja, amelynek élén Weisz Ignác erélyes agilitással intézi a zsidó sportegyesület ügyeit. Weisz Ignác egyébként érdemeket szerzett a Haggibbor minden mozgalmánál.

Az asszony

Miért teremtette Isten az első asszonyt Ádám oldalbordájából és miért nem valamelyik nemesebb testrészéből? Azért, mert ha a fejéből teremti, nagyon büszke lett volna; ha a szeméből, kacér lett volna; ha a szájából, nyelves; ha a szivéből, érzelgős lett volna; ha a kézből, hirtelen kezű lett volna; ha a lábból, mindenki után szaladt volna. Mindehelyett a jó Isten Ádám testének egy rejtett, szerény részéből teremtette az asszonyt. És amint fokról-fokra megteremtődött, egy titkos hang egyre ezt kiáltotta feléje: Légy szerény, légy szerény! De az asszony, ugylátszik, még a jó Isten akaratán is túl tudott járni. Mert mindazokból a hibákból, amelyeket Isten el akart kerülni, mégis csak megszerzett magának egy-egy kis adagot. (Midras Rabba 20. b.)

ZSIDÓK A VÁROS KULTURÁJÁBAN

Megbízható statisztika híjján a hitközségi tagok, a chevrák, a templomi és karitatív egyesületek, vagy a kulturális közületek listái alapján megállapítható, hogy a városban hozzávetőleg négyezer zsidó család lakik. Közöttük 150 jobbmódú és 800 középpolgár. A többi: nincstelen és kispolgár. Az értelmiség, épúgy, mint az iparosok és kereskedők, egyéniségben és teljesítményben hasznos, sok esetben példás energiát adott az országnak. Számos orvosunk nevét a külföldön is tisztelettel ejtik ki, gyárosaink termékei vetekednek a legjobb importáruval, a kereskedelmi pályán működő zsidók pedig korrektségükről, agilitásukról és szakmai képzettségükről ismertek. Régi, tiszteletreméltó cégek mellett napjaink viszonyainak megfelelő új vállalatok létesültek, amelyek sok nemzsidó embernek is adnak kenyeret és új ritmussal élelnekítik Erdély fővárosának kulturéletét.

Orvosaink között (hagyományos zsidó pálya ez a középkorban királyok és fejedelmek orvosai nem egyszer háritottak el veszedelmeket a zsidó nép feje felől) országos nevűek: Elfer professzor, dr. Goldberger Ede bőrgyógyász, dr. Jakobi József belgyógyász, dr. Mátyás igazgató, dr. Róth Marcell sebész, egy. m. tanár, dr. Steiner Pál egy. tanár. Országos híré a Park-szanatórium és fürdő, valamint dr. Lengyel Miklós új, legmodernebb sanatóriuma. Nagyjelentőségű dr. Stern Vilmos főorvos hatalmas tempóban fejlődő gyógyszerárugyára, az „Ufarm Egger.“

Építészaink számos olyan középületet és palotát terveztek, amelyek büszkeségei a városnak. Devecseri Emil, Heves Vilmos, Mikes Alfréd, Reich Jenő, Strasser és Ölbaum nevei fogalmak a város építészetében. A kémiai ipar művelője Hexner Béla vegyész, aki a bánya- és ko-

hó-anyagok termelése körüli tudományos és gyakorlati munkásságáról tünt ki.

A nemzsidó irányu szellemi élet jelesei: Becski Irén költőnő, Jámbor Ferencné drámairó, Kádár Imre író és színigazgató, a Szépmíves Céh megalapítója, Karácsony Benó regényíró, Lakatos Imre essay-író, Ligeti Ernő író, publicista, Salamon László költő, Szilágyi András regényíró. Szakírók: Briszk Lajos (Piele si Ghete — Textilia), Rados Móric (Consum).

Ipari és kereskedelmi cégeink közül azokat, akik teljesítményeikkel és szervezési képességükkel kimagaslanak, valamint azoknak az iparosoknak és vállalatoknak vezetőit, akik a szakmai rátermettség fogalmai a városban, foglalkozási ágak szerint alább közöljük:

Autóipar: Melchner Hermann Automobilia S. A.

Bankok: Moskovits József Erdélyi Bank, Ritók Lajos Leszámítoló Bank, Sebestyén család érdekeltsége, (Kereskedelmi Hitelintézet.)

Bádogos: Ábrahám Mór 1903 óta önálló cég, Rosenfeld Armin 1906 óta, Schwartz Márton 1910 óta.

Bélipar: Bloch és Schwartz béliparüzem.

Biztosítók: Boros Samu Adria, Radnai Dezső Nationala.

Bőrípar: Bergner Dezső Kolozsvári Bőrkereskedelmi Rt., Farkas Ernő bőrgyáros és bőrnagykereskedő, dr. Farkas Mózes és Farkas József Dermata bőrgyár és cipőüzem, Hirsch Herman cipőgyár, alapítási év 1917.

Butoripar: Fischer Rezső Victoria butorgyár alapítási év 1911, Kleinberger Béla műasztalos fennáll 1924 óta.

Cipész: Róth Herman 1912 óta önálló.

Cipőáruházak: Hoffmann Imre; Nimberger Ernő.

Cukorkagyár: Steuermann Zoltán „Linda“ cukorkagyár.

Divatáru és textil cégek: Deutsch Lipót és Fia „Kaplakirály férfidivatáruház, Grünwald és Steiner női textiláru, Guttfried Adolf „Barza“, textiláruház, Heller és Molnár női textiláruház, Izsák és Salamon „Harisnyaház“, Löbl Imre „Hercules“ babyáruház megalapítója, Sipos Jenő divatáruház, Szabó Jenő textil és divatáruház.

Doboz-üzem: Grün Zoltán Transylvania és Carto-
nage dobozüzem, alapít. év 1908.

Drogéria: Rózsa Mór Royal nagydrogéria.

Edény és üvegáru: Fischer Kálmán „Aragaz“ S. A.
Moskovits és Tsa konyhacikkek gyára és edényáruház.

Export: Salamon Antal és Klein Hugó „Trifolino“
magexport, Weisz Gyula „Lavan“ nyerstermék-export.

Fa és épületanyag: Balázs Imre tűzifa-lerakat, Fried-
mann Ignác „Transylvania“ épületanyag raktár, Róbert
Ervin „Valea Somesului, Rosenfeld Andor „Mercur“ épít-
kezési anyagraktár, Szenes István (Szenes Károly cég.
Alapítási év 1889.), Sennensieb Soma „Lignaria“, Weisz
Ernő „Somesul Rece“ épületfa és építkezési anyagraktár.

Fém és vasipar: Diamant Izsó az „Industria Sâr-
mei“ egyik alapítója, Hirsch János vasöntöde „Uzinele
de Fier S. A.“, Vadász és Rappaport „Ravag“ réz és fém-
árugyár, Vigdorovits Izsó „Fermeta“ vas- és fémipari
vállalat.

Fehérnemű: Wolf Jakab „Woja“ fehérnemű üzem.

Festékáru: Kalmár Mihály festék, fűszer és vegyiáru
kereskedés, fennáll 1900 óta, Rados és Társa festékáru-
ház.

Fodrász: Keszler Ignác „Ideal“ női fodrász és mani-
kür szalon.

Fűszer: Léb Fivérek fűszernagykereskedés.

Fürdő: Selig József „Cristal“ rituális gőz- és kád-
fürdő.

Fűzőgyár: Rosenzweig Emánuel fűzőgyár és kézi-
munka üzem.

Hirdetés: Frieder Artur, Rudolf Mosse-reklám vállá-
lat.

Játék és diszműáru: Bodner Benjámín áruház, fenn-
áll 1903 óta.

Kávésipar: Hirsch Mihály és Weisz József „Regal“
volt „Metropol“ kávéház, 1922 óta, Rosenfeld Viktor
Newyork-kávéház.

Késműves: Fried Jenő késműves, acélárú-szaküzlet.

Konfekció: Boschán Géza (Neumann M. cég tulajdo-
nosa), Janovitz Géza férfiruha-áruház; Mózes Andor, a
Párisi Szabászati Akadémia okleveles szabásza, („Revü“

női konfekció, külföldi modellek), Rubin Jenő férfiruha-nagykereskedés.

Könyvkereskedők: Grünwald Ármin „Cultura“ könyv és lapterjesztővállalat, Rosenzweig Antal, zsidó könyvek és kegyeszek, alap. 1890.

Könyvkötő: Blau Dezső díszműkönyvkötő.

Lakatos: Spitz Aladár lakatosmester 1892 óta.

Látszerészek: Deutsch József okl. látszerész (Deutsch M. cég, orvosi műszerek és látszerek, alapítási év 1895), Seelenfreund Sándor, az egyetem szemészeti klinikájának látszerésze „Optica“.

Lisztkereskedés és malomipar: Goldstein Márton műmalom és lisztkereskedés, Molnár és Pintér műmalom, lisztkereskedés, Traub Jenő lisztnagykereskedő.

Menetjegyirodák: Dr. Feiler Béla „Hermes“ menetjegyiroda; Preysler Hermann „Economia“ állami osztály-sorsjáték fő-kollektora és hivatalos menetjegyiroda.

Olaj és termékei: Adler Sámuel „Aquila Romana S. A.“

Olajgyár: Goldstein Lajos olajgyára.

Óraipar: Florenthal Móric és Ávrám „Succ. Eugen Florenthal S. i. n. c.“ — svájci órainport.

Papíráru: Bernát Mór papírizlet, könyvnyomda, üzleti könyvgyár Clujon és Bucurestiben, Boros Bernát papirkereskedés, nyomda, könyvkötészet, Ferencz Mendel papirnagykereskedő „Folio“.

Pékáru: Grün-család Familia-kenyérgyár, Végh Márton kóser pékárú.

Posztó-áruházak: Gottlieb József és A. Geist (Schwartz Jenő utódai posztólerakat alapítási év 1902), özv. Zauderer Salamonné, Rosenfeld Izsák és Szegő Jenő (Zauderer Salamon utódai posztóáruház, alapítási év 1876.)

Szabó cégek: Dávid Áron, Grünbaum Miklós, Mózes Dávid, (D. Moses), Weisz József, 1905 óta. *Női szabók:* Erős Jenő, 1923 óta, Holländer Sándor, Kun Jenő, Rosenfeld Izsó, fennáll 1921 óta, Zádor Margit.

Szalámá-gyár: Pál Márton kóser szalámigyár.

Szesz-áru: Schwartz Miklós és Fisch László „Astra likörgyár“ Simon Lajos „Almon“ S. A. szeszelosztó vállalat.

lat, Teszler Jenő „Fratii Teszler szeszesitalok gyára“, Weisz Béla („Maxmilian Weirtheimer S. A. Fabrica de spirt“.)

Szobafestő: Gratz Imre cimpfestő, szobafestő és mázoló cég, fennáll 1906 óta.

Szőrmegyár: Izsák Mihály Industria de blană.

Szücs-cégek: Déri Lajosné alapítási év 1913, Izrael József, Weisz Ernő.

Textil-anyag: Judovits Lázár „Bumtex S. A.“, pamutfonal gyári és háziipar részére.

Trikotázs: „Lady“ Fabrica tricotaje, László Jenő „Ady“ harisnyagyár.

Tükör és üveg: Gelb László „Solin“ üvegyipar, Spitzer Jakab tükör és üvegcsiszolda.

Varrógép és kerékpár: Lilienthal Sándor műszerész, varrógép, kerékpár és irógépek nagybani árusítása.

Vas- és fémáru cégek: Felsner Samu és Salamon Jakab „Barzel“, Stössel Lajos fémárulerakat.

Vegyészeti ipar: Herczeg Tivadar vegyészeti gyára, Léb Miksa „Heinrich szappangyár“.

Villamos felszerelés: Léb Zsigmond „Electrica“ villanyszerelő vállalat, Gombos B. mérnök és Krämer B. „Constructio“ villamos felszerelés.

A két iskola

Sammai iskolája és Hillél iskolája állandó vallási vitában állottak egymással és Jisraél népét két nagy pártra szakították, közülök az egyik Sammaít követte, a másik Hillélt vallotta. Az egyik iskola sok dolgot tilosnak bélyegzett meg, amit a másik iskola megengedhetőnek nyilvánított. Sammai iskolája törvénytelennek mondotta a házasságot bizonyos rokoni fokozatokban, viszont Hillél iskolája megengedhetőnek kodifikálta. És mégis, a két nagy iskola testvéri békességben élt egymás mellett. Vendégül látták egymást, nyugodtan étkeztek egymás asztalánál s házasságot kötöttek egymás között. (Jöbámót 14. a.)

ZSIDÓK A KISVÁROSBAN

Kolozsvár után kisebb erdélyi városok zsidóit ismer-
tetjük a maguk sajátos színeiben. Előjáróul adjuk Ezriel
Löwy rabbi ismertetését három zsidóról, akik erdélyi
tipusoknak számítanak. Minden transzylván zsidó lelküle-
tében van valami belőlük.

*

Jakob Rosenheim írja valahol: A litván zsidóságot a
szellemi nagyság, a lengyelt az érzés mélysége, a németet
a kultúra jellemzi. Az erdélyi zsidó típus — véleményem
szerint — az egyszerű, jámbor, naiv, Isten parancsainak
engedelmeskedő, embertársait támogató, elesetteket gyá-
molító jótékony zsidó. Kicsinyes, „fogához veri a garast”,
nagy lendületekre és cselekvésekre nem képes, de dolgoz,
munkás és szívesen segít. Három ilyen zsidót ismerek
Kolozsváron, nem nagykulturájú emberek, de puritánok,
ahogy az itteni zsidók jellemzik őket: „A póseter Jid,
wie Avrohom ovinü”. (Egyszerű zsidó, mint Ábrahám
ősiünk). Ezek: Schwartzberger Mihály, Indig Zsigmond,
Izrael Fülöp. Schwartzberger vagyonának jórészét szegé-
nyeknek kölcsönözte ki kamatmentesen, egész kicsiny
részletekben való visszafizetésre. Indig Zsigmond „spe-
cialitása”, hogy kinyomozza az érdemes szükölközőket és
titokban ellátja őket. Izrael Fülöp mesélte, hogy amikor
a Chevra gondnoka volt, bevezette az újítást, hogy a
Szentegylet funkcionáriusai felváltva keressék fel a beteg
szegényeket és kölcsön formájában ajánljának fel nekik
pénzt. Egy esetben a Chevra emberei az öreg Moskovits
bácsit látogatták meg, aki akkor már közeledett századik
évéhez. Adták neki a „kölcsönt”, amit az öreg elfoga-
dott, de néhány hét múlva már jelentkezett az irodában
és visszafizette. Néhány hónap múlva megint beteg lett,

de most már semmiképpen sem lehetett rábírni a pénz elfogadására. „Amikor az urak első alkalommal adták — mondotta —, tudtam, hogy meg tudom fizetni. De most már nem lesz honnan“. Csak hosszas rábeszélés után fogadta el a pénzt az öreg — felesége.

Nagyanyám mesélte mostohaapjáról, aki földbirtokos volt a Mezőségen. Egy alkalommal két bócher tért be hozzá, akik a jesivába igyekeztek. Az öreg gazdálkodó fekete kenyérrel és aludttejjel vendégelte meg őket, de egyetlen barátságos szava nem volt hozzájuk. Csak amikor a „lakomát“ elfogyasztották, derült fel az arca. Most már omlós kenyeret, vaját, sajtot, párolgó friss kávéhozott. Mi okozta ezt a hirtelen változást? — ez a kérdés állott a vendégek szemében. Az öreg sietett megmagyarázni:

— Próbára kell tenni a vendégeket, vajjon csakugyan éhesek-e?

Ilyen lehetett Ábrahám ősapánk.

ALBA IULIA-GYULAFEHÉRVAR

Gyulafehérvár a legrégebbi erdélyi zsidó település. Ha ugyan nem voltak még régebben zsidók azon a környéken, aminthogy az néhány évvel ezelőtt a Daicovici professzor által megejtett sarmisegetuzai ókori kutatások során kiderült. Az alba-iuliai spanyol zsidók bizonyára a mai templomok környékén laktak. A mostani templomok helyén voltak a fejedelmek által engedélyezett első templomok, a mikve, a barmfivágóhely, a mézárszék, a bész-din irodája, a Talmud-Tóra és mindazok az intézmények, amelyek a népi élet tartozékai. Egy Bitay Árpád professzor által fölfedezett okmány tanusítja, hogy a portusi sómonopóliumot József spanyol zsidó kapta Barcsay fejedelemtől, aki az 1658-ban kiállított okmányt aláírta. A héberbetűs spanyol szövegű záradékot József zsidó írta. Egy régebbi, 1526-ból származó okirat „zsidó hűség gondnok“ emlit.

A spanyol zsidók az idők során felhúzódtak Buda, majd Bécs irányába, Alba-Iuliába viszont askenáz zsidók jöttek, akik a történeti emlékekből ítélve, másfél évszázaddal ezelőtt már majorizálták a spanyolokat.

Nem könnyen hasonlultak egymáshoz. Száz egynéhány éves

responzumok tanúsítják, hogy a két zsidó fajtát még eléggé mélyreható szakadékok választották el egymástól. Nem imádkoztak egy templomban, gyermekeiket nem küldték egyazon iskolába és más-más ritus szerint előállított étleneműt fogyasztottak. Az askenázok inkább igazodtak a változó körülményekhez, míg a spanyolok hagyományaiknál és nyugodt vérmérsékletüknél fogva dogmatikusabbak voltak. Spanyol származásuk a most is Alba-Iulián lakó familiák közül: a Baruch, a Reisz (Arizo) és Moreno családok. A régiek közül valók még: a Fuchs, Springer, Glück, Lobstein és Mendel familiák. A cionisták mai vezetői: Dr. Halász László és Rosenberg Jenő.

*

Sok régi írást és műemléket őrzött a hitközség, amiket pár évtizeddel ezelőtt egy vándor elkért, elvitt és eltüntetett. A vándor szófiai rabbinak és történettudósnak adta ki magát s csak kölcsönbe kérte a nagy értékű relikviákat és dokumentumokat. Ki tudja azóta melyik párizsi vagy londoni antikváriusnál, vagy melyik muzeumban őrzik őket. Megmaradt a hitközség egyik jegyzőkönyve, amelynek első feljegyzései pontosan kétszáz évvel ezelőtt íródtak. Ítéletek, határozatok, választási eredmények gyűjteménye.

Nem egy jellemző és érdekes dolog akad közöttük. A spanyolok chachamjának háztartási alkalmazottja sövüot napján, felhasználva gazdájára távollétét, akkori zsidó szokás szerint — táncolt. Ami csak azért volt kifogásolható, mert férfiakkal csinálta. Tetézte ezt a „bűnét“ azzal, hogy amikor emiatt a besz-din felelősségre vonta, szentelenkedett, a bírák kérdéseire megtagadta a választ és nyilván olyan intimitásokat szellőztetett, ami bizonyára kellemetlenek lehettek egy-egy jámbor családapára.

Alba-Iulia városában a régi időkben a Maros híd mellett sövüotkor táncmulatság zajlott le, persze muzsikaszó mellett. Vagyis ezt az ünnepet úgy tartották meg, mint a régi időkben Palesztinában.

Apaffy fejedelem 1675-ben privilégiumok alapján belső autonómiát adott a hitközségnek, amelynek fejei a későbbi időkben Reiss, Auenbauch, Salamon Sélig, Kohen Zion voltak. Csak II. József császár bolygatta meg ezt az autonómiát 1781-ben. Azóta a hatóságok emberei már nem ellenjegyzik a besz-din ítéleteit. A zsidóság nem mint népi közület szerepel, hanem csak mint vallási testület.

*

Már 190 évvel ezelőtt gabella-problémája volt a községnek. A borra is kivetettek gabellát. A hus után minden fontra fél-

krajcárt. A bortermelő saját céljaira 30 litert gabellamentesen fogyasztatható. Amit azonban a kocsmák útján kimérnek, minden liter három krajcár. A gabellából befolyó összegeket így használták fel: a szefárd chacham javadalmazása évi 40 rajnai pengő, az askenázi rabbié 50 pengő, a sakter, aki fizette a sámeszt, szabad lakáson és a levágott állatok sziv-zsirján kívül kapott 62.50 rajnai pengőt. Ugyalátszik, abban az időben a nagyobb aktivitású alkalmazottakat jobban fizették, mint azokat, akik tudásukkal és méltóságukkal voltak hasznára a közösségnek.

Nem nagyon lehettek megelégedve a hivek a kivetett gabellaösszegekkel, mert szinte terrorral némitották el az ellenzékét. „Senki ne tépje ez ellen a száját“ („poce pe!“). Ha pedig kijátékosan valaki a gabella-rendelkezéseket, pénzre és kiátkozásra ítélhető. A büntetés összegének a fele a hitközség javát szolgálja, másik fele a hatóságokét.

A város hatóságaival való kapcsolatok sokáig fennmaradtak. 1818-ban Radnai Sándor püspök támogatásával megválasztották Menachen ben Josua Mendelt országos rabbinak. Mendel bizonyára papnak való és e hivatásra méltó férfiú volt, de pályatársai elítélték, hogy a klérus protekcióját vette igénybe. Közismert Mose Szófer egyik hozzáfűzött levele, ahol szellemesen utal Jövámot traktusának 61. oldalára, amelyben megvagyon írva Josua ben Gamala esete, aki elvette Mirzát, Bitut leányát, hogy a király többek között ezen a réven is főpapi méltósághoz segítsesse. Méltó volt erre az állásra, de nem demokratikus uton jutott hozzá. A Talmud azt írja az esetről, hogy „bünszövetkezet“ segítette tisztességébe (katir kachazina). Aminthogy ki is derült, hogy Jannai király ezért egy kosár aranydinárt kapott a főpaptól.

*

A nagyrabbik közül Ezekiel ben Joszéf Panethnek az emléke eleven mind a mai napig. Tudós, szervező és erélyes lelkipásztor volt, aki ellen egy időben sokat hadakoztak az előljárók, akiket azonban Paneth nem nagyon respektált. Egy időben az előljáróság kifogásolta, hogy sokat utazik és követelte, hogy az országos rabbi törődjön többet a hitközségével és ne szigorítsa a vallási szokványokat. „Paneth rabbi miatt nem lehet már örülni“ — írja egy helyütt az előljáróság — „és rendkívüli rigorozitása mellet még sértegeti is a tagokat.“

Távollétében elhatározták, hogy a jövőben a rabbi ítéleteit csak akkor kell végrehajtani, ha a bész-din is elfogadta azokat. Kifogásolják továbbá, hogy a büntetések nagyon magasak, holott a zsidók üzletei rosszul mennek. Lelkiismeretes adóprogressziót követeltek. A gazdagok adjanak minden száz forint után házassá-

guk alkalmával a hozományból egy kicsiny százalékot zsidó köz-
célokra.

Paneth országos rabbi egy másik jegyzőkönyv tanúsága sze-
rint kurtán intézte el előljáróságát. Néhány energikus sorban ei-
rendeli a hitközségi vezetőség lemondását és másik, nyilván neki
megfelelő előljáróság megválasztását. „Naasze hitchadot hakahal!“
— fel keli frissíteni a hitközséget! És megválasztatta Zwi Hirsch
ben Juda Lurját, Reisst és másokat, javarészt spanyolokat.

Paneth volt az országos rabbik között időrendben az utolsó-
előtti. Utána jött Kováts Miklós püspök protezsáltja Friedmann
Abrahám simándi pap, aki Erdély zsidóinak tul progressziv volt és
emiatt sok baj volt körülötte. Utoljára Weisz Kálmán töltötte be
a közben status quo alapon szervezkedett hitközség rabbinátus
székét. Őt követte a nagyhirű és zseniális Fischer Sándor, aki
tradicionális szellemet honosított meg a községben. Azon igyeke-
zett, hogy a kahal szervezetileg is ortodox legyen, amit el is ért.
Az országos szervezetbe való bekapcsolódást azonban dr. Krausz
Mór, a hitközség mai rabbija hajtotta végre, aki ideális lelkipász-
tor: szerény, kiváló szónok és „jól tud tanulni“. A doktori érteke-
zését a prágai egyetem évkönyve első helyen közölte. Kantról szól.
— Semmi ugy nem érdekel — mondja —, mint a Talmud.
Aki zsidó kulturára vágyik, zsidó morálra és gondolkozásra, annak
naponta tanulnia kéne egy-két oldal Talmudot.

*

Országos nevű zsidó festő él a városban: Keleti László. Mü-
vészete az utolsó néhány esztendőben elmélyült és kiteljesült. Szob-
rászattal is foglalkozik és minden alkotásából az emberi szolida-
ritás követelése hangsúlyozódik.

AIUD-NAGYENYED

Bástyák, tornyok, várromok: letűnt idők romantikus tanui.
Az első benyomás történeti. A kollégium, a vár, a magasra emelt
hidak, főleg a fegyház komorsága. De az emlék kegyelete pillá-
natnyi; az ember figyelmét mai jelenségek kötik le. A jelenségek
leghatásosabbja pedig, hogy a boráról híres Enyed városában már
nem isznak annyit, mint egykoron, félannyit sem, holott a bor az
utóbbi évek árának negyedére, sőt ötödére esett. Még sok a bor-
virágos orrú ember a városban, de ezek öregek. Régi, kedélyes,
pityókázó idők tanui, akiket költői fantáziával suhanó árnyakhoz
lehetne hasonlítani, ha nem totyognának olyan nehézkesen.

Ők még történeti szemmel látnak és históriás szívvvel éreznek.

Egy harcsabajuszu, kissé rátarti, tempós embertől utbaigazítást kérek.

— Sohse volt az ur erre felé? — kérdi mint egy vizsgálóbíró.

— Csak átutazóban.

— Nagy baj!

Ugy mondta, mintha az ember nagy könnyelműen a szerencsését szalasztaná el, ha nem ismeri meg Enyed városa nevezetességeit.

— Itt van, uram, ez a fal és egy omladékra mutatott. Itt adták át a tiz szüzet a tatár khánnak 1242-ben. Ennyit követelt a zsarnok a várostól, a rendes hadisarcon kívül. Amott pedig a Bethlen ház, ott látja, ahol gramofont hirdetnek a falon. Abban a házban agyalta ki a fejedelem híres diplomáciai terveit.

— Régen volt! — mondom, hogy az öreg urat elkanyarítsam a multról.

— Régen, régen — hagyja helyben, — de a multat nem lehet kihagyni az életből. A történelem az élet mestere.

Ha utóbb nem árulja el, magam is rájöttem volna, hogy nyugalmazott történettanárral beszélek. De azért nem volt begubózókódó, egyoldalú természet. Gyorsan átment az aktualitásokra:

— Ha látni akarja a tiz szüz átadásának aktusát, nézze meg Berde Amál szép festményét erről az esetről. Úgyes dolog! A khán modellje valóságos tatár, a háborúban esett fogságba és azóta itt maradt.

A tanár urat a téma fölöttébb érdekelte. Mindenesetre jobban, mint Bethlen Gábor fejedelem diplomáciája.

Beszélt azután a fegyház nevezetesebb lakóiról, Reinitz Jakabról is, aki itt halt meg. Minden öröksége a naplója, amit a rabbinak hagyatékozott. Nem volt érdekes: sem mint emberi dokumentum, sem mint kriminológiai adalék. Az egésznek a tengerlyében a fegyenc fondorlatai állottak: hogyan parirozta ki a vizsgálóbíró keresztkérdéseit és a tárgyaláson az ügyész vádjait.

Dombon áll a fegyház temetője. Ide viszik a társadalom kivetettjeit; szél lehordja, eső elmossa a hantokat. Látványosságnak mutogatják a temetőt, pedig nincs mit látni a sivárságon. Egy-egy ledől kő, arcra borult emlék — szegyen-szimbolum. Így végez a társadalom azokkal, akik dacolnak vele.

*

Aiud zsidó hitközségének száz fizető (?) tagja van. Van chevrajuk is, nőgyeletük (elnökő a lelkes Fenichel Lázárné), iskolájuk is volt, de a tavaly átadták az államnak, mert nem volt elég gyermek, aki miatt érdemes lett volna tanerőt foglalkoztatni. Schönfeld Abrahám főrabbi lekipásztora a hitközségnek.

A cionista mozgalom élénkebb tempója. Az utóbbi időben az intenzívebb szervezési munkát vették programba. Felfrissítik a régi szervezeti életet, azt, amelyet megboldogult Márton Béla bankigazgató indított be a forradalmi időkben. A munkát Weisz Endre, Klein Mór, Ehrenthal Dezső, Fenichel Endre és Berger Samu irányítják. A Wizo, Ehrenthal Dezsőnével az élen, ujabban újjá szervezkedett és szorgalmas munkát végez.

ELESD

Elesd egy kisebb zsidó település. Száz év óta laknak itt zsidók, akik a Zichy grófoktól kapták a pátenseiket, hogy szabadon kereskedhessenek és ipart üzhessenek. Közel ötven zsidó család lakik a városban, jórésztük borodi származás, ugyanaz, amely az oradeai zsidóság első kontingensét adta, azokat a családokat, amelyek ma is az országban és az országon túl a zsidó polgárság elitjét alkotják.

Valamikor gazdagok, rátartiak és bőkezűek voltak. Szombaton este (bizonyára „havdála után“) átutaztak Oradeára, ahol ennek a városnak vidám, mutatósan élni szerető népe között töltötték a vasárnapot, léboltak, ahogy e vidék argotján mondják, de azért a közcélokról soha sem feledkeztek meg. Ma otthon maradnak, rádió vagy pipafüst mellett, családi vizitekre rendezkedtek be.

Fogel Viktor elnök ur mondja, hogy a község nemcsak formailag ortodox, hanem lényegében is, mert javarésze a hiveknek hagyománytű. „Naponta három minjen is van, ahol nem egy, de tíz rabenu Taam töfilint is lehet találni.“

Nevezetes és érdekes dolog, hogy egy tisztviselő, akit még apja kereszteltetett ki, tekintélyes polgár, az okiratok megfelelő rubrikáiban református hitvallásának és zsidó nemzetiségének vallja magát.

Es ami ennél is érdekesebb: Keren Hajjeszódra jegyzett. Még érdekesebb, hogy pontosan fizet.

BAIA MARE-NAGYBANYA

A szép fekvésű, patinás és (ahogy az üdülő idegenek nevezik) luxusvárosban közel hatszáz zsidó család él. Közöttük polgári jólétben körülbelül ötven. Ugyanannyi a támogatásra szoruló familliók száma. Száz familliónak a feje megkeresi a mindennapi

betevő falatot, a többi egyik napról a másikra él alkalmi munkából, üzletcsekékből, baráti, vagy rokoni kölcsönökből. Hozzávetőleg negyven zsidó intellektuel él a városban: tíz orvos, tizenöt ügyvéd és ugyanannyi tisztviselő. A bányavárosba a zsidók csak közel egy évszázad előtt telepedhettek le; javarészt a maramuresi falvakból és Bukovina felől jöttek. Szorgalmukkal, jó üzleti érzékükkel sokban hozzájárultak a város forgalmának és kereskedelmének egészséges ritmusához.

Származásuk helyéről magukkal hozták a chaszid-buzgóságot és hagyomány-hűséget, amit megtartottak az időközben askenázzá vált tömegek is. A kereskedők anyagi áldozatokat hoztak a zsidó munkaszünetes napok megtartása érdekében és még ma is, letelepülésük hosszú évtizedei után mindössze tíz százaléka a zsidó lakosoknak szegi meg nyilvánosan a szombati pihenőt. Külön „stiblt“ tartanak fenn a Teitelbaum hivek, míg a sápantai rebbe Eisik Weisz hivei a számbelileg erősebb askenázok táborából rekrutálódnak.

A hitközség főrabbija Krausz Mór maga is elzarándokolt hozzá, nyilván folklorista tanulmányainak kiegészítése céljából, hogy lássa, a caddik vigasza és biztatása miképp adja vissza a nyomorban tengődő népnek önbizalmát. Látni kell — mondja a főrabbi — a caddik körül zajló életet, hogy az ember jobban megértse a nép sajátos érzelmi világát. Egy özvegy asszony jön a panasszal, hogy egyetlen tehene már napok óta nem tejel; a családot a pusztulás fenyegeti emiatt.

— Chane bat Lea — szól a rebbe az ég felé benső hittel és átérzéssel — die Kuh soll Miloch brengen!

Könyörög és követeli az égiektől, hogy Hanna, Lea leánya ne nyomorogjon és tehene ismét megfejlhető legyen. A rebbe imája a bizalom melegével árasztja el a szegény özvegycet, aki boldogan érzi, hogy célját elérte. És ha a tehén továbbra is megmakacsolja magát, akkor sem lázadozik a caddik, vagy az égiek ellen, hanem azt mondja, hogy bűnei miatt szakadt rá a baj és vezekelni kell — tösiwé tun — amíg az Ur a megtérőnek megbocsátott.

*

A főrabbi az ausztriai Lakompakból származik (apja főrabbi a hitközségnek); jesivákon, majd svájci egyetemeken tanult és Berlinben a Hildesheimer-féle teológiai ortodox főiskolát végezte. Nyelvészettel és a Talmud orvosi problémáival foglalkozik.

Föltűnést keltő tanulmánya Krausz főrabbinak az, amelyik a régi és erősen körülvitatott — euthanasie — könnyű halál problémájával foglalkozik. Szabad-e a reménytelenül vergődő beteget orvosi beavatkozással (erős altatóval, vagy gyorsan ható

méreggel) megváltani szenvedéseitől. Kutatásai során érdekes kulturisztóriai adatra bukkant a tudós pap. Egy Jebámot traktusára írott könyvben a múlt század negyvenes éveinek drámai esete van elmondva.

Bucurestiben halálra ítélték egy zsidó embert, aki arra kérte a bucsuzkodás céljából hozzá jött fiát, hogy hozzon mérget neki.

— Egész Moldova népét föllázítják akasztásom napján a zsidók ellen — könyörgött. Az én halálom sok testvérnek a pusztulása lehet. Fiam, te megmentheted őket.

Másnap a fiu mérget rejtve jött apjához, de az örök megmozdították és elkobozták. Amikor a börtönben egyedül maradt apjával, ez elárulta neki, hogy kést rejteget.

— Ha tulvilági üdvöt akarsz szerezni magadnak — kérlelte — ölj meg, fiam!

A fiu két napi meggondolási időt kért. Harmadnap megjelent apjánál, szíven szurta és a börtönben hagyta. A hatóságok öngyilkosságra gondoltak és a halottat feltűnés nélkül elta- karították. Az eset csak évtizedekkel később, a fiu halála után tudódott ki.

Az euthanasiát egyébként az amerikai Nebraska államban megengedik, természetesen csak akkor, ha kétségtelen bizonyítékok merülnek föl a gyógyíthatatlanság mellett és csakis a beteg hozzájárulásával.

*

Krausz főrabbitól megkérdezem, sokrétű tanulmányai közül vajjon miben talál leginkább kielégülést: a lingviztikában, a folklórebán, a régészetben?

— Abban, amit nem kérdeztél: a talmudi studiumokban. Ein Blatt Gemore mit Mőforschim.

Egy lap gemore és kommentárjai. — A zsidó elme mindig ide tér vissza. Vámbéri Arminról beszélnek, hogy Abdul Hamid, a török szultán, akithez bármikor szabad bejárása volt, egy alkalomkor megkérdezte tőle, honnan szerezte a világpolitikában való józan és belátó ítéletét és miért válnak be majdnem minden alkalommal a jóslásai? Azért — mondotta — mert üres óráimat nem fecsegéssel töltöm, hanem fiatalkori zsidó tanulmányaimat, a talmudot olvasom.

Goldzieher Ignác, a nagy orientálista fia öngyilkos lett. Később beszélte egyik tanítványának, dr. Drechsler Miksa timisoarai főrabbinak, hogy a tragikus esetet követő éjszakán azzal birkozott kínjaival, hogy a „legnehezebb Mőharam Schiffeket“ olvasta.

*

Nagybánya első zsidó anyakönyvét nyolcvanöt évvel ezelőtt fektették föl. Az első bejegyzettek közé tartozott a Lázár familia, amely magát a híres Mose Alscheichtól, Safed szentéletű rabbijától, Jozsef Káro tanítványától származónak tartotta. Nehány évtized múlva a büszke család egy része kihalt, másik része elköltözött a városból.

Régi a Hirsch-familia, amely a pozsonyi Szoferekkel van rokonságban. Hirsch Jakab a mizrahi mozgalomnak is országszerte ismert vezető tényezője, sokat dolgozott és áldozott abban az irányban, hogy a zsidó ujjaéledés konzervatív keretek között maradjon.

BECLEAN-BETHLEN

Bethlen típusa az erdélyi zsidó kisközségnek. Ilyenszerű volt a multban annak a környéknek majdnem minden városa: józan élet, munka, vallásosság és zsidó eszmeiség tartják benne az egyensúlyt. „A Klein jidisch Städtl“.

A hid mellett van az autóbusz első megállója; ez a város „zsidónegyede“. Nem gettószerűen keskeny és nem piszkos. Széles ut szeli át. A házak mindkét oldalon kicsinyek, mint a község többi házai, tisztára vannak festve, az udvar nem gazos, a falópcsók sikkálva, pokróccal fedve.

Barátságosak, vendégszeretők, közvetlenek. Örömeiket is közlik a vendéggel, nemcsak a bánatukat. Pillanatok alatt megszeret az ember ilyen helyet és jól érzi magát benne.

*

A zsidónegyed két házsora egyébként — ami ritkaság — zsidók tulajdonában van. Régi zsidó telep, mint Gyulafehérvár vagy Orisor. Az országrész fejedelmei hozták ide a zsidókat a török időkben iparosoknak, kereskedőknek, pénzváltóknak.

— Egyik elődöm reb Samüel Ehrenfeld — mondja Lichtenstein Salamon főrabbi ur — még a fejedelem kastélyában kapott lakást.

A „fejedelem kastélya“ úgy vélem, történeti tévedés. Bethlen Gábornak másfelé voltak a birtokai. Ez itt a fejedelem oldalági rokonaié volt, akik a zsidókat mozgékonyaságuk és megbízhatóságuk miatt kedvelték. A zsidók ma is mozgékonyak és igénytelenek, mint egyebütt. A százötven család közül kettő orvos, egy ügyvéd, egy gyógyszerész. Két redőnygyár, egy olajmalom van zsidó kézen és egy botgyár. Inkább kicsi üzemek, 8—12 munkással,

de olyan a tisztaság és rend e munkahelyeken, mint nagyvárosok modern ipartelepein.

A Talmud Tórában egy ma már egészen ritka embertípust találtam, drága öregembert; reb Jicchok Rieselnek hívják, jóval túl van a hetvenen, ott ül a gyermekek között komoran és jóindulattal, mint ábrahामी időkből megmaradt emberpásztor. Négy-szer átvette a Talmudot, minden kommentárjával.

— Sölem alejchem!

Megkérdi, honnan jövök, melyik bet hamidrasba járok Kozsváron. Zavarba hoz, el akarok siklani az ügy fölött; nem enged. Meg kellett jelölnöm egy tanházat, valahol a Szamos mellett. Elgondolkozik, hogy van-e ott ismerőse, tanítványa. Ezeröt-száz tanítványt „állított ki“ negyven éves pályája idején. Életének az volt nagy műve, „minden robotjának vigasza.“

Az intézményekről a főrabbi ur világosít föl. Két temploma közül az egyik — „Bet Jehuda“ — a chászidoké. A nagytemplom askenázi rítusu. Van Talmud-egylet, amely évente egyszer, adar hetedikén tartja a „szijjumot“ és „Chevra Misnájot“ ,ahol háromszor egy évben veszik át a tananyagot. A Chevra Kadisa mellett működnek még: a Nőegylet, a Wizo és egy Bét Jakob iskola, ahol a Clujról elkerült tehetséges Finkelstein Paula tanít.

Egészen nyomasztó szegénység is tapasztalható a városban, de senkit nem engednek elesni. Bethlen István gróf malmát az Eidinger és Grossmann család bérlé. Pénteken idején ingyen-lisztert a néhány szegény. Aki kezét kinyújtja, nem utasítanak el.

Általában a város embereim régi nemesi gavalléria érződik. Vajdon nem-e erre jellemző, hogy a főrabbi lakásának egyik ajtaját szarvasagancs díszíti?

*

A modern zsidó életet a Zsidó Kaszinó reprezentálja. Több, mint amit általában a „kaszinó“ fogalma főd. Cionisták hozták létre, a kedves, buzgó és minden üdvös dologra kapható dr. Fried Andor elsősorban. A házatáján minden jó zsidó megfordul, nemcsak mint paciens. Ami kulturális megmozdulás van a községben, azt a Zsidó Kaszinó kezdeményezte. Ha jön a Keren Hajjeszód-biztos, a Keren Kajjemet propagandista, a Joint emisszáriusa, ha a Zsidó Világkongresszusra választanak, mindenkor a Zsidó Kaszinó áll rendelkezésre. Irodalmi törvényszéket a rendeznek, pót-székes házuk van, mert a város intelligenciája nemzetiségi külömb-ségre való tekintet nélkül eljön a zsidó kaszinóba.

A cionista-csoport jórészt revizionista. Ez azonban nem akadályozza meg a többi frakciók munkáját. A Keren Kajjemet

persely mellett ott a Tel Chaj pikszis és ha a zsidó alapok reprezentánsai megjelennek, Balázs nem-cionista gyógyszerész üdvözi a vendégeket.

*

Indig Jehuda, második hebraista a városban. Kornbaum Markus az első. Ő azok között volt, aki még a „maszkilek“ hatása alatt tanult.

A kicsi zsidó fészek talán annak köszönheti kiegyensúlyozottságát, hogy a közösségnek nincsenek nagyobb gazdasági egyenlenségei. Ez a tényező határozza a társadalmak lelki életét. A néhány jómódu, de sokat küzdő ember segíti az egzisztenciájában elmaradottakat. Ez pedig azon igyekszik, nehogy tulságosan megterheljen másokat. Mindkét részen bizonyos foku idealizmus van jelen, aminthogy az egész zsidó életnek éltető és mozgóató eleme az ideál. Aki a szombatot anyagi áldozatok árán megtartja, aki az új Erec Jiszraelért munkával és anyagiakkal adózik, aki ki-neveli magában az új zsidó fölfogást, aki a hagyományokban nem-csak ódiságokat lát, hanem letörli róluk a mult porát és észre-veszi a multhatatlan értéket — mind idealista.

BLAJ-BALAZSFALVA

Erdékes város: egyházi és papi centrum. Évszázadok óta a román nemzeti mozgalmak kiinduló pontja, patinás hely; lankás, szép környék övezi, a két Küküllő mossa a város határait, amelyeknek ósdi részeiről kellemes tájakra nyílik kilátás.

Az erdélyi zsidó népi mozgalom is innen indult ki, a mult század kilencvenes éveinek elején, amikor dr. Rónai János került a városba, gyorsan jó klienturát és tekintélyt szerzett, megyei altigyesz lett és az agilis ember minden nagy elfoglaltsága mellett országosan a cionista eszmék mellett agitált. Intenzív levelezést folytatott Herzl-el, Nordauval, az akkor fiatal Martin Buberrel. Ahol csak mód volt rá, helyicsoportot alakított, akár országos központ nélkül, mert abban az időben a keret nem is volt annyira fontos. Fontos volt a fölvilágosítás, a tespedtségéből való föl-rázás, érvek és megérzés erejével megmondani, hogy sorsunk nem egyetlen ország zsidóságának sorsa, hanem lánoban vagyunk, egy-egy láncszem fényes lehet, de a legtöbb rozsdás és a rozsdá ben-nünket is kikezdi. Az akkori idők hasonlata volt ez, csak az el-mélyülő természetekre hatott, a tömegember nem nézett, nem látott tul arasznyi létének kedvező körülményein, az egyéni jó-létén, a zavartalan jobbiztonságon, a gazdasági lehetőségek szá-

bad kiaknázhatóságán. Ki gondolt háborúra a humanizmusnak akkor tultengő mumlíjában? Ki gondolt arra, hogy négy éven át öldökölni fogják egymást az emberek, valami eszelős, érthetetlen mámorban, hogy a végén rokkantak, hadiözvegyek, árvák nyomorusága szakadjon a világra? Ki gondolt inflációra, ki a büszke német zsidóság megalázására, kenyere, javai elkobzására?

Kevesen voltak, akik a meg-megújuló zsidóellenes akciókból következtetve a zsidó probléma átigazítását, más utra terelését akarták, a népiséghez való megtérést elsősorban. Rónai János a kevesek egyike volt.

Páratlan energiával propagálta az eszmét. Már 1875-ben „Kozmopolitizmus és nacionalizmus a zsidóság jelenlegi állására“ címen brosurát adott ki, amelyben — ahogy ő maga írja — az antiszemita Istóczy föllépésére reagálva fiatalos daccal hirdette a zsidó öntudatot. „Zion und Ungarn“ című röpiratának bevezetőjében olvassuk: „Nem tudok róla, hogy keresztény részről támadták volna a cionizmust. Ellenkezőleg, olyan férfiak, mint rev. William Hechler, angol követségi káplán, Stourdzsa, román miniszterelnök, páter Ignotius, Gladstone, volt angol miniszterelnök és mások egyre buzdítottak a nemzetközi törekvésekhez.“

*

Rónai munkájának a hatásait Balázsfalva városában meg lehet találni. Nem ugyan cionista intézményekben, hanem az emberekben. Kevés zsidó közösség él az egységnek és összetartozásnak abban a megnemesült szellemében, mint a balázsfalvai zsidóság, amelynek mai kontingense a közeli Valea Lungából került ki, egy közel kétszáz éves hitközségből, amely azonban ma már megszűnt mint önálló hitközség létezni. Mindössze öt család él benne — gyöngécskén.

Az első balázsfalvai zsidó, Mendel Simon, Gyulafehérvár városából került ide, a múlt század ötvenes évei elején. Apja házat, szeszfőzdét vett neki, jól megalapozta egzisztenciáját. Őt követették a Roth, a Simberger, a Salamon, a Brecher, Preyser családok. A hetvenes években megalakult a Szentegylet, 1894-ben (Simberger Salamon elnöklete alatt épült föl az egyszerű, torony nélküli, kertes udvarban elhelyezett templom, a rituális fürdő és a rabbi lakása.

45—50 zsidó család él a városban, de számuk kivándorlás útján egyre apad, a múlt évben nyolc család hagyta el a várost. Mint általában, itt is javarészt iparosok és kereskedők a zsidók, az intellektuelek: egy orvosnő, egy orvos, két ügyvéd, két mérnök. A görög katolikus szellemi centrumban a papi és világi hatóságok, a román nép és a zsidóság közötti jóviszony eddig zavartalan.

Krausz Leopold főrabbi, aki tizenhárom év óta működik a hitközség élén, bizonyos büszkeséggel említi, hogy hívei között a vallásos szellem egyre hódít. Ujabbban — nyilván a főrabbi agitációja folytán — három üzlet zárt. Ne tessék félreérteni: szombati és ünnepi zárásról van szó. De nemcsak ebben az irányban folyik lelkes agitáció, hanem a zsidó népi kulturnívó emelése tekintetében is. Pollák Mór, a hitközség gondos és dolgos elnöke programjába vette a kulturház építését.

Grün Géza bankigazgató, a régi cionista gárda jeles tagja mondja:

„Balázsfalván minden zsidó cionista. Lélekben épügy, mint áldozatkészségben. Meg lehetnének elégedve, ha lenne fiatalsgunk, amely az ügyet előre lendítené. Hálásak vagyunk főrabbinak, aki éhren tartja közöttünk a zsidó szellemet és pedig hagyományos tendenciák szerint.“

Az elnök, Pollák Mór nagykereskedő véleménye a kulturházzól:

„Kell egy hely, ahol a zsidó problémákról eszmecsere folytatunk, ahol akcióinkat lebonyolítjuk, ahol szervezeti és kulturéletünket éljük.“

Minden helyi zsidó ember szívvel-lélekkel karolja fel a kulturház és vele a zsidóság ügyét. A különösen buzgolkodók között meg kell említeni dr. Friedmann Márton, a helycsoport diszelnökének és Herzlinger Gyuláné nevét.

Meg kell állapítani, hogy Balázsfalván Rónai János lelke él.

CEHUL-SILVANIEI-SZILÁGYCSEH

Szilágycseh városában százhusz zsidó család él. Ezek között a többiek embersége és jószívúsége tizenöt-tizenhat familiát lát el. Nemcsak adományokat kapnak, hanem apró kölcsönöket is a „Gömilut Chaszódím“ utján, amely a hitközség garanciája mellett működik egy év óta. Gyorskölcsön utján kétezer lejig segítik a bajbajutott embert, amelyből bizony fölös számban élnek a kicsiny városban.

„Vándorok szállása“ is egyik intézménye a városnak — Orchim Stüb — amelyet a hitközség adminisztrál. Dr. Szász Antalné alapítványa a ház és hozzávaló telek, az egyszerű berendezés. Tiszta szellőzött szobában laknak — külön a férfiak, külön a nők — öreg csontjaikat meleg dunyhák takarják, ha éhesek, mindig akad valami harapnivaló. Általában sajnálják, hogy nem maradhatnak itt pár hónapig.

Ugyanezen a telken fenntartanak egy aggmenházfélét is,

amelynek egyetlen lakója van, özvegy Grünwaldné. Az öregasszony egyedüli „ura“ a kicsiny háznak és ha az egyedüllét nem lenne unalmas, bizonyára boldogan telnének napjai.

Legrégibb családok: Weisz Dánielék, Reichék, Hoffmannék, Groszék, Glückék, Lebovicsék és a Frisch-familia. Glück Mór hitközségi elnök közlése szerint a zsidók 55 százaléka kereskedő, 30 százaléka iparos, néhány százalék intellektuel és szabadfoglalkozású, vagy tisztviselő és alkalmi kereső. A támogatásra szorulóknak legtöbbje az iparosok közül kerül ki.

A cionista munka általában gyöngén halad: a mizrachi tartja a lelket a zsidó mozgalomban, főleg a Zsidó Párt, amelynek feje, az energikus és okos dr. Kertész Samu. Személye a zsidó úgyszólván való ragaszkodást és egységet jelenti az egész megyében.

„A zsidóság sorsa — mondja — főleg embereken mulik. Ha a megyében csupa olyan tagozati elnököm lenne, mint amilyen dr. Fehér Ferenc Nagykárolyban, Karl Emanuel Zilahon, Deutsch József és dr. Grosz József Valea lui Mihaiban, nem kellene különösen aggódnunk.“

DÉVA

Este jöttem Dévára, de nem pihentem le, amíg föl nem kerestem a zsidó népi mozgalmak erélyes és céltudatos reprezentánsát, dr. Szegő Ernőt, aki azóta, fájdalom, már nincs az élők között. Érdekes férfitárgy. Tömött, fehér bajusz, élénk fiatalos szemek, magas homlok. Tartása, beszéde, gesztusai csupa kultúra. Tartása, mint egy diplomatáé. Senki nem gondolná, hogy a szölichoti imáknál ő volt az első a templomban, és inkább maga ment le sürgős esetekben a patikába, semhogy szombaton receptet kelljen írnia.

Fischer Gyula főtisztelendő urral is este találkoztam a templom melletti bet hamidrasban, ahol szíves volt tájékoztatni Déva zsidóságáról.

Szervezett zsidó hitközség csak száz éve áll fenn, de a sarmisegetuzai emlékek szerint bizonyára a rómaiak idejében is éltek zsidók errefelé. A hitközség (elnök: dr. Lőrincz Jenő) létszáma körülbelül ezer lélek, javarészt kereskedő, 32—35 iparos család mellett aránylag sok intellektuel: orvos, ügyvéd, tisztviselő.

A chevra (elnöke: Lauffer Vilmos) egyik új intézményét „Nér Tomid“ néven dr. Szegő Ernő szervezte. Az alakulatnak csak olyanok lehetnek tagjai, akik halottaik emlékére legalább tízezer lejos alapítványt tesznek. A Nőegylet (özv. Erős Aladárné) akciói:

télen tüzelőfa a szegényeknek, zsír, burgonya, didergők felruházása. Valamikor, amikor jól ment, népkonyhát is tartottak fenn. A Poel Cedek: átutazó szegényeket istápol. Elnöke: Schneeweiss Hermann. Az Aggmenház Egylet (elnöke: Blum Zsigmondné) mindkét nembeli tehetetlen öregeknek ad hajlékot. Talmud Tóra husz növendékkel, a Wizo, amelynek 220 tagja van és Gál Béláné irányítása alatt áll, a legaktívabb közületek egyike.

*

A tél elején nyílt meg a Zsidó Otthon. Tágas, világos, modernül butorozott kellemes hely, nemcsak elnevezése szerint, hanem „otthon“ a lényegében is.

Lówy Hermann a Zsidó Nemzeti Szövetség helyicsoportjának elnöke, aki a Zsidó Otthon fölötti intézkedést is vállalta, mondja, hogy az Otthonnak egyelőre 60 tagja van, de 150-re számítanak. Nem kell „nagy felhajtás“! Az Otthonban arra fognak berendezkedni, hogy több legyen benne a kultúra, mint a szórakozás.

A cionista élet a forradalom után élénk ritmussal indult meg Déván. Dr. Schächter László, dr. Lauffer Endre, a később Clujra került Löbl József tanár, dr. Lőrinczné Seiger Ella állottak az akkori fiatalság élén és lendületes hebraizáló, népi kultur munkát végeztek. Valósággal magukkal sodorták a hitközséget, amelynek asszimiláns elemei félreállottak és beletörődtek az idők új áramába. Egymás után alakulnak meg: a sómér csapat, a Barisszia és más főleg kulturális célu közület. Három évvel ezelőtt a két agilis és energikus Gál fivér: Béla és Armin veszi át a vezetést és erős támogatójuk dr. Weinmann Vilmos, aki szokatlan szívóssággal dolgozik.

*

Kis epizódum a hitközség volt elnökével, a jovialis dr. Schulhof Zsigmonddal. Bemutatkozás után néhány szót váltunk arról, hogy a zsidóság az utóbbi években nem szereti az olvasást. Idegesség, kedvetlenség... Ki tudná megmondani az okát.

— Én — mondja dr. Schulhof — csak annyit tudok, hogy a legérdekesebb könyvet sem olvasom már. Tudom az okát. Kiöregedtem az olvasásból.

— Nem hinném, hogy nálam öregebb. Már pedig én nem csak olvasok, de írok is.

— Mind a kettő betegség — jegyzi meg kedvesen. De mondja csak, miből következett az éveimre?

— A jó tartásából, az arca frissességéből, az egész életreva-

lóságából. Azt hiszem, hogy valahol az ötvenedik körül van.

— Kicsit tévedett.

— Mennyit?

— Számítsa ki. A napokban volt a születési évfordulóma. Születési évem: 1868.

— Bis hundert und zwanzig. De mivel állította meg az időt? Jó tudni ilyen titkokat.

— Azzal, hogy sokat voltam a levegőn. Minden szabad időmet a szabadban töltöttem. Ez a titok és az áfium.

— Hogyan alszik?

Dr. Schulhof kissé gondolkozik.

— Ekörül kis hiba van. Egyszer saját gondjaim, máskor a mások baja miatt nem tudok aludni.

Hetvenhez közel lenni jó egészségben és jó hangulatban és még jól aludni is — kicsit sok lenne egy mai zsidó számára.

DICSÓSZENTMARTON

Dicsószentmártonba is este érkeztem, sírti hóhullás közepette. Hotel, kézmosás és látogatás a főrabbinál, a kedves és jóságos tudósnál, dr. Krausz Józsefnél, akinek a családjánál tizenhárom-tizennégy év előtt „ajrach“ voltam egy széderestén. Nehéz őket elfelejteni. A bölcs, drága nagyasszonyt, Marton Miksa főrabbi özvegyét, gyermekeiket, akik azóta felserdültek, hazulról elkerültek, a csendes, okos Juci már tanítónő, a legkisebb, a bűbájosa Wolf, akkor még meg sem volt, és ma úgy énekel, hogy öröme hallgatni. (Inkább tanulna jobban! — mondja boldog-szemrehányóan az anyja.)

Gondok és vesződségek után esténként most is boldogság szigete egy ilyen család.

Amíg megtaláltam a házukat, a templom környékén, érdekes élményem volt.

Valahonnan a templom karzatjáról fény hullott a havas udvarra és talmudi hangok hallatszottak. Megálltam. Ketten tanultak. Vita és magyarázgatás áldozati törvények és normák fölött olyan szenvedélyességgel, mintha az ezeréve leáldozott úgy az egyéni problémájuk lett volna.

Hol van még nép, amely a multját ennyire magába szívja és generációkon át magában kifejleszti.

Tovább a kereső uton, egy iskolából megint „Jakot hangja“. Itt a főrabbi ült husz-huszonkét öreg-fiatal talmudot ismerő hívével hosszú asztal körül. Misnajat-ot tanul velük módszeresen, régi metódus szerint.

Kint állottam, hallgattam. A hó egyre vastagabb pelyhekben hullott, úgy éreztem, ez is hozzátartozik a dologhoz. Az öregebbik Hillelről jegyezték föl, hogy egy alkalommal nem tudta fizetni a régiék baniját, a fél „tarpeik“-et; a tanház ajtónállója emiatt nem engedte be. Felmászott tehát a terem tetőablakára, lehasalt és hallgatódzott. Tévét hónap fordulója volt, nagy hó esett és péntek lévén, a mesterek, Sömjaja és Abtaljon szürkületkor abba akarták hagyni a tanulást, hogy zsolttáros imával köszöntsék a szombatot. De feltűnt nekik a korai sötétség. Felnéztek az ablakra és meglátták a tanulás rajongóját. Lehozták, megdörzsölték, szombati tilalmat szegtek meg miatta.

Fenntartani ama korszak szellemét azzal, hogy mi is sok évszázad után azt tanulmányozzuk, amit ők, felbecsülhetetlen szellemi kincsnek jelent. Dicsőszentmártonban öt állandó ilyenzserü kurzuson vesznek részt a zsidó polgárok. E talmud-tanfolyamok létrejöttüket elsősorban dr. Krausz József főrabbinak köszönhetik. „Semmi — mondja — olyan büszke nem vagyok, mint hiveim tóraszeretetére“.

*

Honnan jöttek ide és kik voltak az első zsidók?

Származási községük a szomszédos Adamus volt. Első zsidója Dicsőszentmártonnak: Friedmann gyertyaöntő. Röviddel ezután jött Braun János cipész, majd Rosenblüh Farkas és Grün Dávid, a két legjobb módba lendült kereskedő, aki házat vett, aztán Karpf Farkas, a vámos, a Hirsch-család, a Farkas-familia, Mermelstein a szobafestő. (Ivadéka: Munkácsi Márton, a világhíri fotóriporter), Engelmann Hermann, a kis község első roshakolja, aki a Pekry-családtól megvette a temető telkét, később a templomét is. Rosenblüh, aki kereskedő volt, nagy jártassággal birt a talmudi és héber irodalomban, hatarával, rabbi diplomával rendelkezett és a kis község rabbija lett. Innen Fogarasba került, de megint visszajött és Dicsőszentmártonban halt meg. Könyve, amely a fürdőzés rituális vonatkozásait taglalja és amely elé Natanson lebergi főrabbi „haszkómét“ irt, az országon túl is ismertté tette nevét.

Néhány évig azután Wesel Albert, az Országos Iroda elnöke volt a község szellemi vezére. 1895-ben Engelmann Hermann elnök és fia, az akkor még joghallgató dr. Erdős Izor agitációjára Marton Miksát egyhangu lelkesedéssel rabbivá választották. Ma is — halálának majdnem negyed százada után — megilletődött tisztelettel beszél a korábbi generáció erről a papról, aki a jóság, a korrektség, a vallásosság és jóízű megtestesülése volt. Szorgalmazására épült fel a szép templom, amelyet 1902. szeptember 23-án avattak (dr. Hirsch József volt akkor ros hakahal, a fiatal dr. Erdős Izor

pedig alelnök). A templomi frigyszekrényt az európai hírtí Baumhorn és Stiasny bécsi építészek tervezték. Ferenc József, a király, magánpénztárából jelentékeny adománnyal járult az építkezéshez.

1912. október 12-én halt meg, élete derekán a népszerű pap és országshírű szónok, egy évre rá választották meg dr. Krausz Józsefet, a megboldogult vejét, aki azóta Marton Miksa szellemében irányítja a híveket.

Százhusz család a hitközség kontingense. Javarészt, mint mindenütt, iparosok és kereskedők. A törvényszéki tanácselnök, dr. Vermes Hugó — zsidó. Négy zsidó orvos és két ügyvéd lakik a városban, amelynek forgalma, amióta a megyei prefektúra Balázsfalvára került, nagyon megcsappant, ennek persze elsősorban a zsidó egzisztenciák érzik súlyos következményeit. Ez azonban (és itt mutatkozik az egyén és közösség zsidó nevelése) nem hat ki a közcélú munka és áldozat területére.

HUEDIN-BANFFY-HUNYAD

Bánffy-Hunyad egyik élő nevezetessége — az azóta már Kolozsvára költözött — Klein Jakab, aki Erdély kevés konzervatív, de azért modern héber literátusainak egyike. Ő annál több is: zsidó polihisztorja Erdélynek. Dolgozott a talmudi matematikán és a cionizmusnak a vallásossággal való összehangolásán. Ebben a minőségben elvitathatatlan érdemei vannak a cionista mozgalomban.

Bánffy-Hunyad zsidói 1851-ben szervezkedtek hitközséggé. Ugyanakkor organizálták meg chevrajukat is. Huszonhárom ember volt hozzá. Most 190-en vannak, 1920-ban többen voltak, közel kétszázötvenen, de a sorozatos krízisek, a híres hunyadi vásárok decentralizálása és az általános nyomor miatt visszaesett a számuk. Aki ott maradtak, a legtöbbször szegény ember. Hasonlóképpen csökkent a zsidók száma a környék falvaiban. Poeniben, ahol azelőtt 30 család élt, most három zsidó familia lakik, Kis-Kalotán a helyzet majdnem ugyanaz, még inkább Zámban.

Mégis Talmud Tórá, Poel Cedeket, Nőegyletet tartanak fenn a hitközségen és a chevrán kívül. Bevezették a gabella helyett a pauszál-rendszert, amit Farkas Emil volt hitközségi elnök kezdeményezett és a szervezőképességéről nevezetes Klein Salamon mostani elnök hajtott végre általános megalégedésre. A szegény ember a vágatásért ugyyszólván semmit sem fizet, mert a közterhek a tagok teherviselésének arányában vannak elosztva.

A kicsiny város zsidói főleg kisiparosok és kereskedők. Egyetlen zsidó orvos él itt, ügyvéd egy sem. Vallásilag ortodoxok, rabbijuk Freund Izrael kiváló, híres talmudista, szelídlelkű pap, minden

gondolata a Tóra és avoda. Békitő természet. Ha „din Tóra“-val eléje járulnak, legfőbb igyekezete, hogy minden fél meglegyen elégedve.

Nehéz mesterség és sok babért nem lehet vele aratni.

Feljegyzésre érdemes.

A szomoru emlékezetű templomrombolások idején a hunyadi zsinagóga összes tórait, a hitközség levéltár minden iratát elvitték. Néhány héttel a borzalmas eset után az egyik régi könyvet, a szombati adakozásokról szóló jegyzéket egy-két pergament-darabbal a regát egy messze falujából valaki névtelenül visszaküldte az alábbi sorok kíséretében:

„Uraim! Megszóltam bennem a lelkiismeret. Amióta hazajöttem és a propaganda sodró hatása elhalkult bennem, nincs nyugtom. Megszentségtelenítettem azt az Írást, amely alapja minden keresztény vallásnak és minden emberi erkölcsnek: „A bűn elhagyása a megtérés kezdete“ — mondják a régi bölcsek. Szent fogadalmat tettem, hogy a jövőben sem jelszavak, sem társadalmi terror által nem hagyom magam hasonló tettekre elragadtatni. Kérem az önök gyülekezetét, hogy amikor bűnbocsánatért imádkoznak, gondoljanak névtelenül is rám és kérjenek számomra kegyelmet az Urtól“.

A régi könyv, amit eltépve, de össze-vissza ragasztva visszaküldtek, egyetlen dokumentum, ami a hunyadi zsidó vallás közösségének jónéhány évtizedes emlékét őrzi.

JIBOU-ZSIBÓ

A kicsi, tipikus transylván városban közel száznegyven zsidó család lakik, nem egészen régi település: a Stark és Janovitz-családok félszke. Erősebb gyarapodás a háboru óta nem mutatkozott, 40—45 familia telepedett le azóta, javarészt a környező falvakból: kisiparosok, kiskereskedők, néhány intellektuel és alkalmi munkások. A kisiparosok a zsidó lakosság 30 százalékát adják, jól dolgozó elem, de az utóbbi években megcsappant a munka és amire hozzájutnak, azt is nagyon gyöngén fizetik. A gondmentesen élő, ugynevezett gazdagok száma elenyésző, a zsidók zöme márólholnapra él, sok szűkösen élő familia, aki „alig tudja átélni a napot“, de meghalni nem engedik — ahogy azt dr. Lévy Lajos, a ki-tünő publicista mondja.

Dr. Lévy a Palesztinába igyekvő fiatalok kiképzésére polgári kertészetet létesített évekkkel ezelőtt, amely szépen prosperált. De

a lendület abbamaradt, ahogy mondotta, azért mert a mai fiatalság még mindig nélkülözi a szükséges munkafegyelmet.

Néhány munkaerővel tizenkét hold földön azért ma is folytatja a kertészetet, amely egész járások piacait ellátja. A fiatalok szorgalmasan és racionálisan dolgoznak, kicsi szekerük előtt ösztövérv lovacska viszi széjjel a vármegyében a konyhakertészet termékeit és azon túl is, Nagybányától Bánffy-Hunyadig.

Jellemző a város cionista mozgalmanak mai állapotára, hogy a vezetés átment a férfiaktól a nők kezére, ami a házasságban nem tartozik a különlegességek közé, de a cionista közéletben ritkaság. A Wizo vezet, élén dr. Lévy Lajosnéval. Dienstek, gyermekek számára való mesedélutánok, közcélú teák, Keren Kajemet, sékel-akció, mindez nagyrésztben a nők munkája.

*

Érdekes ember a község főabbija: Slomo Zalmen Klein. Hetvenöt éves. Szakállas, fehér, szépséges feje valósággal világlik. A régi transylván zsidó papok érdekes, terebélyes típusa: csizmás Kraftmensch. Amikor beléptem szobájába, a sezlonján pihent, az asztalon a nyitott „Jóre Dea“. Elfáradt az olvasásban, ledült, elszundított. Nagy rejtély, hogy birta a fekvést a kiugró rugóktól. Tizenkét gyermeke volt, ezek közül megmaradt (bis hundert und zwanzig) tíz.

A főrabbi nem tudja megmondani a két hitközség, Zsibó és Szilágycseh keletkezésének pontos idejét. Feudális urak bizonyára régóta letelepítettek egyes zsidó családokat községeikben, anélkül, hogy ezek mint „kahal“ megszervezkedtek volna. A főünnepeken bizonyára összejöttek. A gyermekek héber tanítását vándortanítók látták el, örök pihenő helyet pedig a földesur kertjeiben kaptak. A negyvennyolcas idők után városi polgárok lehettek és természetes szaporodással egy-két emberöltő alatt szépen megnövekedett a számuk. Ekkor szervezték meg kahaljaikat és chevráikat.

A régi nagy zsidók közül Jiszrael Katz nevét említi a főrabbi. Mint földbérlo és kincstári „árendás“ szépen megvagyonosodott, pénzének jó hányadával azonban jót cselekedett. A család elkerült innen, egyik ága összeházasott románokkal és magyarokkal; nem lehet már kimutatni a régi vérséget. A régiek között volt még a Rothschild-familia, akik szintén elszéledtek, csak Kardos fogtechnikus és neje él még közülük a községben.

*

A hitközség ortodox, de van egy chaszid frakció, külön bet hamidrassal, a Scher-család alapítása. Egyazon hitelvet vallók, saját

imaszöveggel imádkozók külön gyülekezete ez, minden agresszív éi és cél nélkül. Intelektuelek is eljárnak közéjük, dr. Frischmann állatorvos is idejön istentiszteletre.

De azért a nagytemplomba is buzgón mennek a hivek.

— A git, frümm Städtel — jámbor kicsi város.

Igy mondja a papjuk; el kell hinni neki.

MARGHITA

A margitai zsidóságról a Berlinben készült (és a Hitler-uralom következtében abamaradt) nagy zsidó enciklopédiának szánt cikkéből vesszük az alábbi ismertetést:

A pozsonyi kamarai levéltár közlései szerint Margitán és a járásban már a 16. században jelentékeny számú zsidóság lakott. E század végén — 1680 körül — I. Lipót uralkodása alatt annak ellenére, hogy a zsidók lakhatási tilalma csak a bányavárosokra és azok környékeire terjedt ki, a lakosság egy részének zsidóellenes magatartása miatt mégis ki kellett onnan menniök és Nagykárolyban és Nagyváradon kaptak menedéket. Ettől az időtől kezdve még szájhagyomány sem őrizte meg a városban maradt zsidók életére vonatkozó emlékeket.

1862-ben lebontották a fából való régi templomot és az alapzat alatt elmosódott írású pergamentből állapították meg, hogy ez a zsinagóga 1742-ben épült. Kétségtelennek látszik e tényből, hogy jóval azelőtt szervezett hitközsége volt a margitai zsidóknak.

A régi templom idejéből különösen három rabbi neve maradt a mostani generációk emlékezetében: Kohn Gabriel, reb Aron Hersch és a nagyhirű Lichtenstein Hillel, aki 1852-től 1861-ig működött a városban. Az 1861-ben felépült templom első rabbija Weinberger Hermann. Ő épügy, mint Lichtenstein a nagy pozsonyi Mose Szofer tanítványa. Hillel Lichtenstein és Weinberger Jósua Áron Zwi még a jesivában kötött szoros barátságot. Fogadást tettek egymásnak, hogy napi imájukban könyörögni fognak egymásért olyan formában, hogy isten segítse őket ahhoz, hogy Izrael népének hasznára és boldogulására lehessenek.

Korának egyik kimagasló tudósa volt, responzumai (Saalot u'tösuvot Mőharjac) továbbá Mózes öt könyvére írott homilétikája nevét ebben az irodalomban megörökítették.

Utóda Sámuel fia lett, aki 1893-tól 1933-ig állott a község és a jesiva élén. Jeles fia, Márton követte a rabbinátusi székben. Mann Mór hitközségi elnök évtizedeken át működött együtt Weinberger Hermannal és örködött anak a szellemnek a fenntartásán, amelyet

ez a kimagasló rabbi-dinasztia honosított meg a város zsidósága között.

A városból származott el Ullmann Hermann, Antwerpen fő-rabbija. Innen került ki dr. Weinberger Mór, a génuai egyetem tanára és egyik természettudományi intézetnek igazgatója.

•

Margita városában a múlt század kilencvenes éveiben települtek nagyobb számban a zsidók, akik leginkább Máramaros felől jöttek. Ezek az idők kedveztek a környékbeli bortermelésnek és gabonának, ami föllendítette az ipart és kereskedelmet. A mölki apátság Margita határán elhúzódó 16.000 holdas uradalmának papi és világi intézői toleráns magatartása is sokban kedvezett a zsidóknak, akik mint bérlők, vásártartók, korcsmárosok, gazdászok, tímárok, csizmakészítők, vásáros szabók, még szücsök is nyugodt polgári életet tudtak munkájukkal maguknak és családjuknak teremteni. A kétkézi napszámosok is egész jól megélték a pincészetből és a gabonaszakolásból. Az élénk természetes szaporodás (a tiz-tizenkét gyermekes családok nem tartoztak a ritkaságok közé) növelte a zsidók lélekszámát.

Világnézeti külön csoportosulást csak husz-huszonöt év óta ismernek Margitán. A chaszidok azóta dicsérik az urát külön templomban és klauzban, saját imaszöveggel. A hitközségi vezetőségben a régi askenáz tagokkal szemben nem tudtak erőre kapni. Egykor erős chevrajukat és Nőegyletüket mostanában nagyon igénybe veszi az utóbbi évek során elszegényedett családok támogatása.

Fájdalmas aktus azokat támogatni, akik szemünk előtt lettek adakozókból kéregetőkké. De az adakozás titokban és méltóan történik szívvvel és karakterrel.

Ami nem jelent ugyan megoldást, de megóvja a kétségbeeséstől.

MEDIAŞ-MEDGYES

Reich Mózes főrabbi nagy vonalakban előadja a medgyesi hitközség kialakulását.

Isser Kappel volt az első zsidó a múlt század közepén a városban, tekintélyes hadseregszállító és terménykereskedő. Négy gyermeke közül a két fiú elkerült a városból, szép és művelt leányai kitűnő böcherekhez mentek férjhez. Az idősebbik Dávid Bäumelhez, aki rabbidiplomával házasodott, korszerű világi tudása is volt, különösen a kémiaát ismerte és a borkő szintetikus uton való előállítására szabadalmat is kapott. 1885-ben ő lett rabbija és anyakönyv-

vezetője a hitközségnek. Három leánya közül Fanny Bäumel a kiváló költőnő. Második veje Hermann Klein, kiváló talmudtudós, Gyulafehérvár helyettes rabbija volt.

1857-ben már szervezett hitközségként szerepel Medgyes 30 családdal, akik részben Adamusból, részint más közeli falvakból telepedtek a városba. A kilencvenes években lendületes fejlődést mutat a hitközség, fölépítik a templomot, szigorúan ortodox ritus szerint, Dávid Bäumel, Philip Citron és ennek sógora a kiváló talmudista és chaszid Mendel Deutsch, Léb Mendel és József Benedek az alapítók. Akkor — a kimutatások szerint — a község 43 családból állott. 1885-ben Bäumel Dávid rabbiné kezdeményezésére megalakult a jótékony zsidó Nőegylet, 1901-ben egyhangu lelkesedéssel rabbivá választották Reich Mózeszt, aki konzervatív irányban tartotta a községet. 1905-ben alakult a főrabbi szorgalmazására a Chevra Kadisa (a Kappel-Bäumel-familiának külön temetője volt, már akkor; a család halottjait most is ott temetik.) 1912-ben József Benedek elnöksége alatt fölépítették a paplakot.

A háborút erősen megérezte a zsidó közösség, a jesiva megszűnt, a Nőegylet abbahagyta működését. Az új imperium után a város föllendülésével a hitközség is megerősödött. Citron Benjámint elnökléte alatt néhány év előtt megnagyobbították és átalakították a templomot, baromfi-vágóhid és mintaszerű rituális fürdő épült. A hat osztályos elemi iskolának 70 növendéke van. Havas Samu, az igazgató példásan vezeti az iskolát, a héber tantárgyakat reb Mose Wider oktatja.

Ma a hitközségnek 250 adófizető tagja van. A segélyre szoruló családok száma tizenöt.

Az újjászervezett zsidó nőegylet (egykor dr. Heilper Lajosné példás vezetése alatt) már megkezdte működését azal, hogy az iskolában ingyen tejet oszt ki egyaránt a szűkölködők és jómóduak gyermekei között, nehogy a szegénysorsú gyermekek megszegyenüljenek. Az egylet vezetősége még nem alakult meg és így — medgyesi unikum! — öttagú direktórium irányítja a női jótékonykodást.

•

Kopl Charefról, az óséról mondotta a főrabbi az alábbi jellemző visszaemlékezést.

— Amikor Kopl Charef tizenhét éves volt, már rabbidiplomát kapott Ezekiel Landautól, ama idők neves korifeusától, Prága főrabbijától. A fiatal pap „nagy partie“ lett. Egy stomfai gazdag zsidó vejéül akarta, de a leány kijelentette, hogy csakis jómódu fiuhoz hajlandó férjhez menni. Pozsonyban találkozott a fiatal te-

hetséges rabbi és a leendő após, aki közölte leánya föltételeit. Koplt kiöltöztette és átadott neki egy csomó aranytallért, hogy a gazdag fiu hitét keltse leendő menyasszonyában.

Eljöttek Stomfára, ahol az ifjunak péntek este a templomban „drósét“ kellett tartania. A fiatalember visszavonult egy szobába, a leány az elfüggönyözött üvegablak résén pár percig figyelte. Aztán fölkereste apját.

— Apám, ez nem gazdag fiu! — tiltakozott.

— Honnan tudod?

— Onnan, hogy megfigyeltem. Nem a könyvek között böngészett, hogy készüljön a prédikációra, hanem folyton az aranytallérokkal játszott. Ilyent csak szegény fiu csinál.

A szegény fiu azonban a dróséjával annyira megnyerte a gazdag leány szívét, hogy örömmel ment hozzá, később Verbó híres községének a rebecenje lett. Az asszony is hírnevet szerzett. Arról volt nevezetes, hogy pénteken este soha sem maradt a házban egy fillér sem. Ami összegyűlt a héten, azt a szombat beállta előtt széjjel kellett osztani a szegények között.

*

Nem kevésbé büszke Reich főrabbi az apósára, Fülep Albert, buciumi földbirtokosra, akinek a háza minden időben tárva-nyitva volt a „vendégek“ előtt. Ezt a jó alkalmat a környék koldusai természetesen felhasználták és a hideg téli hónapokon néhány héten keresztül a földesur házában pihentek.

Fülep Albert felesége azzal tetézte ezt a jótékonyságot, hogy megtudakolta, a koldusok rendszerint mennyit keresnek? Pontosan feljegyezte az összegeket és minden héten postán elküldte a koldus családjának a koldus férj „pihenője“ következtében elmaradt summákat. Amikor megenyhült az idő, a snorereket kocsira rakták és elszállították a vasutállomásra. Itt a kocsis megvette számukra a legközelebbi városig szóló jegyet.

A főrabbi házaspárnak tíz gyermeke él (bis hundert und zwanzig). Ennyi maradt a tizenötből. Kitünően nevelt gyermekek. Izidor, országos-hírű szivspecialista Zillahon; a nyári hónapokban Buziáson fürdőorvos.

*

Az Agudáról a fiatal Bezalel Deutsch, (a suboticei ortodox pap ideszármazott lelkes és művelt fia) mondja:

— Bevezettük a „Daf jomi“ tanfolyamot, vagyis minden nap olvasunk egy oldalt a Talmudból, úgy, ahogy ezt az Aguda az egész világon teszi. Most Zöbachim traktusából tanulunk. Előadásokat

tartunk a zsidó történelemből és Palesztina földrajzából is — héberül.

Szervezett agudista nyolcvan van a városban. Az Aguda vezetősége és a cionisták között a viszony nagyon szívélyes.

A szívélyesség főleg abban nyilvánul meg, hogy az egyik fél fizet a másik alapjaira. Már aki fizet.

•

A Zsidó Klub aránylag kicsiny helyiség, két szoba volt azelőtt, udvarra nyíló ablakokkal. Most mintázott, zölde színű falaival, párnázott falmenti padjaival, újságasztalával a nyugalom benyomását kelti, komfortos, fesztelen hely, a pincér fehér kabátban szolgál ki nemcsak ételt, hanem fekete sapkát is azok számára, akik hagyományos módra nem akarnak födetlen fejjel étkezni. A klubban tilos szombaton a dohányzás.

Kedves dolgokat tud meg az ember a klubban.

A városban 4—5 zsidó tímár él, mindegyikük talmudista volt fiatal korában. A Talmud szerint — amint azt ők is tanulhatták — a tudatlan és faragatlan ember típusa a tímár. (Am haarec-borszeke). Nos, ezek a „borszekék“ élő cáfolatai a talmudi idők am haarecjeinek. Katz ur, aki mesterségére szintén tímár, a Citromgyár fülkéjében portás. Minthogy nincs folytatólagos elfoglaltsága, ideje jórészt Talmuddal és Biblia-olvasással tölti.

Katz ur, a portás egyébként a község egyetlen kohenje. Ünnepi muszef-imák alkalmával ő osztja a frigysekreány előtt az áldást.

NASAUD-NASZÓD

Hatvan zsidó család él Naszódon. Nem élnek nagy életet. A felső réteg nem az intellektualekből kerül ki (egyetlen zsidó ügyvéd képviseli a diplomás értelmiséget), hanem néhány kereskedőből. Ezek közül — úgy mondják — csak egynek a vagyona haladja tul, nem éppen sokkal, a százezer lejt. Tizen valahogy megélnek a boltjukból, a többiek tengődnek. Vannak jó iparosai is a zsidó községnek, de gyenge keresők. Zöme a népnek proletár, máról-holnapra él. Solem Alejchem Kaszrilivkeje.

Valamikor vallásosságukról voltak híresek Naszód zsidói, de néhány esztendővel ezelőtt elhunyt rabbijuk, a nagyhirű Chajim Freund sem tudta megállítani a fiatalságnak a hagyományoktól való eltávolódását. Még zárva vannak szombaton az üzletek, még minden háztartásban rituális konyhát vezetnek, de már több a „be-retvált“, mint a szakállas.

Valamikor élénk népi mozgalmak hatották át a kicsi város zsidóságát. A Palesztinába kikerült Moskovits Dávid az elsők egyike volt, aki Transylvania konzervatív zsidói közé bevitte a cionista gondolatot „Ragle mevaszér“ című könyvével. Schön Mihály minden népi ügyet lelkesen és áldozatkészséggel karol fel, a kedves, intelligens Mózes Frida, a Jung Wizo elnöknője pedig a hölgyek között eredményes cionista kulturmunkát végzett. Ami azonban kimélyültebb és általánosabb lehetne, ha a „kólecolás“ elmaradna az egyébként szimpatikus városkában.

Valamikor a község különböző rituálé tekintetében egy közeli faluhoz, a zsidólakta Entredamhoz tartozott. Naszódnak nem volt chevra kadisája és a halottakat átvitték Entradamba. Azóta — más okokból is — így aposzrofálják ezt a helységet: „Entradam bagrubt Naszód“.

A város közvetlen szomszédságában fekszik Entradam, amelynek régi zsidó neve: Inter-Adam. A község neve ebből lett a későbbi évek során Tredam, míg ujabban lakóinak nemzetisége miatt: Jidovița.

1762—64. években keletkezett a község, a tőle nyugatra fekvő Lusca nevű román falu zsidóságából. Akkoriban az osztrák uralom Naszódon határezredet szervezett, az ezred a megye két legjelentékenyebb városát, Besztercét és Naszódot új országúttal kötötte össze és nagy hidat építtetett Naszód keleti végén a Szamos folyón. Zsidók is bekapcsolódtak az építkezésbe, mint munkások és mint árusok. Amikor később megindult a két város közötti forgalom, néhány luscai zsidó házhelyet és pálinka főzési jogot bérelt az illetékes földesuraktól, az országút mentén. Lassanként egyre többen költöztek ide más vidékekről, főleg Máramarosból. Ők nevezték el a zsidó telepet Unter-Adamnak, mert az Adam-hegy alatt terült el.

Hitközségi élete már 1762. előtt bizonyára elég élénk volt. A luscai zsidó község háromszáz éves vagy talán még öregebb. Egyik sírkövön világosan olvasható a héber évszámnak megfelelő 1680-ik év, de a temetőben ennél régebbi kövek is találhatók.

Az új telepen 1800 után imaház és chéder épült, de a sakter, aki egyben a papi funkciókat is ellátja, Luscan élt. 1820-ban kaptak metszöt. A mai fatemplom 1837-ben épült, az érdekes faragású frigyszekrény is ugyanabban az évben készült el. A zsidó település iránt főleg Ezekiel Paneth, országos főrabbi tanusított nagy érdeklődést. Több ízben eljött Gyulafehérvárról ide és ő volt az, aki 1838-ban bevezette a hitközségi könyvbe, a „pinkeszbe“ a templomi illesek első tulajdonosainak neveit, számszerint huszonnyolcat. Ha hozzávesszük azokat, akiknek nem volt módjuk templomületet venni, továbbá a metszöt, a melamedot és a sámeszt, akkor a zsidó település 35—40 családra tehető. Ezekiel Paneth országos rabbi hozta Lengyelországból Mose Weizberger saktert az első helyébe. Ez a

Wertzberger őse a Transzilvániában és Csehszlovákiában elterjedt chaszidikus Wertzberger metsző-családnak.

1848. évben a zsidó községen többször átvonuló magyar-román-orosz csapatok nem bántották a lakosságot. 1849-ben az osztrákok azonban már kegyetlenkedni kezdtek és három tuszt vittek magukkal Cernautiba, közöttük Gewürtz Jekutiel hitközségi elnököt, akit azonban Urban román felkelő vezér intervenciójára hazarendtek.

A zsidó község 1850 után virágzott fel. Anyagiilag épűgy, mint kultúra tekintetében. Majdnem minden zsidó koncessziót kapott a pálinkafőzésre. Jidovita pálinkája messze földön híres volt, főleg kitűnő aromája miatt. Néhányan a szeszfőzők közül meggazdagodtak, a jómódu szűlők gyermekeiket mély vallásos nevelésben részesítették, lányukat pedig ugynevezett „finom“ bocherekhez adták férjhez.

1885 őzén, egy péntek este, a hitközség elnöke, a kiváló Káhan Jomtow rablótámadás áldozatául esett.

Jidovita az ország egyik majdnem szintiszta zsidó községe. A községi tanácsban 1933. januárjában 7 zsidó és 1 keresztény űlt, a bíró régi idő óta zsidó maradt. A környékbeli román és szász néppel Jidovita népe soha sem különbözött össze. A hat évvel azelőtti népszámlálás 219 lelket tüntet fel, közöttük mindössze 30 a nem-zsidó.

REGHIN-SZÁSZRÉGEN

Szászrégen városába a környező falvakból szivárogtak a zsidók, éppűgy, mint a legtöbb erdélyi városba. A feudális uralom idején a céhek féltékenysége okozta a zsidók számára a nehéz letelepűlést. De amikor egy-egy zsidó pénzváltóra, vagy iparosra szükségű volt, kivételt csináltak. Így volt ez egy kékfestűvel, akit a régi városi tanács 1800-ban befogadott, mert híres volt arról, hogy paraszt-pruszlik szűvetét kitűnően festette tartósan és nagyon élénk színre. Később a regále-bérlők bejöhettek a városba, míg 1848-ban már mindenki letelepedűést kapott. Két év multán harminckilenc zsidó család lakott a városban, de még nem építettek templomot, hanem bérelt imaházban gyűlekeztek. 1863-ban már számottevű zsidó közűletről vannak följegyzések, de csak tizenhat jobb módban levű élt közöttük. Az egész község 2165 forintot tudott összehozni templom-építés céljaira. A szegényebbje ipari és fuvarozű munkával járult a templom fölépítéséhez. 1866-ban fedel alatt volt a templom, négy évre rá megválasztották rabbinak a nyitrai Hillel Pollákot, a nagyhírű Hillel Kolomájer unokatestvérét. Utána jött

reb Mose Dávid Szofer, a pesti rabbi fia. 1907 óta ennek veje Freund József látja el a papi tisztséget. Nem papi származás. Az akarata, az önfegyelme, a tehetsége szerzett állást, elismerést és megbecsülést neki. Közel harminc éve lelkeskedik Régenben. Frankfurtban Breuer dr. jesiváján tanult, abban a szellemben, amit ebben a városban az ortodox intellektuelek vezére Sámson Rafael Hirsch honosított meg, közel egy évszázaddal ezelőtt a legvallásosabb Rotschild segítségével.

-

*

Simon Wolf Rotschildról érdekes dolgokat mondott a főrabbi.

Rotschild, aki nemcsak dúsgazdag kapitalista, hanem befolyásos és tekintélyes közéleti tényező volt (többek között osztrák-magyar konzul) szigorú vallásos életet élt. Reggel a legsürgősebb üzleti ügyét nem volt hajlandó intézni mindaddig, amíg házi papjával, Fromm rabbival át nem tanult egy-két oldalnyi talmudot saját bet-hamidrásában. Itt volt a házi-templom is, mellette a szoba, ahol Rotschild koporsója állott és a szekrény, benne a fehér halottas ruhákkal, hogy emlékeztessenek. A legnagyobb üzleti siker és a legnagyobb megtiszteltetés sem tehetta elbizakodottá ezt a Rotschildot, aki naponta bement a kamarába, ahol koporsó és halottas ruha emlékeztette Kohelet szavaira: „Hiábavalóságok hiábavalósága, minden hiábavaló!”

Rotschild egyike volt annakidején ama tizenegyeknek, akik Sámson Rafael Hirsch rabbit meghívták Frankfurtba. Innen indult meg a küzdelmes propaganda azzal a céllal, hogy a hagyományos zsidóság maradjon fenn nemcsak a tömegekben, hanem az intellektuális rétegekben is, amelyeket az elidegenedés és a kitérés veszedeleme fenyegetett abban az időben. Sámson Rafael Hirsch Biblia és Zsoltár-kommentárja, tizenkilenc levele, folyóirata és cikkei előadásukban és tartalmukban — ha lehet így mondani — valósággal forradalmat jelentettek. Valamelyest a népiség forradalmát. Breuer, aki veje volt és utódja a frankfurti rabbinátusban, nem mélyítette ki (mélyrehatóbb S. R. Hirschnél már alig lehetett valaki), hanem csak konzervatívabbá tette ezt a szellemet.

*

Tanításban, gyermekei nevelésében közéleti működésében dr. Breuer a lehető legkövetkezetesebb volt, éppen ezért nagy feltűnést keltett az az esete, amikor megválasztották a bécsi Schiffschul rabbijává. Már megállapították a beiktatás napját, megvásárolták a bankett számára a halakat, a bizottság a rabbi fogadására megváltotta a vasuti jegyeket.

Ekkor sürgönyt kapott a Schiffgasse templomának előjárósága: — Breuer dr. lemond a bécsi rabbinátusról és Frankfurtban marad.

Mint később kitudódott, ezt a változást Rotschild idézte elő, Breuer igaz hive és barátja. Nem akart megválni tőle. A bécsiek költségeit természetesen rotschildi bőkezűséggel térítette meg. Dr. Breuerre sokáig haragudtak a bécsi ortodoxok, akik jó szóciccet csináltak róla.

„Er ist nicht mehr dr. Breuer, sondern der Bereuer.“

Freund főrabbi ur régi emlékei során megemlítette, kik voltak jelesebb tanítványai. Egyike ezeknek dr. Blau Pál, az Uj Kelet publicistája (g. s.-je), aki diákkorában vett nála talmudleckéket. „Dialektikájával, helyes ítéletével már akkor feltűnt“ — mondta a főrabbi.

Az uton egy zsidóval kerültem össze, aki Szlovenszkóból származott, Nyitráról, dr. Breuer városából.

Egy-két anekdotáját érdemes följegyezni.

Abban az időben nagy dolog volt, ha ortodox rabbi doktorátussal rendelkezett. Dr. Breuer, aki a pozsonyi Kszav Szófer egyik jeles tanítványa volt, emiatt enyhébb támadásoknak is volt kitéve.

A híres német-kereszturi rabbi, Menachem Katz-Prossnitzhoz egy napon beállított egy fiatalember, aki Breuernél tanult, de szeretne volna az éleselméjű Menachem Katz rabbinál folytatni tanulmányait. Megmutatta Breuer ajánlólevelét, amit a kereszturi rabbi gondosan átolvasott. Amikor a végére ért, gyanakodva nézte az aláírást?

— Mi ez? Doktor Breuer? Valami tévedés van a dologban. Ez nem tartozhat rám. Menjen át vele, fiatalember a patikába. Itt van mindjárt a szomszédban.

Menachem Katz-Prossnitznak egy másik esete.

A rabbit egy soproni Rosenberg nevű hive minden nagyobb családi eseményhez meghívta, tekintet nélkül arra, hogy Sopronnak volt-e ilyen időben rabbija vagy sem. Meghívta legfiatalabb lányának kiházásításakor is, hogy Katz rabbi eskesse össze a fiatalpárt.

A lakodalmi ebéden Rosenberg ur megkönnyebbülten szolt a rabbinak.

— Hála istennek az „utolsó chόμεcot is kitakarítottam.“

Valamitől megszabadulni — erre mondják peszachi példaszóval: chόμεcot kitakarítani.

A rabbi erre finom szatírával, így felelt.

— Maga teljesen „din“ (törvény) szerint csinálta, Chomecjét gojnak adta el.

A törvény szerint ugyanis a kovászos dolgokat husvét előtt csakis nemzsidó veheti meg. Rosenberg ur veje valahol állomásfőnök volt. Nem a harminchat caddik egyike.

SACUENI-SZEKELYHID

A piactér fölött, egy dombon templom és régi várszerű kastély emelkedik, a Stubenberg grófok családi fészke. Lent vásár nyüzsg, péntek van, a zsidók csak a délelőttöt szánhatják az üzletnek. (Micsoda üzletek vannak ma és hozzá januárban?!) Délután már beáll a szombat.

Bizonyára szép, igazi szombat, amiből az ósapák, a Talmud, a spanyol-zsidó költészet és Bal Sem Tov szelleme árad. De úgy terveztem, hogy egy nagyobb zsidó községben töltöm a szombatot. A rendelkezésemre álló néhány órát a híres szekelyhidi jesiva megtekintésére és tanulmányozására fordítom.

A jesiva feje és a hitközség szellemi vezére Rosner Juda főrabbi. A szobájában félhomály és a polcokon, szekrényben, asztalon sok könyv, irás, levél. A házban kis pénteki rumli, készülődnek sabbosz királynőjének fogadására, a rebecen (művelt, nagyon szimpatikus és okos hölgy és ami valósággal unikum: mint papné a nőegylet elnöknője) a piacról jött haza, férje még a templomban volt. A fiatal reb Smil Chajim, a főrabbi fia és helyettese fogadott és szíves volt informálni egyről-másról.

A községben százhusz zsidó család él: iparosok, kereskedők, néhány intellektuel Husz százaléka nemcsak hogy hitközségi adót nem fizet, hanem támogatottja a közösségnek. A jesiva a legnagyobb az országban, ezidőszerint kétszázhusz növendéke van, akik — huszat kivéve — menzán étkeznek. Most van épülőben az új bet hamidras, tágas, nagy előadó-termével és internátussal egy amerikai zsidó jóvoltából.

Ki az a zsidó és mik voltak adakozásának indítékai?

Neve: Henry N. Feuerstein, egy hatvan év előtt Budapestről Newyorkba vándorolt munkás, self made man, akinek energiájára legjellemzőbb a néhány sor, amit a főrabbihoz intézett.

„Nagyon megkérem magas tisztelendőségedet, ügyeljen féltékenyen arra, hogy csakis törvényhü célokra fordíttassék az adomány, Merthogy ehhez a pénzhez a „chilul sabbatnak“ a gondolata sem tapad. Gyáraimban zsidó munkaszünetes napokon nem dolgoznak és én miközben idáig felküzdöttem magam, vallásunk minden szabványát szigoruan betartottam.“

Európából jött ember, olyan gazdasági gátlással, mint a szombat tartása! Felküzdötte magát Newyork egyik legnagyobb tricotage-gyárosává, több ezer munkással, akik pénteken délután abbahagyják munkájukat és hétfő reggelig nem jönnek a gyárba. Mennyit kellett neki birkóznia a konkurenciával, hogy megállja a sarat és előbbre jusson!

Tizenötéves korában Feuerstein Henry reb Hillel Kolomájer prédikációját hallgatta. Szuggesztív szónok volt ez a reb Hillel, aki sok asszimilációba szédült embert térített vissza a vallásos életre. Ilyen lehetett Naftali Feuerstein is, aki e beszéd emlékével indult pályájára és megmaradt végig konzervatív zsidónak. A nemrégén elhunyt Frankl elnökhöz írott levelében kijelölni kérte azokat a rabbikat, akiknek jesiváját érdemes támogatni. Romániában Sziget, Tasnád és Székelyhid kaptak jelentősebb összegeket, főleg bet hamdrasok építésére.

Igy jött létre Székelyhidon az „Ohel Naftali“-jesiva.

•

Megjött a főrabbi. Egyszerűségében disztिंगvált egyéniség, ötvenes, de a legjava korban levőnek látszik, régi askenáz-gáon családból származó férfi. (Anschel Wiener, bécsi udvari bankár, híres talmud chochem, följebb: Sabbataj Hakohen („Sach“) a nagy kodex-magyarázó — az őse.) Hamminchárom év óta lelkészkedik Székelyhidon szefárd irányban.

Érdeklődöm ennek az átalakulásnak okai felől.

— A mai időkben — mondja a főrabbi fia — kizárólag a chászid irányzat látszik a vallást konzerválni. Csak természetes, hogy akik igazi „joré somájim“ — istenfélők, abban a táborban érzik otthon magukat.

Ehhez a fölvilágosító megjegyzéshez megható apróságot mondtak el nekem később.

A főrabbi valóban szívvel-lélekkel chászid. Viselete azonban askenáz maradt, egyszerűen azért, mert nem volt pénze streimlira és kaftánra. Öt év előtt a jesiva jobbmódu növendékei összeadták a pénzt és meglepték mesterüket a chászid-ruhadarabbal és prêmes füveggel.

— Gázsijából — kérdem emberemtől — nem telik?

Bánatosan nevet.

— A fizetésemet, ahogy kiutalják, a jesiva gabbeje azon mód viszi a mészároshoz, a tejeshez, a zöldségárushoz. Mert a rebecen, aki reggeltől estig dolgozik a menzáért, saját számlára és saját rizikójára látja el a konyhát és bizony jó, ha szülkösen marad a család ellátására.

Ilyen módon lehetséges csupán, hogy a bócherek napi hét lejből kapnak — kenyéren kívül — reggelre tejes kávé, ebédre levest, húst és főzeléket, vacsorára megint kávé.

Több okból, talán azért is, hogy megtakarítsak valami kis összeget a rabbi háztartása számára, ajánlottam a vegetárius koszt bevezetését a jesiván.

A főrabbi tiltakozott.

— Nem lehet! Elismerem, hogy a husban mérge van, de az idők során éppen az állandó hús fogyasztás következtében az emberi szervezet ellenálló lett e mérgekkel szemben.

Nehéz volt vitázni vele. Ő a Biblia, a Talmud, kodexek és döntvények idézetével érvelt, én csak Hindhede dán professzor statisztikájával és Bircher-Benner svájci orvos eredményeivel.

*

Kemény, aszkéta nevelést ad a bóchereknek.

Hajnali fél 5 óraker három inspekciós bócher végigjárja a talmudisták szállásait és fölébreszti őket. Félórával később másik három fiu ellenőrző utra megy. Aki még ágyban találtak, azt fölírják és nem kap reggelit. A pihent néhány órát tanulással kell tölteniök. 8 óraker imához mennek, fél 10 óraker reggeli és nemsokára a bet-hamidrasban megkezdődik az előadás. Siurt csütörtökön tanulnak, pénteken, szombaton, vasárnap Bibliát Rasival; „nebensiuirt“ hétfőn, kedden és szerdán. Este tizkor le kell fekiüdniök. A főrabbi és fia hetenként többször végigjárják a fiuk lakásait, hogy meggyőződjenek, vajjon tanulnak-e.

Aki megfelelő igazolás nélkül háromszor elmarad a „kihallgatásról“ azt hazakiüldik. Nem maradhat a jesiván, nehogy mint rothadt gyümölcs elrontsa a romlatlanokat.

*

Cionista élet? Volt — nincs. Azaz, hogy van még valami kevés, amit a tizenkét év előtti munka meghagyott. Akkor lendületes kultur- és gyűjtő-munka folyt, azóta sablonos dologtevés van: Váradról kijön egyszer-egyszer a mizrachi megbízottja, meghallgatják buzdító beszédét, kinyilvánítják előtte tetszésüket, szinte véresre tapsolják a kezüket, de amikor elment, minden tesped, mint azelőtt. Kár ezért a kitiünő anyagért. A cionista központok agitációs programjába be kellene fogni Székelyhidot, ahol számítani lehet Weisz Jenő bőrkereskedő, dr. Erdős Jenő és dr. Kornhauser Izidor urak tetterős támogatására.

SZALONTA

Nyugodt, tempós, kényelmes város Szalonta. Főeleme a kipi-hentség. Emberei nem filozófálnak, egészen közeli lelki emóciói-akat inkább mulatásban robbantják ki. Egyik este a kávéházban fiatal emberek dáridóját tapasztaltam, azt mondják: János napját ünneplik régi virtussal, akkor már a negyedik estén, sör és cigány mellett. Rezgő csárdást táncolva a primással, poharakat csapdosva, fityfenéket kurjongatva.

Másutt csődületet okoznak az örömmek ilyen viharos megnyi-latkozásai. Itt? Nyugodtan rőmiztek az emberek, vagy szenvtelenül diskurálgattak, vagy a füstöt nézték. Csak amikor az egyik pohár egy kövér civis asztala mellett darabokra zuzódott, fordult a ven-dég a mulatozók felé:

— Engem is invitálnak —szólt oda mennyei egykedvűséggel —, nem vagyok sörivő!

Kis gaudium a Jánosok derült asztalnál, aztán folytatták.

Biztos, így volt ez hajdanában is ebben a széles, kényelmes, habkenyeres, tündő városban. Arany János idejében, amikor a csonka toronyra még nem tették fel a stílusos, szép fűveget és a nagy költő ideje javát Szalonta város ügyes-bajos dolgai foglalták le, amikor a kerek, szép betűivel aktákat kanyarított, aztán otthon, boldog magányában kikanyarította a maga halhatatlanságát. A torony bejárója felett kagylószerűen kiképzett mélyedésben a költő ülő szobra, alatta egy találó idézet az Arany-család őseiről. Ilyen-kor, télvíz idején a muzeumot zárva tartják; az idegen elesik egy érdekességtől.

Nem úgy a benszülött. Ő ugyanis — mint hallom — télen-nyáron egyaránt nem érdeklődik a muzeum iránt.

*

A nagy református templom a főtér közepén adja a város ka-rakterét. Kicsit hombárszerű a roppant épülettest, csak a sárga reneszánszos, kettétagolt torony, párkányával, aranyozott csillagá-val az ormán lendíti tekintélyre az 1874-ben — a leégett régi helyé-be épült templomot.

Nem sokkal fiatalabb a szép zsidó templom.

Ezt ötven év előtt avatták. Feltiint a homlokzatán az óra, ami nálunk szokatlan. Prágában az „Altneschul“-ra órát akartak tenni — olvastam valahol —, de a vallásosak ellenzése következté-ben a közeli zsidó tanácsházra (Rathaus) az óra miatt tornyot emeltek és oda szerelték. Szalontán úgy oldották meg a súlyos problémát, hogy az órát feltették, de nem indították meg. Talán a hit időtlenségét akarták szimbolizálni vele, vagy kevésbé mélyen-

járón azt, hogy nem fontos, mikor, milyen órában járunk az Ur színe elé.

Miközben az óráról gondolkodom, hozzám lép a kávéházban egy régi vágású civis, kérdi, nem-e telket venni jöttem Szalontára. — Mer' vauna egy telkem, rögvest a határnál, de aujan, mint a tejjel-mézszel folyó Kanáán.

Templomos hangulatban voltam, „Istené a föld s mindaz, ami bétölti“ citáltam a zsoltárt amiből a bibliás gazda látta, hogy nem pénz emberrel van dolga; bátran leült mellém és kedélyesen eldiskurált pátriája régi dolgairól.

Igy tudtam meg az óra históriáját. Ötven év előtt, amikor felépítették a zsidó templomot, Magyar Dávid uram, órásmester toronyórával akart áldozni. Elkészült a falban az óra ürege, mutatólapja és a két mutatója is. Mechanizmusa — Dávid bá' adománya — azonban késett. Multak az évek, a község előljárói nem forszírozták és az órás közben meghalt.

Emlékét csonkán maradt „nedővéja“ őrzi.

A templom ötven éves jubileuma valóságos manifesztációja volt a város felekezeti közti békéjének. Az ünnepi kórust, amely héber zsoltárokat és a Hatikvát énekelte, Torday Ferenc református iskolaigazgató dirigálta. A templomi ünnepélyt követő diszgyűlésen többek között megjelentek Lárgeanu Livius görögkeleti lelkész, Nistor Aurel, a görögkatolikusok papja, Bakator József római katolikus plebános és Arday Aladár, a református egyház képviselője.

Pár adat Szalonta zsidóiról.

Közel 180 zsidó család él a városban, közülök harminc család ortodox hitközségbe van szervezve. A zsidók lélekszáma az impérium óta nem gyarapodott; a népesedés tendenciája visszaesést mutat. A statisztika évente 10—12 halottat tüntet fel négy-öt születés mellett.

A város zsidóságát cionista ideálok fűtik. Dr. Nébel Abrahám főrabbi, a kongresszusi hitközség konzervatív érzelmű papja soha nem gátolja, sőt sokban elősegítette a zsidó népi fejlődést. Templomi beszédeiben Palesztina-munkára buzdít és minden zsidó népi akciót áldozatkészen támogat. A cionista munka két agilis és lelkes ember kezében összpontosul: a dr. Kálmán Jenő és Kardos Györgyben. A hitközség a cionista ifjúság számára négytermes otthont bocsátott rendelkezésre, azonfelül tágas játszóteret és kertet. A hetvenéves Nőegylet tűzijával, házbérhozzájárulással, betegágyas proletárasszonyok istápolásával igyekszik céljait megvalósítani.

Nemrégén avatták az Öregek Otthonát, ahol tíz szobában gondozzák az elaggottakat. Az új, érdemes intézményt Székely Zol-

tán gyógyszerész agilitása és áldozatkészsége hozta létre.

A város zsidó szülöttje, Heyek professzor, aki évről-évre az őszi ünnepek idején hazajön a szülői sírok és rokonok látogatására. Végezetül egy jellemző tünet.

Amikor a Barisszia irodalmi törvényszéket rendez, jóval több nemzsidó jön, mint zsidó és a felszólalásokból is érződik, hogy a „tulsó oldalon” melegen érdeklődnek a mi problémáink iránt.

Tinkáról rövid jelentés:

Negyven zsidó család él a városban, közülök tiz az utóbbi években már annyira leszegényedett, hogy a minimális hitközségi adót nem tudják fizetni. Az elszegényedés állandó. Egyetlen zsidó orvos él (frag' mich nur nicht, wie?) a városban, ő reprezentálja a zsidók között az akadémiai műveltséget. Ez a hitközség ortodox, minden üzlet szombat és ünnepnapon szigoruan zárva. (Beliürről kevésbé szigoruan). Kicsit chászid a hitközségi vezetés. Miért? — kérdezte informátorom önmagától. Azért, mert érzelmileg közelebb áll Nagyváradhoz, mint Szalontához — felelte. A Bánát felé Várad jelenti a hagyományt, Szalonta s főleg Arad progressziót.

Nögyeletük van, Wizojuk, de ettől eltékelve elég lanyha cionista munka folyik. A tinkai zsidók büszkesége, hogy jó néhány stramm chaluc került ki soraikból, akik már Erec Jiszraelben élnek. A cionista munka éltetője: a dolgos és talpig zsidó Adler Miklós.

SIMERIA-PISKI

A város azóta létezik, amióta megépítették 1866-ban az első erdélyi vasutat. Az első zsidók, akik itt megjelentek, ha nem is személyükben, de pénzüikkel: a bécsi Rotschildok voltak, a vasutépítkezés finanszírozói.

Huszonkét zsidó család él a városban. Hitközségileg Dévához tartoznak, de van metszőjük, akinek a lakásán istentiszteletre gyűlekeznek péntek esténként, szombaton és olyankor, amikor „jahrzeit”-ja van valamelyiknek. Különösebb cionista-munka nincs, de azért harminc sékel fizetőt számoltak a kicsi községben, ahol minden zsidó házban Keren Kajemet-persely figyelmeztet Cionra.

Joviális, kellemes ember dr. Diósi Phóbus, aki elnöke a hitközségnek és intézője a cionista munkának.

— Honnan ez a zsidóknál szokatlan név: Phóbus?

A név eredete valóságos korrajz a múlt század végéről.

Dr. Diósi Phóbus apja, aki rabbi volt Déván, előbb mint tit-

kár működött és meg akarta kapni az anyakönyvvezetői kinevezést. Bánffy akkori magyar miniszterelnök ezt Wesel Márton (ez volt a neve; egyébként testvénbátya Wesel Albert főrabbinak, az országos ortodox itoda elnökének) névmagyarosításához kötötte. Így lett egy híres amerikai nagybátyának neve után Diósi-Wesel Sámuel, aki most már nem elégedett meg az anyakönyvvezetői állással, hanem rabbi-oklevelet szerzett és Déván rabbi lett. Leérettségizett, doktori diplomát kapott, mindezt, amikor már gyermekei voltak. Phóbust valamelyik rokon után Feivelnek nevezték, de a rabbi akkor éppen a klasszikusokat tanulta és az anyakönyvből a Phóbus nevet vezette be.

TEIUS-TÖVIS

Sírkövek felirásai tanúsítják, hogy 150 év előtt már zsidók laktak Tövísen. Más emlékekből azonban ennél is régebbi zsidó településre lehet következtetni. A városban lakó familiák közül a Fried-család a legrégebb; úgy tudják, hogy őseik Morvaországból kerültek Tövísre, még a prágai zsidóüldözések idején. Ötven család lakott a háború előtt a kicsiny városban. Számuk a forradalmi időkben azokkal gyarapodott, akik a falvakból menekültek ide. Csakhogy a régi konjunkturás világnak már befellegzett. A községben és környékbeli falvakban élő földbirtokosok és bérlők az agrárreform és a krízisek következtében más foglalkozásra szorultak, legtöbbje el is került Tövísről.

— Utánpótlás nincs, az öregek lassacskán elhálnak, a fiatal-ság elszéled, ma már alig 25 zsidó familiája van a községnek. Nagy-nehezen fentartunk egy saktet, egy nőegyletet (Jelke az agilis Steinberge-né) és itt-ott látogatjuk a templomot. Néhány szegény embert is támogatunk.

— Rabbijuk van?

— Ments Isten! — mondja a hölgy, aki informál.

— Hogy-hogy? Hadilábon állanak, ments isten, a vallással?

— Nem, egyáltalában nem! De gondolatnak is szörnyű, hogy legyen rabbink és ne tudjuk eltartani, mint ahogy azt sok községben látjuk. Bár — tette hozzá finom sóhajjal — azért a pénzért, amit utazó csodarabbikra kiadunk, már egy diplomás rabbit kaphatnánk. Aki, mondjuk Párizsban, vagy Breszlauban végzett.

Mondjuk.

*

Schwartz titkár ur, aki hitoktató volt és ma is végzi a község adminisztrációját, érdekes dolgokat mond.

A tövisi zsidók nagyobb számban a vasúti gócpont kiépítésekor szivárogtak a városba. A megélénkült közlekedés fellendítette a helyi kereskedelmet is. Egyes családok kőser bort közvetítettek Lengyelországba és nyugat felé Hollandiába. Ősszel 20—30 zsidó borkereskedő látogatott el a közeli Benicre, a vidék legjobb szőlőtermő vidékére. Valamelyik régebbi szünetkor a lengyel zsidók, akik a szőlőben dolgoztak, imádkozás céljaira kicsi helyiséget kértek a földesurtól.

Seress Gábor, földbirtokos, a kastély legszebb termét ajánlotta fel. A zsidók azt hitték, hogy gunyolódilk. Ekkor a földesur elmondotta, hogy 1848-ban a zsidó templomban rejtőzött el a föllázadt parasztok elől és megmenekült. Ezért adja hálából a legdiszesebb helyiséget.

Arról nem szól a krónika, vajjon hálából jobb bért kaptak-e a szőlőtaposó zsidó napszámosok.

TORDA

A vallásszabadság városában most száz éve, 1836-ban találták az első feljegyzéseket a letelepedett zsidókról. Egy jegyzék ez ama adományokról, amiket a tordai zsidók adtak szociális és kegyes célokra. Ebből következtetni kell egy régebbi telepedésre, amint ahogy sírkövek felirásai is ezt bizonyítják. A városban tömegesen nem lakhattak, minthogy a bányavárosok általában el voltak zárva a zsidó iparosok és kereskedők elől. Itt a kiváltságaikra és keresletükre féltékeny céhek ügyeltek, nehogy a városba „idegen elemek” szivároghassanak. Vigyáztak nemcsak a zsidó beözönlésre, hanem tiltakoztak az örmények és németek ellen is, de ezeket egyfelől a bányászok, — akik javarészt német származásúak voltak — másrészt az örményekhez beházasodott mesterek könnyebben tudták behozni a céhek váraiba. A zsidók csak kiváltságok megszerzésével, különös használhatóságukkal tudták meghódítani, lassan, nehéz munkával, sok akadály és a gyűlölködés szellemének legyőzésével az ő korlátolt, kicsiny pozícióikat. Akik Tordára jöttek, azelőtt a környékbeli falvakban éltek: Oprisanban, Aranyos Poanában, Miiail Viteazulban.

*

Első rabbija a hitközségnek Wesel Fülöp volt, akit 1865-ben választottak meg. Előtte rabbihelyettes funkcionált, aki egyben előimádkozója és metszője volt a hitközségnek. A régi zsidó családok között találjuk Salamon Józsefet és testvérét, Náthánt; negalebér-lők voltak és szépen megszedték magukat. A többiek iparosok: Schlesinger József paplanos, Lefkovits Ferenc gyertyakészítő, fivére

Lefkóvits Benjámin szabó, majd készruha készítő, Izsák Mózes fuvaros és tojáskereskedő, Loeb Mózes bérlő. Rotstein Dávid pipakészítő, ebben a mesterségben legjobb az egész környéken. Frankel és veje Rotstein cipészek. Tisztos munkások, akiket szerettek a városban.

A régi templom ott állott, ahol most a megyei prefektúra. De ennek már nyoma sincs. A háború után tetőzték be az új templomot, amely az országrész egyik legszebb zsinagógája. Valaha itt is templom volt, 1868-ban építették és mindaddig használták, amíg 1920-ban a nagy templomot fell nem avatták. A régi feljegyzésekben nagy tisztelettel említik Weisz Salamon mezővári bérlőt, mint a vidék legnagyobb adakozóját.

Weszl Fülöp harminchárom éven át lelképásztorkodott Tordán. Tekintélyes tudós volt. „Kirjat Széfer“ című műve, amely a Biblia öt könyvének magyarázata, feltűnés volt megjelenésekor nemcsak szakkörökben, hanem egyszerűbb könyvismerők, a bibliai homilisták kedvelői között is. A pozsonymegyei, stomfai származású művelt és nagy tudású rabbi nemzsidók előtt is nagy tiszteletnek és becsülésnek örvendett. Halála után három évig a rabbinátusi szék üres volt. Azután hívták meg a brassói ortodox hitközség élén működő fiát, a mai rabbit, aki az ország egyik legtekintélyesebb zsidó papja, 1932 óta pedig az országos ortodox iroda elnöke.

*

A hitközségnek 170 adófizetője van, körülbelül 30 azoknak a száma, akik nem fizetnek. A község fenntart egy négyosztályos népiskolát, amelyet hétosztályúvá akarnak fejleszteni. Groszmann Abraham, az iskola igazgatója már negyven év óta áll Tordán a zsidó kultúra szolgálatában.

Áldásos működést fejt ki a Nőegylet (dr. Reich Józsefné elnöknő), a Chevra Kadisa (elnök: Weinberger Mór). A hitközség elnöke Lázár Simon. Családja adakozásának köszönhető a talmud tóra, amelynek három tanítója kitűnően látja el a gyermekek héber oktatását. Lázár Simon egyébként 35 év óta elnöke a községnek, kisebb megszakításokkal. A Lázár család is egyike a régi familiáknak. Mendel Lázár Cornestiből jött Tordára, ahol regálebérlő volt, majd a városi malom bérlője Salamon Farkassal. A nyolcvanas év végén sörgyárat alapított és birtokot vásárolt. A cionista mozgalom vezére az agilis, lelkes és sokat dolgozó dr. Kassovitz Endre. A Wizo ügyeit dr. Frenkel Józsefné irányítja áldásosan.

Érdekes jelenség, hogy a háború után sok zsidó özönlött a városba, annyira, hogy számuk túlhaladja a 250 családot. De ahogy jöttek, úgy el is széledtek, nem ugyan a falvakba, hanem a városokba. A falvakban annyira megcsappant a számuk, hogy a Tor-

hoz tartozó környéken, ahol eddig kilenc metszöt foglalkoztat-
tak, most mindössze három sakter működik.

A főrabbi, Wesel Albert, aki bölcsesége, tapintata, nemes gon-
dolkodása révén került a hivatalos országgrészi ortodox szervezet
élére, mielőtt az erdélyi zsidó vallási közélet irányítását vállalta,
tiz erdélyi megyére terjedő egyletet alapított. Címe: „Machzike
Hadat“, célja: a hitélet kimélyítése. Támogatta a szegényebb köz-
ségek talmud tóráit és a vallási intézményeket és ébren tartotta tiz
megye talmud chachamjainak kapcsolatait azzal, hogy az évi egy-
leti konferencia egyuttal „szijjum“ legyen. Amióta a főrabbit orszá-
gos ügyek veszik igénybe, az egyletet Szófer Manó marosvásárhelyi
főrabbi vezeti.

Torda ma is a vallás-szabadság városa. A béke a román, ma-
gyar és zsidó felekezetek között ezideig zavartalan volt.

UIOARA-MAROSUJVAR

Hetven zsidó lakik Marosujváron, közöttük aránylag sok intel-
lektuel, néhány iparos és tulnyomóan kereskedő. A kicsiny városban
nyugodt, leegyszerűsített körülmények között vannak az emberek,
a nyári szezonban élénk fürdőélet zajlik, ez kissé segíti a zsidócská-
kat, egyébként nagy a szegénység.

Görnyedt ember jön szembe.

— Hol lehet kósert enni? Van zsidó cukrászda, bodega?

— A cukrászda nem egészen megbízható! Nischt ganz glatt
kóser. Menjen ide reb Jánkevhez és vegyen magához egy ozsonnát,
fizet egy huszast és ugy fog visszaemlékezni, mint őseink a micra-
jimbeli halakra, amikor a pusztában bolyongtak. Egyébként solem
alejchem!

Kezet szoritunk.

— Honnan való és miben utazik, mit Erlaubn!

— Járom az országot, hogy lássam, milyen a zsidó élet a te-
remtés 5697-ik évében.

— Ertem. Sie tun gölesz abrichten.

A chászidoknál a bün vezeklésének egyik eszköze a bolyongás.
Az egyén saját személyében rójja le a nép bünhódását. Ez: gölesz
abrichten.

Gondolkodóba ejtett a testvér szava. Valóban az ember letör-
teszti egy ilyen utazással a büneit. Még jó, hogy egyszer-másszor
érdekes és jellemző dolgokat lehet tapasztalni.

„Magamhoz vettem“ az ozsonnát, tipikus keleti zsidó szolgálta
fel, tiszta fehér papiros volt az abrosz. Tejes terítőt jelentett az
alacsony helyiségben, ahol a vendégek szokásuk szerint magukkal

hozzák az ételt és csak itókára térnek be.

Az öreggel helyi dolgokról beszélgettünk. Persze a rabbiról elsősorban, aki az ujhelyi Teitelbaumok ivadéka és a dézsi Panetekhez házasodott. Igazi chaszid. Semmiben nem enged, ami ellenkezik csak egy kissé az elveivel. Nem hagyott a Tóra előtt „snóderolni“ a Keren Kajemetre, éppoly kevésbé, mint az Agudára. A templomot nem engedi át semmiféle politikára: országépítésre sem.

— No és maga igazat ad a rebeknek?

Nem sokat habozik.

— A magam multja szerint igazat adok neki, de a fiam jövője szerint, nem tudom, mit mondjak...

A fia éppen akkor lépett a helyiségbe. Csizmában, puloverben, egészség-rózsákkal az arcában. Már régebben hachsarázott, várja a certifikátot, hogy mihamarább allijázhasson. Apja és ő: két világ.

És mégis ugyanaz.

*

A város zsidó papja, Meisels József főrabbi tizenegy év óta lelkészkedik itt. Negyven-negyvenöt év körül lehet, gondos, tiszta külsejű; fekete atlasz kabátja, bíber-kalapja tekintélyt ad érdekes fejének. Fekete keretes szemüvege, tömör, őszes szakállja, finoman erezett kezei, beszédének és gesztusainak nyugalma sokban emlékeztet Bal Sem Tov tanítványaira, akikről följegyezték, hogy nem elégedtek meg az áldás osztogatásával, hanem azon igyekeztek, hogy maguk is áldássá váljanak.

— Vajjon — kérdezem — hogyan történhetett, hogy Ezekiel Paneth, a Sziléziából Gyulafehérvárra került országos rabbi, askenázi neveléssel és távol a chaszidok körétől, fölvette ezeknek sajátos életmódját?

— Még az országos rabbi életében vetődött föl a kérdés. Magától rabenu Jecheskieltől kérdezte egy reb Slomo nevű askenázi rabbi. A feleletet megtalálhatja Paneth rezponzumaiban.

A szomszéd szobából kihozta a kötetet és föllapozta a 104-ik „szíment“. Néhány hasábon fejtegeti benne szerző a chaszidizmust, nem ugyan lényegét, mint inkább hatásait. „Ott kell lenni egy ilyen caddik mellett, látni kell önzetlenségét és áldozatos életmódját, hogy az ember fogalmat alkothasson arról, hogy mi az, átszellemesíteni az anyagot.“

Valóban igaz. Látni őt, együtt lenni a caddikkal, bójtjeiben és ujjongásaiban részt venni, kemény fekvőhelyen keveset aludni, „előszobának tekinteni a földi életet, de belenézni a sechina fényébe“ — mindennek egész életre kiható nyomot kell hagynia.

*

Gyalog mentem át szép téli napsütésben Kocsárdra. Az uton

hosszám szegődött egy öreg házaló. Caddik-hívó, a sok batyuzástól görnyedt háttal.

— Messiási idők! — mondja szomorú bizakodással.

— A jelek?

— Ismeri reb Szimche Binem, a przysuchai caddik mondását? „Nagy zavarok fogják megelőzni a messiást. Tudósok lesznek, tudomány nélkül, gazdagok, pénz nélkül, közéleti emberek sziv nélkül.“ Nem talál ez a mi időnkre?

Sok egyéb jel is szól a közeli megváltás mellett — mondom a vándornak — de nem látjuk még az előrevetett árnyékát sem.

— Nem látjuk, de én érzem a jobb idők szelét. Majd megérzi maga is!

Es batyuját átvette a karjaira. Mert a hátán már nem bírta.

ULMENI SALAJ-SÜLELMED

Kicsiny mezőváros Sülelmed, harminc zsidó család lakja (régbebi familiák: a Jakabok és Tevjovicsok), gazdasági összetétele alig különbözik a szomszédos Szilágycsehétől; talán rosszabb körülmények között élnek. Hagyományok és temetői emlékek szerint 250—300 év óta laknak erre felé zsidók. A Károlyiak, akiknek hitbizományához tartozott a község, a zsidókat pénzszerzéshez, termékeik értékesítéséhez használták. Kereskedők és iparosok; akadémiailag végzettségű nem él közöttük. Amióta a szomszédos Arimis, vásárt kapott, a sülelmedi hetivásár forgalma most megcsappant, aminek elsősorban természetesen zsidók érzik a kárát.

A község az átutazó szegénylegények, vidéki kalandorok, „tiszteletreméltó vendégek (ojrach hógen) pihenője. Itt nincs szükség, mint Ujvári Péter egyik novellájában, licitálni arra, hogy szombatra vendéget kapjon az ember asztalához. Wesel Ferencné, a helyi cionista csoport lelkes, aktív tagja beszélt, hogy valamikor köpcös, hátizsákos ember jelent meg náluk szombati vendégként. Megkülönböztetett tisztelettel fogadták és a lehető legjobb ételekkel traktálták, mert a vendég Benamy Sándor írőként mutatkozott be. Az író sokat beszélt utazásairól és az uton szerzett élményeiről, de „sok beszéd betegség“ és amikor ilyeneket mondott, hogy „Istenem mi csoda világ volt az, amikor a Katalán hegyek között Sevillában tíz napig banánból és pumatejből éltem“ a vendéglátók úgy kacagtak, hogy a link-ember jónak látta hátizsákjával kerekét oldani.

Vallahol Negresti és Sighet között, a sok egyformán szegény apróházas falvak egyikében, talán Remetiben, talán Sápántan, amit

jiddisül „Szöpinkének“ hívnak és híres a rebbejéről, az autóbusz hosszabban vesztegelt egy bodega előtt, ahol trafikot árultak és barnára sült kukoricakenyeret, ásványvizet, főtt tojást és olcsó süteményt, cukorkákat. Kicsi készlet mindenből.

Csak a poros művirágból a teritetlen asztalokon és a főkmagból volt dusan. Meg kell erőltetni a fantáziát, hogy ez a „bolt“ hogyan ad egy házaspárnak, egy tehetetlen anyóknak és vagy hat apró gyereknek betevő falatot. Szemben a bodegával áll egy bolt, nem érdekel mi van benne, csak a felirata: Chaim Dreimenn. Nem lehet nagy tülekedés odabent, mert a tulajdonos nagy seprűvel tisztogat boltja előtt s megáll, mikor hozzálépek:

— Ihr seid take a Dreimann?

— Ez csak a nevem — feleli. — A Dreier bin ich nischt!

Azon a vidéken ugyanis kétértelmű ez a név. Lehet: három férfi, vagy csaváros férfi. De inkább az előbbivel évődnek vele, nagyszerű „Kraftmensch“, nyolc gyerekkel, kettő férjnél van és már négy unoka népesíti Máramarost, az ötödik utban. Negyvenöt évvel lehet többet kivánni egy zsidótól?

— Miből élnek?

— Leginkább hagymából és máléból, babból, kevés krumpliból. Sabeszkor van hal és hus.

Van hal, hus és nagy, szent bizalom, hogy lesz idő, amikor egy-egy köznapon is emberi eledel kerül az asztalra. Neki, unokáinak és leendő dédunokáinak, akiket feltétlenül „erlebolni“ akar.

VALEA LUI MIHAI-ERMIHALYFALVA

Pénteken délután egy-két órával a szombat beállta előtt a mikve szirénája jelzi az üzletzárás és üzembeszünetelés idejét Valea lui Mihai gyülekezete számára. Egy óra múlva megint hosszut és keserveset bug és mindenki, akit illet, tudja, hogy elérkezett a gyertyagyújtás ideje. Az asztal terítve, a fonott kalács letakarva, a kandelláberben a gyertyák várják, hogy a ház asszonya ünneplőben meggyujtsa őket, föléjük terjessze két kezét és áhitatos áldóimát mondjon. A köznap megszűnt, a pihenés szentsége vette át birodalmát, a lélek felszabadult, a család dalol, az asszony királynőnek érzi magát, egy másik felsőbb világ vonul a zsidók házába: jómódúba és proletáréba egyaránt.

Az új templomba igyekeztem, de ez a téli hónapokban fűtetlen és a hívek a száz évesnél is régebbi zsinagógában gyülekeznek a szent szombat fogadására. A két templom telkén még egy harmadik is van, bet hamídras, ahol szefárd szöveggel imádkoznak, énekelnek,

bizonyára őszinte extázisban. Egy fiatal „ballbósz“ nagy léptekkel fel és alá járva széles gesztusokkal próbál fellendülni a szent szférákba, egy másik az almemor előtt görcsös hajlásokkal üzi magától a profán érzelmeket és „tisztítja lelkét a szombatnak.“

A Lecho daidi énekes-tapsos recitálása valóban méltó a szép középkori költeményhez és a chaszidizmus a maga ujjongó és fájó érzelmiségével sokszor nagyon is talál a mai zsidó sorshoz.

*

A városban épügy, mint a hitközségben a chaszidok két csoportja dominál: a vizsnicieké és a szatmáriaké. Az askenázok ez időszertint gyöngék. A hitközség elnöke, Feldmann Károly reprezentálja néhányadmagával a vezetőségben az askenáz híveket és a régi askenáz hagyományt.

Közel kétezer zsidó lélek él a városban, az összlakosság 20 százaléka. A régi askenáz lakosság csökkenő tendenciával jelentkezik, míg a Máramaros felől régebben és újabban letelepült elem inkább gyarapodik. Főleg természetes gyarapodásról van szó. Míg az askenáz családoknál két-három gyermek a maximum, addig a chaszidok között a hat-hét gyermekes familia mondható normálisnak. Akad 10—12 gyermekes család is, proletárok. akikben — mint a példa mutatja — az Istenben való bizalom nem kenetes frázis.

Miből élnek?

Kereskedők, iparosok, napszámosok. Három zsidó orvos, két gyógyszerész, négy ügyvéd, egy zsidó mérnök él a városban, az általános gazdasági bajok közepette elég küzdélmesen. Néhány kisebb-nagyobb ipari üzem, a paprika-malom, Beckék pótkávégyára és egy szörmeüzem juttat néhány családot kenyérhez. Hoffmannék paszománygyára tavaly óta meghonosította a háziipart, ami jó néhány proletár-familiát tart felszinen. Alakulóban van egy textilgyár, ami talán kenyérbe fog helyezni sok szülőkölködőt. A Nöegylet (Fisch Gézánéval az élen) szép emberbaráti teljesítményeket mutat fel, épügy, mint a „Tomché Anijim“ egyesület, amelynek Deutsch József az elnöke és amely átutazó és helyi szegények tisztos támogatására alakult.

Messze vidéken híres a hitközség Talmud Tórája, ahol hét elsőrendű melamed tanít, de az egyes bet hamidrások tagjai is fenntartanak jó talmudiskolákat. A hitközség bet hamidrásának épületét és telkét néhai Danzinger Lajos adományozta.

A hitközség multjáról sirköfeliratok, községi és chevra könyvek tanuskodnak. Százharminc évvel azelőtt már megszervezett hitközsége volt Valea lui Mihainak, tíz évvel korábban pedig a község tanácsa a zsidó polgárok közül választotta biráját.

Külön fejezetet érdemel a Beck-féle bet hamidrás.

Beckék régi iparos familia. Már négyszáz évvel ezelőtt üzemet tartottak fenn Bécsben, Pozsonyban, Nagytapolcsányban. Az itteniek őse, Beck Mór műszaki intézője volt a gróf Dessewffy uradalomnak és Nyirbéltek mellett egy tanyán lakott. Amikor gyermekei felcseperedtek, bejött Vallea lui Muihaiba, ahol akkor (ez 65 esztendővel ezelőtt volt) már hetven zsidó család lakott. A szegényebnye — jórészt chaszidok — gettószerű uccában laktak és hetenként egyszer tértek haza, minthogy kenyérüket a községen kívül, házalással és termények összevásárlásával keresték. A sok faluzástól elfáradt embernek templom kellett. Beck Mór, aki a nyirvidéken eltöltött éveit tapolcsányi áskénázból kallói chódész lett, felépítette a templomot és felszerelte, mint a családi vagyon tartozékát. Szép hangja lévén, ő maga volt templomának tiszteletbeli kántora.

Saját szabályokat „tökönékat“ vezetett be. Tarka kalapban senki nem járulhat a tóra elé. A felhívott ilyenkor kicseréli kalapját valakivel, akinek fekete fővege van. Aki szombaton reggel nem merül hétszer alá a mikvében, szintén nem kap „alijét“. A női csarnok küszöbét csak parókás és kalapnélküli asszony lépheti át. A leányok is csak bekötött fejfel jöhetnek: ruzs és puder nélkül az arcukon. „Mert nem szabad festeni szent szombat napján“ — mondja a tököne.

*

Sokat tapasztal és érez az ember a zsidó népiség sajátos kedveségéből ebben a városban. Majdnem minden héten vendég-rebege van a városnak, ezuttal a himneves reb Eizikl Zidicsover leszármazottja ült a harmadik lakomán a Beck-féle bet hamidrásban fejedelmi előkelőséggel és nyugalommal az asztalfőn. Hosszu brokát talárjában és prémes-bársonyos strájmlijában, gondozott ősz szakállával és bolyhos pajeszával olyan volt, mint egy hindu király. És amikor mély basszusán rázendített a „Bné héchóló“ kezdetű arameus kabbalista dalra, az asztaltársaság úgy átszellemült, mintha az égi szférák felől az örök béke-angyalainak szárnycsattogását hallotta volna.

Tul ezeken az érzelgős népies miszticizmusokon az emberieségnek és testvériességnek megható példáit kapja az ember egy ilyen hamisítatlan zsidó községben. Kedves kollégám, Rosenblüth Sándor társaságában szombat este néhány családhoz néztünk be. Olyanhoz is, amelynek feje nem tudhatta, lesz-e asszonyinak, gyereknek betevő falatja a hét jövendő napjaiban.

Az apa énekelt, a gyerekek tapsoltak.

Egy módosabb kereskedő házában a ház ura a Biblia heti szakaszát olvasta. Ugylátszik, restanciában maradt a mult hétről. A

gyerekek vacsora-kávéjukat fogyasztották. Külön teríték mellett koldus út. Ő zsírosat evett, dus-adag libaháját, mohó étvágygal, mint aki egy hétre akarja ellátni bendőjét.

— Miért kap ő különbet? — kérdeztem, nem tudván elnyomni magamban meglepetésemet.

A ház urnője a világ legtermészetesebb hangján felelte:

— Mert ezt rendelte! Szombat este azt kell adni neki, amit rendel. Ezzel tudjuk legjobban biztosítani a „jó hetet.“

Tiszta szerencse, hogy az „ajrach“ nem rendelt pisztrángot tartárszósszal, pulárd sültet pom de früittel, kaliforniai kompóttal és ananással. A háziasszonyt zavarba hozta volna. Nyilván megértő szombatesti vendég volt.

Íszivvel és — unberufen — egészséges étvágygal.

*

Aránylag sok a hosszú életű ember ebben az érmelléki városban. Bernstein Farkas bádgos még ma is segédkezik a műhelyben, amely apáról fiura, fiuról unokára szállott. Szegény öreg a napokban temette egyik fiát, Móricot, aki azonban maga is már nagyapa volt.

Ha Wolf bácsitól éveit után érdeklődnek, ezt szokta mondani:

— Negyvennyolcban hét éves voltam.

Vagyis ma (iöorach jamim) kilencvenöt.

*

Klein József.

Jegyszedő a vásárvámnál. Pár év előtt kilencven éves lett, amit azzal „ünnepelet“, hogy beszüntetett minden adakozást.

— Mert — indokolta — hogy odafent az égben felolvassák az adakozók neveit az Ur előtt. Sorra kerülnek persze én is és akkor az Urnak eszébe jutna, hogy még itt vagyok. Gyerünk vele! — mondaná. Már pedig én nem akarok.

— Nem sietős — vélekedik Klein bácsi. Ha kilencven lett, lehet száz is, százhusz is. Nem nehéz dolog. Meg lehet szokni.

*

Klein Izsák nyolcvan éves. Fiatal korában szakaszvezető volt a huszároknál, amire nagyon büszke. Most pájeszt és szakállt visel és „chazokéja“, birtokjoga van a pászkasütéshez. Amikor ennek elérkezik az ideje, Klein Izsák akárcsak szakaszvezető korában, hajnalban kél és késő éjszakáig dolgozik. És úgy kommandíroz a munkásoknak, mint annakidején a bajtársainak.

*

A cionista munka 1920-ban országsszerte fellendült és Valea lui

Mihaiban is szépen nekiindult. A város zsidóságának zöme konzervatív, így tehát a Mizrachi hódította meg propagandájával a chaszidok egy részét. Azóta fordult a világ kereke és radikálizálódott, a chaszidok visszalendültek konzervatív régiókba. Az inga előbbre lendült: akik egykor vizsniciek voltak és mizrachisták lettek, most a szatmári rebbe táborában még az Agudát is elítélik. A Mizrachi egykori megszervezője, Goldstein Miksa sokat buzgólkodik és jó részt neki köszönhető, hogy ez a csoport ma is élénk tevékenységet fejt ki. Saját imaházuk van és kulturelőadásokkal tartják ébren Cion szeretetét. A Noar Hacioni is reorganizálódik és bizonyára szintén szép munkát fog végezni. A klal-cionisták közül Deutsch József tevékenykedik, míg a Szövetség helyicsoportja élén dr. Grosz Sándor irányítja a Wizo, Mizrachi és a Noar Hacioni munkáját. A két csoport is eddig több chalucot és chalucát küldött Erec Jiszraelbe.

ZALAU-ZILAH

„Drágakő, nemes foglalatban.“ Keleten így jellemzik a szép körmékből kiemelkedő várost, ami jól illik Zilahra is, a külsejére patinás, de embereiben nagyon életrevaló, modern megyeszékhelyre. Kolozsvárról, Szatmárról és Dés felől, ha akár vasuton, akár autobuszon érkezik az ember, természeti szépségek fogadják, fenyvesek, tölgyerdők. A tisztásokon gabona és napraforgó-táblák. A napraforgó szára vastag és olyan magas, mint egy kisebbszériű fáé, a virág tányérja akkora, mint egy széleskarimájú férfikalap. Magvait házilag sajtolják a parasztok, saját használatra; a megdrágult állati zsírok helyett olajjal él a falusi nép. Ezért jobbak a közegészségi állapotok is erre felé.

Zilah közigazgatási, uri város; üzletesek az emberek. Más-különb en országra szóló üdülő-telepeket kellett volna megteremteni, nagy idegenforgalmat a városban és a környéken, amely igazán szép és változatos. Tiszta és pormentes a levegője, akár csak a tengerparti városoké. Minden ház mellett gondozott, virágos kert; minden lakója barátságos és szívélyes. Büszkék az emberek, anélkül, hogy fölényeskednének, tempósak, minden affektáltság nélkül, eszesek és közvetlenek.

Ady Endre városa.

*

„Mi, hála Istennek, jól elvagyunk, békés egyetértésben a hatóságokkal és a város lakóival. De gazdaságilag mi érezzük legjobban a krízist.“

Ezt Jungreisz főrabbi mondja községéről. A zilahi zsidókat egy különös rendelkezés sújtja. A hetivásárokat ugyanis szombaton tartják és kisvárosban a tömegzsídó egzisztenciája szorosan összefügg a vásárokkal. A tömegzsídó ezen a vidéken nagyon konzervatív, a szombati vásár tehát dilemma elé állítja. Vagy enged az egzisztenciális követelményeknek, vagy nem enged és lecsökkenti igényeit.

Közösségi fejlődésének is korlátokat szabott ez a körülmény. Innen van, hogy huszonkét év óta, amióta a mostani főrabbi áll a hitközség élén, nem esett és nem gyarapodott, a közel száz családból álló zsidó lakosok száma a városban. És innen van, hogy ezen az ultra-konzervatív községben aránylag nagyszámu zsidó tart nyitva szombaton.

Volt egy idő — 1922-ben —, amikor szerdára tették át a hetivásárt. Ezt Mosoiu generális eszközölte ki, mint a város liberális képviselőjelöltje. A zsidók támogatásával meg is szerezte a mandátumot, de mint hogy a tábormokot más helyütt is megválasztották, leköszönt Zilahról. Megint liberális jelölt győzött, de őt már a csizmadiakészítők és hentesek segítették nyeregbe, ezek pedig ragaszkodtak a szombati hetivásárhoz. Nyolc hónapig tartott a „szerdai korszak.“ Aztán — vissza az egész!

— Nagyon szép élet volt — jegyzi meg a barátságos zsidó pap —, egyetlen zsidó üzletet nem nyitottak szombaton és ünnepeken.

Most egyetlen büszkesége, hogy a hitközség tagjai, ha nem is szombatot tartók, de egytől-egyig kóser háztartást vezetnek. Valamikor a város egyik legtekintélyesebb földbirtokosának házában is zsidó hagyomány uralkodott. Fájdalmasan említi a főrabbi, hogy az egyik gyermek barmicvéjén még papi funkciókat végzett abban az időben, amikor az öreg ur a hitközség elnöke volt.

A fájdalom oka: hogy közben a volt elnök és egész családja kitért.

Szerencsére elszigetelt jelenség a hitehagyás Zilah városában. Sőt erős tendenciák mutatkoznak a népi élet kimélyítésére. Nem az ifjuság csinálja, mint a legtöbb helyen, hanem a polgárság. A cionista helyicsoport elnöke, Karl Emanuel, nagy aparáttussal Olvasó Köröt alakított, amelybe bevonta a helyi zsidóság minden számottevő egyéniségét. A Klub elnöke, Kelemen Sándor gyógyszerész, aktív vezetői: dr. Szinetár Ödön, dr. Krausz Béla és Hádinger Ede. Az egyletben serény társadalmi és kulturélet zajlik, minden alkalomkor kultureladásokat tartanak, leg több-

szőr zsidó népi színezetűeket. A téma: gálut, Palesztina, zsidó sorsközösség.

*

Mig Zilahon szabadon lehet ezekről eszmét cserélni és az egyébként erősen konzervatív főrabbi szívesen látja a zsidóság ilyenszerű tömörülését, hogy elvonja hiveiket a könnyelműbb szó-rakozásoktól, addig a szomszédos Somlyóban a cionizmust „fekete listára“ tették. Volt egy idő, amikor az agg főrabbi Ehrenreich Sámuel (országos talmudtekintély és kimagasló egyéniség, akit szeretnek a városban), minden prédikációjában támadta, sőt átkozta a cionizmust és a cionistákat. De amióta néhány évvel ezelőtt kétizben is Palesztinában járt és látta, hogy mit produkált a népi mozgalom a zsidó lelkek megmentésében, már nem támadja a mozgalmi munkát és mindazt, ami ezzel összefügg: a zsidó alapokra való gyűjtést és a zsidóság világhelyzetének megvitátását.

Egyelőre többet zsidó mozgalmi ügyekben nem lehet ebben a városban csinálni. A cionista érzelmiiek vezetője: dr. Sámuel Vilmos egy időben megkérte a főrabbit, hogy adja hozzájárulását egy chaluc-telephez, amelyen kizárólag az általa kijelölt vallásos ifjak dolgoznának. A főrabbi mereven visszautasította az átrétegeződést és produktívizálódást célzó kívánalmát.

Ha most kérnék meg erre, talán engedne régi álláspontjából. Csakhogy a néhány éves cionista tétlenség miatt mostanában aligha lehetne előteremteni a szükséges eszközöket. E pillanatban mindössze annyi történt, hogy Keren Kajemeth perseyeket helyeznek el egyes családoknál.

*

Szilágyosomlyón a zsidó jelleg erősebben domborodik ki, mint a szomszédos Zilahon. Büszkék, hogy egyetlen zsidó üzlet nincs nyitva szombaton. Még a város nagy szállodájának, a „Medvé“nek éttermében is „glatt kóser“ konyha van. Itt étkezik a nem-zsidó uri közönség is. Háromszáz zsidó család él a városban. Ez a szám nem ingadozott az évek során lényegesen, sem felfelé, sem lefelé. Mindenki, az intellektuelek is (errefelé „beretváltaknak“ hívják őket) a vallás felé van orientálódva. „Hosana rabba“ napján a nagytemplomban jártam, ahol a szakállasok és beretváltak buzgón imádkoztak együtt, de már a „hakofék“ résztvevői között egyetlen csupasz-állu zsidó embert nem lehetett észrevenni.

Mint hogy a hetivásárokat pénteken tartják és a város egyéb

ként is meglehetősen forgalmas Somlyón, a zsidók gazdasági helyzete nem annyira nyomasztó, mint a szomszédos tömegzsidó-
lakta helyeken. A nagyon szegény rétegeket a jobbmóduak meg-
segítik. Mégis feltűnő, hogy a zsidó közcélú intézmények, iskola,
nőegylet, stb. nem prosperálnak a jómóduak teherbírásának meg-
felelően.

Itt is megmaradt a lezajlott krízisnek az a tünete, hogy leg-
többet a pénzes emberek sírnak.

A zsidó történet tanulsága

A 135-ik évben pusztult el Jeruzsálem, amikor is egyenlővé tették a földdel. Lakói közül sokat leöltek, még többet fogságba hurcoltak. Ez időtől kezdve Palesztina egyre sötétségbe hullott. Megtizedelt lakossága folyton kisebbedett. Miközben a zsidók a világ nagyrésztében elszéledtek, megerősödtek és szaporodtak, otthonukban közülök már csak néhány ezren éltek.

A zsidó Palesztina története, amely ezzel végződik, lényegében egy Wales tartományja terjedelmének megfelelő ország története lett; mégis az emberiség históriájának egyik felséges fejezetét alkotja. Két elementáris teljesítménnyel — Istennek eredeti primitív tiszteletét magas szellemiségű monoteizmusná fejlesztették és e hit megtestesítésével, valamint szociális és politikai ideáljaikkal inspirációt adtak halhatatlan, prózai és költői műveknek — az antik Palesztina héberjei olyan vívmányokat szereztek a világnak, amelyek egy vonalon állanak az antik Görögország és Róma vívmányaival. A keresztények nem felejthetik el, hogy Jézus zsidó volt, aki zsidó körben élt és evangéliumát a zsidó élet és a zsidó gondolat alapjain építette föl. (Peel-jelentés Palesztináról, 1937.)

TARTALOM

Előszó — — — — —	4
TALMUDISTÁK — — — — —	5
A Talmud etikája — — — — —	7
CHÁSZIDOK — — — — —	16
A két típus — — — — —	18
Sabbatáj élete — — — — —	29
Bal Sem Tov — — — — —	66
CIONISTÁK — — — — —	93
Bialik Palesztinában — — — — —	96
A zsidók szellemi sajátossága — — — — —	104
Faj és nemzet — — — — —	111
CLUJ-KOLOZSVÁR ZSIDÓI — — — — —	126
A kongresszusi hitközség — — — — —	140
A szefárdok hitközsége — — — — —	145
Ortodox Chevra Kadisa — — — — —	144
Marpe Lönefes — — — — —	146
A Zsidó Nőegylet — — — — —	149
Imaházak és talmudegyletek — — — — —	151
Kisebb bét hamidrások és imaházak — — — — —	154
Poláé Cedek — — — — —	157
Zsidó Kórház — — — — —	161
Paul Ehrlich Orvosegyesület — — — — —	166
Goldmark Filharmóniai Társaság — — — — —	169
ERDÉLYI ZSIDÓ NEMZETI SZÖVETSÉG — — — — —	171
Kishitelbank — — — — —	175
Haggibor Sportegyesület — — — — —	177
ZSIDÓK A VÁROS KULTURÁJÁBAN — — — — —	18
ZSIDÓK A KISVÁROSBAI — — — — —	185
Alba-Iulia-Gyulafehérvár — — — — —	186
Aiud-Nagyenyed — — — — —	189

Alesd-Élesd	191
Baia-Mare-Nagybánya	191
Beclean-Bethlen	194
Blaj-Balázsfalva	196
Cehu!-S!lvaniei-Szil!gyes	198
Deva-Déva	199
Dicios!nmartin-Dics!szentm!rton	201
Huedin-B!nffyhungy!d	203
Jibou-Zsib!b	204
Marghita-Margitta	206
Medias-Medgyes	207
N!s!ud-Nasz!d	210
Reghin-Sz!szr!gen	212
S!cueni-Sz!kelyhid	215
Salonta-Szalonta	218
Simeria-Piski	220
Teius-T!vis	221
Turda-Torda	222
Uioara-Marosujv!r	224
Ulmeni-Salaj-S!lelmed	226
Valea lui Mihai-!rmin!lyfalva	227
Z!lau-Zilah	231

SZABÓ IMRE

LEGUTÓBBI MUNKÁI:

TOLEDO (regény)

ZSIDÓ MINIATŰRÖK

(antológia)

ARANYKORSÓ (3 felv.

daljáték dr. Eisikovics

Miksa zenéjével)

**UJ ZSIDÓK (regényes élet-
rajzok)**

